

БИБИАНДО
ГАЛАКТИКА

СЕВЕР ГАНСОВСКИ

МЛЕЧНИЯТ ПЪТ

СЕВЕР ГАНСОВСКИ

МЛЕЧНИЯТ ПЪТ

chitanka.info

Как бихте реагирали, ако по телефона ви се обади бъдещето? И за какво ще си говорите с него? А ако ви се обади миналото? Чист, дълбок и оригинален е замисълът на разказа, дал заглавието на целия сборник. Север Гансовски пише своите научнофантастични творби в зряла възраст, след бурен житейски път. Може би затова те са вдъхновени от нашето съвремие, от най-актуалните социално-нравствени проблеми, наситени са с непосредствено човешко съдържание.

Фантастът дира корените на днешното време дълбоко в миналото, търси неговите плодове — сладки или горчиви — далеч в бъдещето. Във всеки свой разказ преоткрива безграничните пространства за възход на човешкия дух, припомня ни неговата мисия. Вие разтваряте книгата на един увлекателен, нещо повече — честен и вълнуващ писател.

АЛЕКСАНДЪР КЮЧУКОВ

БИЕ ЛИ ЧОВЕШКО СЪРЦЕ?

В творчеството на всеки голям фантаст непременно присъствува темата за пътуване във времето, за връзката — независимо как е осъществена — между поколенията, между настоящето, миналото и бъдещето. При Север Гансовски срещаме тази тема в „Млечният път“, „Винсент Ван Гог“, „Човекът, който направи Балтийско море“ и др. Темата е благоприятна за увлекательни сюжети, на които Гансовски е майстор, но не това е най-същественото. В центъра на вниманието на писателя стои *отговорността* на човека. Отговорност — това значи младият боец („Млечният път“) да не се забави нито миг в атаката срещу врага, дори когато от бъдещето са го предупредили, че закъснението само с една секунда би го спасило от вражеския куршум. Това значи авантюристът, посетил миналото, в крайна сметка да не присвои картините на Ван Гог, за да не лиши човечеството от тях. По време на върховни изпитания, каквато е битката с фашизма, хората ще се нуждаят от произведенията на великите художници!

Тази основна тема, вечна и актуална, звуци в разказа „Денят на гнева“ и в други разкази, невключени в този сборник: „Кулата“, „Фридей и мракът“, „Полигонът“.

Писателят не ни чете морални проповеди, той ни убеждава — със силата на фантастичното въображение, съчетано с жива художествена правда.

Личната съдба на Гансовски е такава, че заслужава да се кажат няколко думи за живота му.

Север Феликович Гансовски е роден в Киев през 1918 година. Завършва гимназия в Ленинград. През 1941 година отива доброволец на фронта. По време на Великата отечествена война бива тежко ранен и след това демобилизиран. Така че темата за войната, за подвига („Новата сигнална“ и други) е и негова лична тема.

През 1949 година завършва Филологическия факултет на Ленинградския университет. Сега живее в Москва. Член е на Съюза на

писателите на СССР.

Започва да пише разкази още като студент. През 50-те години издава два сборника. По същото време става известен и като драматург. Негови пиеци получават награди на всесъюзни и международни конкурси.

От 1960 година Север Гансовски печата научно-фантастични разкази в съветските периодични издания „Московский комсомолец“, „Вокруг света“, „Техника-молодёжи“, „Искатель“, „Уральский следопыт“, „Юный техник“, „Наука и религия“, „Пионер“, в сборниците „Мир приключений“ и „НФ“ (от създаването му), по-късно и в поредицата „Фантастика“ и други. През 1962 година печели поощрителна премия на международния конкурс за научнофантастични разкази, организиран от младежките научно-технически списания на България, ГДР, Полша, Румъния, СССР, Унгария и Чехословакия — за разказа „Неединствените съществуващи.“

Издал е няколко сборника научнофантастични разкази и повести.

Първите срещи на българския читател с фантастичното творчество на Север Гансовски датират от 1964 година, когато в списание „Космос“ започват да се появяват негови разкази. Част от тях са включени и в настоящия сборник. Той безспорно няма претенции за цялостно представяне на писателя, но ще ни запознае с някои основни страни на неговото творчество.

Освен на отговорността на човека пред времето, за която вече стала дума, Гансовски отделя внимание и на неизследваните възможности на човешкия дух и организъм, като ги хиперболизира — нали пише фантастика! Но хиперболата като правило служи само за рамка на картина, на която са нарисувани социални и прости човешки взаимоотношения. В много разкази се съдържат фейлетонни елементи, в най-добрая смисъл на думата: „Черният камък“, „Пробуждане“, „Електрическо вдъхновение“. Особено достойнство на повечето творби е майсторският финал — логичен и въпреки това неочекван. Това качество е характерно за прозата на големи разказвачи като Чехов, Чивър, Шекли, О’Хенри. Север Гансовски често изправя читателя си пред въпроса, дали всичко разказано не би могло да бъде обяснено и с естествени причини, т.е. без намесата на пришълци, без въобще да присъствува фантастичното... Но ако все пак има

пришълци, които се крият между хората („Черният камък“)? Според Гансовски, те едва ли ще сторят зло на Земята, поне не съзнателно — а и няма да могат. Но те са чужди, студени, без сърце. И писателят се обръща към съвременниците — когато сте изправени пред нравствен избор, „положете ръка на гърдите си — дали бие човешко сърце?“

Поредната среща със съветската фантастика, в лицето на видния представител Север Гансовски, несъмнено ще се посрещне със задоволство от българския читател, ще му донесе вълнуващите мигове на съпреживяване с героите, ще го подтикне към размисъл за техните нравствени проблеми, които ще се окажат и проблеми на нашата съвременност. Гансовски импулсира въображението на читателя, завладява вниманието му и печели сърцето му.

ПРОБУЖДАНЕ

Оттогава измина година, страстите поутихнаха, проблемът до известна степен е изяснен — между другото той и преди е бил изяснен от същия този доктор Райковски от секцията по биоинформация, който се занимава с него досега. Главният герой на тази история, Фьодор Василиевич Пряничков, е изживял вече всичко, свързано с неговото внезапно величие и падение, и се е успокоил. С една дума, случаят може да излезе на бял свят и публикуването на разказа няма да предизвика предишните вълнения, нито съжаление сред заинтересуваните лица.

По онова време обаче това бе сензация.

Нека преди всичко да запознаем читателя с личността на самия Фьодор Василиевич (или Федя, както се представя самият той при запознаване). Пряничков работи в списание „Знание и живот“, завежда отдела по антирелигиозна пропаганда. Както ви е известно, изданието е дръзко и, общо взето, всеядно — в края на краищата, с каквото и да се захванеш, всичко има отношение или към знанието, или пък със сигурност към живота. Затова в редакцията и в отдела се точи пъстър народ — като почнеш от академици и свършиш с ученици, идват дори някакви диви странници, единият от които твърдеше, че със собствените си очи видял в Таймир дупка, стигаща до центъра на Земята. Другият разпръскваше като ветрило по масата направените лично от него снимки на господа бога. Тук идват и суховати физици с прокурорска логика, и възторжени лирици хуманитари с буйна коса и петнадесет европейски езика в главата. Федя се отнася еднакво към всички независимо от възрастта, званието и заслугите, с всеки посетител бързо минава на „ти“. Не защото изпитва някакви симпатии, а просто дава да се разбере, че за него този човек няма значение. Изобщо за него никой няма значение освен онези, които той не познава лично, и тях именно противопоставя при разговор на събеседника си. Ако при него дойде Иванов, Федя ще започне да приказва за Петров и статията му, публикувана неотдавна във „Въпроси на философията“,

но ако самият Петров се изправи пред очите на Федя, тогава ще стане дума, че, виж, Сидоров наистина има ум в главата, и ще бъде така до запознаването му със Сидоров.

Честно казано, той не е твърде надарен журналист. Струва ми се, че за работниците от печата трябва да е характерна способността да се запалват в работата, а видът на Федя е винаги сънлив, дори не толкова сънлив, а такъв един скучен и разочарован. Едва е прехвърлил тридесетте, но имаш чувството, че в него всичко е прегоряло и той е разбрал, че от всичко това нищо няма да излезе. А дори и да излезе, не би могъл да убеди онези, които не са съгласни. За каквото и да стане дума, Пряничков го знае, подхваща вашата тема и пред очите ви я прави на пух и прах. Обикновено си служи с два постулата — „всичко това вече е било“ и „от това нищо няма да излезе“. Вярно, не ни става много ясно, щом като „от това нищо няма да излезе“, как светът се е развил от първобитното до днешното си състояние, а щом вече „всичко е било“, защо преди половин милион години, в пещерните времена, не е станал такъв, какъвто е сега.

Федя разговаря с авторите без желание, сякаш по принуда, като при това гледа настрани и прехвърля нещо на бюрото си. Той никога не хвали дори приятите от самия него статии, затова хората не обичат да носят статиите си при него. Не се знае какво точно е направило Федя Пряничков такъв. Може би това, че мнозина искат да публикуват нещо на страниците на „Знание и живот“, и оттук главната задача на Федя е била да връща материалите, а не да ги организира. Но, от друга страна, той и в личния си живот е също такъв отпуснат.

Оженил се случайно, нито веднъж дори не казал на бъдещата си жена, че я обича. Нищо в къщи не може да го развълнува — нито обедът, нито петицата на дъщерята по аритметика. Като че ли той не изпитва никакви чувства. Дори да му покажеш чудно красиво момиче, да го почерпиш с чашка грузински коняк, да го заведеш на концерта на Рихтер или на московския шампионат по бокс да види как новак нокаутира олимпийския шампион — винаги отговорът му е едно омърлушено „добре-е“. Сякаш между него и действителността се е изправила някаква стена.

Той е среден на ръст, със също така средна външност. На оперативните и разните други събрания той или си мълчи, или е

съгласен с большинството изказали се. Общо взето, живее с половин сила, дори с една трета. Като че ли още не се е събудил.

Как можа новодошлият с раницата да попадне точно при Федя!

Това се случи на петнадесети юли миналата година. Ако си спомняте, в Москва бе адски горещо. В апартаментите със слънчево изложение направо бе невъзможно да се живее, а в сенчестите — възможно само в ограниченото пространство между вентилатора и изстудената бутилка бира. В утринните часове пътниците в тролейбуса веднага прилепваха един за друг и пътуваха към работата си като слята, споена маса, която много трудно се разкъсваше. Всеки, който можеше, бе избягал от столицата или на езерото Селитер, или на Рижкото морско крайбрежие, или в Алтай — говорят, че няколко журналисти избягали от горещините чак в Сахара. Редакцията на „Знание и живот“ също бе опустяла. В голямата стая, където освен отдела на Федя се намираха отделите по възпитанието и бита, сега зад своето антирелигиозно бюро бе останал само Пряничков.

По обяд, окончателно побъркан от жегата и читателските писма, Федя извади от джоба си таблетка поливитамин — той ги пиеше и през лятото, — опря се на бюрото и унило загледа през прозореца. Пред него се ширеше обляната от безпощадна светлина Гостинична улица. (По онова време редакцията се намираше на първия етаж на зданието на Химическия музей, чак по-късно я преместиха на края на света, където трудно можеш да я намериш.)

От метрото покрай фасадата на музея с широка свободна походка крачеше едър мъж със светлокестенява брада. Освен брадата той имаше голяма раница, беше с дебело геоложкоизследователско сако с неопределен цвят, с избелели панталони и тежки руски ботуши. Отвесните слънчеви лъчи поразяваха веднага и бяха помели от улицата всичко живо, по брадатият пристъпваше и явно се наслаждаваше от себе си и от всичко наоколо. Неговата чудовищна за такова време екипировка не го притесняваше и не му пречеше да се любува на потъналата в синкава мараня Москва.

Щом видя раницата и най-вече ботушите, потънали в праха на далечни странствания, Федя помрачня. Той веднага разбра, че пътешественикът идва при него.

А мъжът с раницата не бързаше да се скрие на сянка. Някаква окончателно отпаднала, отпусната дама с мрежа в ръка налетя като

сляпа отгоре му. Брадатият отскочи, извини се, а след това ѝ каза, очевидно нещо толкова галантно, че дамата веднага се стегна, показва всичките си форми, гордо вирна глава и продължи усмихната с такава походка, че да ти е драго да я гледаш. Мъжът размени две думи със стопанката на будката за сладолед, известно време тя гледаше след него, после под влияние на някакъв инстинкт рязко стана и избърса с кърпа лицевата страна на своето прозрачно убежище.

От непознатия се излъчваше енергия, която се вливаше в околните. Струваше ти се, че в резултат на неговите жестове възникват нови структури на магнитните полета и гравитационни вихри. Той мина край прозореца и изчезна от зрителното поле на Пряничков, но след минута в коридора на редакцията се дочу тракането на тежките ботуши. Впрочем брадатият предупреждаваше за своето идване, като действуваше не само върху слуховите рецептори, но и върху обонятелните. Предварително замислиса на ботуши, на раница, на сол, прах, слънце, на пипер, на борова смола и на още нещо, което Пряничков дори не можа да определи.

Мъжът влезе. Всичко у него бе едро, релефно, пъlnокръвно. В стаята стана тясно, паркетът взе да се огъва, крехките редакционни столове отскачаха настрани. Мъжът се здрависа и се представи — Федя веднага забрави и името, и професията му — после свали раницата си от гърба, развърза я и извади отдолу, изпод връзката книги и разни други вещи, доста зацепана тънка тетрадка с кожена подвързия. Той я взе, приближи се до Федя и му каза, че би искал да публикува резултатите от някои свои опити относно съня и бодърствуването, а също така и теоретическото тълкуване на тези експерименти.

От само себе си се разбира, че Федя отблъсна тетрадката.

— Няма да мине — каза той. — Направо казано, редакционната колегия няма да го пусне. Нито темата ти е тема, нито името ти — име. Освен това не е ново. Писали сме вече и за съня, и за бодърствуването.

Мъжът го прекъсна.

— Значи, вече сме на „ти“ — замислено каза той с еклинов интелигентен бас. — Поласкан съм, разбира се...

Тук той погледна Федя и сякаш сега го видя наистина: немощна ръчица засела отбранителна, позиция, сива вратовръзка върху сивата риза.

Физиономията на брадатия не бе вече добродушна, в скритите зад стъклата очи за миг се появи нещо раздърпано и отривисто. В стаята стана напрегнато като пред взрив. После всичко това се оттегли, мъжът се усмихна и отново заприлича на голям и добър мечок:

— Добре — съгласи се той. — Щом не ви харесва, няма да го отпечатате. Не държа да запазвате ръкописа, можете и да не ми отговаряте. Този проблем вече не ме интересува, чакат ме други работи.

Той отмести ръката на Федя и сложи тетрадката на ръба на масата. Бръкна във вътрешния си джоб и извади мъничко пликче от изтъркано парче вестник. С мъка успя да разгъне пликчето със загрубелите си, пожълтели пръсти и извади някакво бяло хапче.

— Това е. Ако намерите доброволец, може да опитате... А сега — той се изправи и изпъчи гърди — разрешете да се сбогувам.

Позата му бе толкова официална, че накара и Федя да стане, нещо, което бе против правилата му.

Брадатият се усмихна и окончателно заприлича на онзи галантен бокем, какъвто бе на улицата. Той приятелски тупна Пряничков по гърба така, че гръбначният стълб на завеждащия антирелигиозния отдел потрепери от първия до тридесет и третия прещен, горещо разтърси ръката му, като чак я изкълчи, извини се, веднага я оправи, метна раницата на гърба си и излезе — може би да търси нефтено находище край Байкал, а може би да конструира апарат за пряко трансформиране на времето в пространство.

Стъпките му в коридора се отдалечиха и отзвучаха, миризмите постепенно се разсеяха.

Пряничков застана до прозореца разтърсен, разчорлен и развълнуван. Той взе тетрадката, гнусливо прелисти няколко страници. Почеркът бе ужасен, разлят, имаше разни стрелки, задрасквания и поправки, които загрозяваха текста. Федя едва успя да прочете: „Като правило повечето хора спят.“ Той изхъмка. По-нататък ставаше дума за върховите състояния и с цената на огромни усилия Пряничков прочете:

„.... виждаме, че по-голяма част от върховите състояния са феномени на възприемането или приемането. Трудното е личността да се отпусне, да ги остави да

проникнат, да премахне спирачките, да позволи... Тогава природата на Съществуването ни се явява в разголен вид, а вечните ценности ни се струват атрибути на Реалността...“

Следваха десет листа, изписани от двете страни с уравнения, таблици, графики, параболи и разни други. Всичко това завършваше с много дълга химическа формула, от която Пряничков успя да разбере само началото.

Федя въздъхна и си представи грижите, свързани с разшифроването и осмислянето на това бълнуване, а също и това да се намери и уговори рецензент, който да го разшифрова и осмисли.

Той въздъхна още веднъж, огледа се крадливо, запъти се към ъгъла на стаята и пусна тетрадката в кошчето за боклук. Останал без сили от решителността на това деяние, той се върна на работното си място, седна, нервно взе таблетката витамин и я гълтна, като гледаше през прозореца. Погледна пред себе си и разбра, че... не я е гълтнал.

Жълтото хапче си лежеше край кутийката с кламери, липсваше бялата таблетка, оставена от мъжа с раницата.

Трябаше да се изплаши, но поради отпуснатия си характер, а и заради горещините Федя не можа. Той само унило махна с ръка.

Отмина и втората половина на деня и влезе в историята без произшествия. Пряничков спокойно седя до края на работното си време. Той бе забравил вече за бялата таблетка, но когато слезе от метрото на спирка „ВДНХ“ и се запъти към дома си на улица "Кондратюк", изведнъж забеляза приятния лилав цвят, който е придобил асфалтът под лъчите на свечеряващото се слънце. Федя бе малко изплашен, защото никога не бе обръщал внимание на цвета на асфалта и си мислеше, че обикновено е сив.

За вечеря имаше кашкавал и макарони и между другото Федя забеляза, че кашкавалът е ярославски. Жена му Шура потвърди — обикновено за макароните тя вземаше костромски, но този път купи ярославски. Вкусовата проницателност на мъжа й озадачи Шура, тъй като Федя винаги с пълно равнодушие поглъща съдържанието на чинията, пък и бе доста трудно да се направи разлика между двата вида.

А след вечеря започнаха странни неща. Като стана от масата, Федя не се излегна в креслото, за да си почине пред синия екран, а взе да се разхожда из апартамента. Бе доста обезпокоен. Ту измъкваше от остьклените книжни полици някой дебел том на „Детската енциклопедия“ и „обезпокояваше“ неопетнената белота на страниците му, ту с недоумение разглеждаше фаянсовия жираф зад стъклото на царствения бюфет. Седна на дивана, потри ръце, явно нещо го измъчваше, после стана и изведнъж каза, че би искал да рисува. В тяхната къща никой никога досега не бе проявявал такова желание, затова не можаха да намерят никакви принадлежности за рисуване. Но Пряничков не се успокои, взе да пита не може ли да се потърси у съседите. Дъщеря му си спомни, че тринадесетгодишният Юрка Воронин от горния етаж учи в Московското художествено училище. Пряничков се върна от щедрия Юра с лист ватманова хартия и чешки пиромолив. Той разреза листа на парчета и помоли дъщеря си да му позира. Наташа бе лош модел, непрекъснато се въртеше. Въпреки всичко Федя направи една рисунка, разгледа я, после я разкъса и я изхвърли. Втората рисунка, за която позираше жена му, бе сполетяна от същата участ, но третата с изображението на Шура можете да видите сега в колекцията на доктор Райновски. Независимо от късния час, преди да се захване с нея, Пряничков се качи при Воронини и помоли Юра да му даде някакво пособие по рисуване. Намериха едно, и то доста солидно — „Школа по изобразително изкуство“ в десет тома. Федя се върна, притиснал цяла купчина книги до гърдите си, и взе да ги прелиства.

Беше късно, жена му и дъщеря му си легнаха. На няколко пъти Шура се събуждаше и виждаше мъжа си, седнал до леглото с молив в ръка, или го чуваше да ходи от стая в стая. Сънят й бе тревожен, тя се питаше дали съпругът ѝ не бе полудял.

Пряничков заспа към четири часа, стана в девет. Закуси набързо и още в кухнята, преди да е станал от масата, каза, че трябва да продадат бюфета.

Ако светът се бе обърнал с главата надолу, Шура щеше да бъде по-малко учудена. Бюфетът бе главната част на гарнитурата от хиляда и шестстотин рубли, спестявани дълго и самоотвержено. Разкошен и властен, в продължение на няколко години той бе предмет на техните мечти, а сега доминираше в жилището им, ако може така да се каже,

като катедрала в средновековен град. С течение на времето щяха да напълнят бюфета със сервизи и кристал, без него къщата нямаше да бъде къща, нито семейството — семейство.

От очите на Шура рукаха сълзи и опариха сапунената пяна в мивката. Тя се опита да му възрази, но се получи нещо объркано и несвързано. Федя я погали по рамото и обясни, че къщата е пълна с никому ненужни вещи, а липсват необходими. Шура не вникваше в смисъла на думите му, тя продължаваше да мънка своето, но в този момент погледът ѝ падна върху последната му рисунка, останала от вечерта на прозореца. Несъзнателно тя взе листа, започна да до разглежда и се разхълца. Непозната гордост изпълни сърцето ѝ. Спящата млада жена на рисунката хем приличаше, хем не приличаше на истинската Шура. Раменете и шията уж бяха същите, но те бяха обгърнати от такава топлина и поезия, каквито жената на Федя дори не подозираше в себе си.

Пряничков се възползува от краткото отстъпление и се обади по телефона до най-близкия оказионен магазин за мебели. След около четиридесет минути оттам пристигна чевръст, самоуверен красавец — заместник на директора, а на стълбата зад него въздишаха и тъпчеха на едно място като тежкотоварни коне трима хамали юнаци. Предварително с цялото си държание те показваха колко нечовешки огромен е предстоящият подвиг, и от само себе си се разбираше, че за него трябва да се плаща не по ценоразписа.

Апартаментът изглеждаше като след земетресение. Федя бе успял да изгребе от шкафа първия, външен ред книги и зад него се показаха получените по абонамент Томас и Хайнрих Ман, тритомната „История на киното“ и много други. Всичко бе разместено, по пода бяха нахвърляни списания от по-миналата година, трупани върху т. нар. „масичка за списания“, в кухнята се издигаше купчина дъски, а чично Ваня измерваше стената на голямата стая. Той бе водопроводчик, но работеше по съвместителство и като дърводелец, и като електро монтьор, и като лъскач на подове и изобщо бе домашен работник, който с еднакъв успех (или по-точно неуспех) се захващаше с всяка работа.

Пряничков предложи на елегантния замдиректор не само бюфета, но също и споменатата масичка, огромния шкаф за книги, лампиона с двете чашки и голямото стенно огледало. Шура искаше на

всяка цена да го запази и го бранеше, както тигрица брани детето си. Но във Федя се бе появила мека, настойчива убедителност. Отначало той се съгласи с доводите на жена си, после ги доразви и на края излезе, че огледалото без полза виси в тази малка стая, само заема място и отклонява безцелно умствената енергия. Мекотата в неговия глас бе непривична за Шура, защото преди те двамата се съюзяваха само против нещо — например против липсата на топла вода.

В края на краищата Шура вдигна ръце. И докато замдиректорът пишеше квитанции и хвърляше призовни погледи към Пряничкова-старша и дори безсъзнателно към дванадесетгодишната Наташа, тримата богатири със стенания и вопли се заеха с бюфета. Те спореха ожесточено, силно се оплакваха и човек можеше да си помисли, че нито веднъж в живота си не бяха изнасяли от апартамент нещо поголямо от табуретка. Бюфетът премина на стълбището и лекотата, с която бе извършено преместването, бе удивителна.

В същия момент се появи един скромен работник от антикварната книжарница. Шура дори не си спомняше кога мъжът и го бе извикал. Федя даде на специалиста по книгите „Детската енциклопедия“, „Историята на киното“ и десетина дебели подарени книги, като „Младежта в изкуството“ или „Балетът на Большой театър“. Той щеше да даде и томовете на Томас Май, но отвори едната от книгите на случайна страница, замисли се и ги сложи настрани.

Сред този разгром Шура имаше чувството, че се намира на някаква гара, от която самата тя не заминава. Не знаеше къде да седне, къде да застане. Непрекъснато местеха нещо към нея и предупредително викаха. Чично Ваня тракаше с чукчето. Федя търчеше с разтвор от кафеникав байц. Но когато изнесоха мебелите, когато изправиха до стената набързо сглобените рафтчета, в апартамента изведнъж стана не само просторно, но някак си подмладено и странно свободно.

Но с това реформите не свършиха. Пряничков се занимаваше с продажбата невнимателно, подписа квитанциите, без да ги прочете, а парите за книгите прие, без да ги брои. Той се стремеше към нещо, вътрешно не беше вече тук и след като се разплати с чично Ваня и даде на ридаещите атлети десетачка, която веднага ги успокои, Федя се запъти към центъра. Не към редакцията, защото днес бе неговият личен почивен ден, а към магазините. В къщи се върна със статив,

скиците, кутия с маслени бои, рамки с платна и още някакви пакети, съдържанието на които се изясни на Шура и дъщеря й по-късно.

Беше едва два часът, денят бе ослепително слънчев. Федя бързо сложи статива до засенчения с щора прозорец, изправи рамката и се захваша за работа, като непрекъснато се консултираше с „Школа по изобразително изкуство“. Домашните му разбираха, че той иска преди всичко да постигне прилика между нарисуваното на платното и обекта, който рисува. Стативът му се стори неудобен, той бързо го преправи с помощта на няколко дърводелски и шлосерски инструмента, купени от улица „Киров“. Бързината, с която той почна и свърши поправката, порази жена му. При него бе изчезнало разстоянието между решението и действието — щом намислеше нещо, веднага го изпълняваше.

След това Шура отиде на работа в Централната телеграфна станция, а Наташа се присъедини към Федя. Успехите на дъщеря му не бяха големи, но Федя прогресираше с учудващо темпо. Надвечер вече ти се искаше да пипнеш нарисувания от него молив, а чашката до него толкова живо, толкова релефно изпъкваше от платното, че ти се струваше — ей сега ще падне и ще се пръсне.

И все пак крайната цел на Федя не беше приликата. Когато жена му се върна в полунощ, ползвайки се все от същата „Школа“, Пряничков се учаше да рисува дълбоко синьо небе, както в картините от Италианския ренесанс, а също и отчетливи части на здания по подражание на Канапето. Той явно копираше от репродукциите и Шура видя, че се получава.

На следващия ден — бе вече събота — Федя стана в шест часа и извънредно съсредоточено нарисува за три часа въображаем пейзаж с пътници. Кой знае защо пътниците бяха облечени с червени трика и приличаха малко на клоуни или може би на представители на извънземна цивилизация, чийто звездолет не се беше съbral на картината. Пряничков бе толкова погълнат от работата, че едва когато завърши платното, сякаш се събуди и осъзна къде се намира. Стана, разходи се из стаите, като си свирукаше, после целуна дъщеря си по темето, закуси и дори похвали мекия орловски хляб. Домашните му не бяха го виждали така оживен.

Обхванат от предишната енергия, Федя покри картината с бързосъхнещ лак-фиксатор и се запъти към Преображенския пазар, където, скрит зад зеленчуковите лавки, се намира оказионен магазин, в

който се продава всичко — като се почне от износени обувки до произведения на изкуството. Оценителят хареса пейзажа и му предложи петнадесет рубли. Пряничков подаде паспорта си, тук стана ясно, че той е и авторът на картина, и оценителят му я върна и го посъветва да отиде в изкупвателния фонд към Министерството на културата на РСФСР. Федя не отиде веднага на площад „Ногин“, а вместо това около половин час човърка своето произведение в къщи, нагря го и го опуши на газовата печка. Когато то придоби достатъчно изтъркан вид, Пряничков извика такси и отиде в антикварния магазин на улица „Гостинична“. Там, в мазето, седеше съвременна девойка с квадратни очила и с къса пола на квадрати, тя не се докосна до пейзажа, а каза на Федя да го подпре на стената, после кръстоса крак върху крак и взе да го разглежда отдалеч минута-две. На края категорично отнесе работата към втората третина на XVIII век. Червените клоуни малко я смутиха, тя извика още един специалист, двамата спориха известно време, без да се доближават до картина, като преминаваха от руски на френски, немски и английски и презрително игнорираха мълчания Федя. В края на краишата „Пейзажът със замък и пътници“ бе оценен за двеста и шестдесет рубли и бе изложен с табелка „Ч. школа“, което ще рече, че не са известни нито авторът, нито държавата, нито епохата. Федя още се въртеше из изложбената зала и разглеждаше старинните свещници и другите интересни неща, когато някакъв турист с велурени шорти посочи с пръст клоуните. Веднага всичко бе заприходено, записано и балансирано. Пряничков получи парите си и се запъти към пресечката „Черкаска.“

На улица „Кондратюк“ той се върна в три часа и нареди на домашните си да си пригответ банските костюми, защото заминават за Ялта. Билетите за самолет са вече купени.

Ето го летището, белоснежния „ТУ“, усмихнатата стюардеса. В Симферопол се качиха в кола, а край Алушта морето се бе простряло до хоризонта като синя стена. Нощуваха в частна градина на дъсчени легла, узрялото грозде — по рубла килото — висеше по лозите, а вълните до сутринта шумоляха върху ситните камъчета, подравяйки брега.

През деня на плажа Шура плахо попита защо са дошли тук. Мъжът ѝ отговори — за да ѝ достави удоволствие. Тогава Шура каза,

че пътуването струва твърде скъпо, а Федя й възрази, че на свeta няма нищо прекалено скъпо за жена като нея.

Вечерта гумите на колата засвистяха, зад гърба им постепенно останаха Гурзуф, Артек, Бахчисарай. Шура седеше отпред до шофьора, вятърът пилееше косите ѝ. Тя си мислеше каква ли такава жена е. Лицето ѝ имаше загадъчен вид като на Лариса Огудалова във филма на Протазанов „Без зестра“.

Югът на Съветския съюз отново легна под краката им, този път на дълбочина осем хиляди метра. Започна да се стъмва. Светлините на Москва като Млечния път се бяха пръснали по хоризонта. На улица „Кондратюк“ те пристигнаха през нощта, а апартаментът, без гарнитурата, разоран и празен, им напомняше жилище на гений.

В понеделник в девет часа сутринта Федя излезе от къщи и светът го удари с цвят, звук и аромат. Асфалтът бе не просто виолетов, върху него преливаха и лъщяха червени, жълти, кафеникави оттенъци. Там, където локвичките от нощния дъжд бяха поизсъхнали, асфалтът бе като камък, а на слънце ласково се огъваше под обувките. В небето, разляло се над просторното преддверие на всесъюзната изложба, се въздигаха облачни замъци. Сияеха кръстовете на старинната църква край хотел „Златен клас“, върху обелиска имаше устремена към Космоса ракета, а някъде на заден план синята игла на телевизионната кула потъваше в сивотата и синевата. Към автобусната спирка вървеше дългокрако момиче, което приличаше на лирична поема, а по зелените площи като мънички стихчета се гонеха утрешните първокласници. Празнуващ се забележителен юбилей — точно сто милиона дни бяха изминали от онзи момент, който бе проехтял над задимените пещери преди сто милиона дни. И в същото време всичко едва сега започваше. Далечното минало бе стигнало дотук, оттук нататък започваше бъдещето.

В редакцията нямаше никой. Пряничков отключи стаята със собствения си ключ и веднага тръгна към кошчето за боклук. То бе празно, също така чисти и дезинфекцирани бяха тежките железни сандъци в задния двор. Метачът му съобщи, че пълните ги извозили в шест часа сутринта. Федя направи справка за местонахождението на сметището и отиде в Хворостино. Той все още се надяваше, но когато таксито спря на края на огромното поле, сърцето му се сви. Надалеч, докъдето ти стигаха очите, се извисяваха планини от боклук, ръмжаха

някакви машини, извършващие се титаническа работа, за връщане на градските отпадъци отново в сферата на производство и потребление. За да намериш тук нещо определено, би ти потрябало време, съпоставимо само с времето на съществуване на Сълнчевата система. Пряничков разбра, че търсенето няма смисъл — тетрадката, донесена от мъжа с раницата, практически вече не съществува.

Но го чакаше работа. Той се върна в редакцията, сложи машинката на масата, свали сакото си и без да вдигне глава, отговори на всички читателски писма, които се бяха натрупали от последния сериозен разговор в кабинета на главния редактор. Това бе каскада, водопад. Износената немска „Оптима“ тракаше и дрънчеше час подир час, готовите листи се бялваха във въздуха и изскачаха от валяка в интервал от шестдесет секунди. Толкова пълна симбиоза между човек и пишеща машина никой в редакцията не беше виждал. Завеждащият литературен отдел, дошъл да изпушкат по цигара, застина с отворена уста, а патилият и препатил замредактор само поклати глава и затвори след себе си вратата.

Но главното бе не толкова в бързината на печатането, колкото в изобилието от мисли. Всеки от нас чете в живота си безкрайно много и не си спомня почти нищо от прочетеното. А Федя изведнъж си спомни цялата бездна от концентрирана и редактирана премъдрост, затворена в печатно слово; лавината от редове, която в по-голямата си част като насапуна исана се плъзва по нашето съзнание, му се откри и се ширна в очакване. На Пряничков му оставаше само да отхвърля ненужното. Стнал самият енциклопедия и дори библиотека, той можеше да цитира който и да е класик от което и да е място, без да забрави онова, което бе напечатано на парчето от „Вечерна Москва“, с което майка му бе завила закуската в шести клас.

Безграничният извор на знанието висеше и се люлееше над главата му — ако искаш, пусни го на тънка струйка, ако искаш — като от пожарен кран.

За двеста минути, като регулираше напъна на собствените си и чужди мисли, Федя отговори на сто и двадесет писма. По-късно няколко отговора бяха публикувани като статии в различни вестници, петнадесет от най-общирните излязоха в отделна брошура под надслов „Боговете живеят на земята“.

Освен това същия ден Пряничков направи първото си изобретение, нарисува нова картина и се научи да свири на пиано.

Работата с изобретението стана така. Федя отпечата последното писмо, извади изпразненото чекмедже и го изтупа, протегна се и в този момент при него влезе посетител.

Пряничков веднага стана, здрависа се и се представи, после запита за името и презимето на влезлия, предложи му да седне, а самият той се настани отсреща. Посетителят излезе пратеник на сектантската община в град Защатск. Той бе донесъл за разглеждане парче от доспехите на Георги Победоносец. Федя повъртя в ръцете си потъмнялото поресто парче метал, помисли малко и предложи да отидат в Института по металите, за да определят приблизително кога е било претопено. Веднага се обади, където трябва, двамата отидоха в института, а там казаха, че парчето е част от казахски котел за варене на бешбармак. Обстановката в научноизследователския институт, а още повече доброжелателността на Федя така объркаха пратеника, че той още на място се отрече от грешните си вярвания и сега е един от най-добрите антирелигиозни пропагандатори в защатския отдел на „Знание“.

В института Пряничков се запозна със сътрудник от лабораторията по износване на металите. Заприказваха се и влязоха заедно в една голяма стая.

— Ето тук работя — обясни сътрудникът. — Подлагаме образци от металите на натоварвания с различни амплитуди, а след това изучаваме структурата на пречупеното място. Но всичко това е празна работа. Разбирайте ли, пружината може сто хиляди пъти да се огъва в една или друга посока, а после се чупи. При това неочаквано. Ала когато започне износването, би трявало да настъпят предварителни структурни промени, но ние не сме в състояние да ги усетим.

В това време Пряничков разглеждаше лабораторията.

— Ами как обработвате образците, разтърсвате ли ги? — попита той.

— Да. С ултразвук.

Виждаше се и апаратурата — черната кутия на генератора. Вибраторът бе поставен отделно в маслена баня.

— Ами това какво е?

— Това е апарат за рентгеноструктурния анализ. С него разглеждаме мястото на пречупване.

Пряничков нервно се завъртя из стаята, после попита:

— Имате ли триод за високо напрежение?

Накратко казано, той предложи да се синхронизират импулсите на рентгеновото излъчване с ултразвуковите колебания на вибратора. Нужно бе лъчите да хващат пружинната само в момента на най-силно отклонение; тогава тя изглежда неподвижна и могат да се наблюдават постепенните изменения на структурата. Патентът за „Способа за получаване на лауерограма на твърдо деформиран кристал“ бе издаден по-късно с номер 700505 и стана първият от четирите, връчени на Пряничков през онази паметна година.

Но понеделникът не свърши с това, беше едва пет часът.

След като се сбогува с въодушевения сътрудник от лабораторията и след като изпрати от Казанска гара преобразения сектант, Федя се върна в къщи и седна пред статива. Тъй като бе продал нарисуваната от него картина, той сметна, че подготвителният период е свършил, и се зае с нещо лично. Колкото и странно да е, той не използуваше нищо от наученото, тоест от класически синьото небе и дори от усвоената илюзия за прилика. Шура и Наташка видяха как върху платното постепенно възниква кътче на столицата през ранна пролет, когато снегът все още не се е стопил, храстите край трамвайните релси стърчат оголени, а перспективата на улицата е забулена от мътен въздух. На платното бе утрин, работническа и служеща Москва пътуваща към работните места, през мъглата изплуваха автобуси, тролейбуси и единственото ярко петно бе светлинната на светофара. Шура позна, че това е Проспектът на мира край Новоалексеевска. Нямаше особени белези за времето, но се усещаше, че е именно през тази година, в епохата на спокойния труд, на семейните и битови радости, на някакво отмерено съществуване и набиране сили преди нов скок.

Работата бе небрежна в детайлите, но се възприемаше като единно цяло. Пряничков я нарече „Пътници от метрото“, названието й подхождаше, макар там да нямаше никакво метро. „Пътниците“ се намират сега в зала №49 на Третяковската галерия, където читателят може да им се любува, ако, разбира се, посещението му не съвпадне с откриването на поредната изложба — в последните зали експозицията

често се променя, нещо слагат, нещо свалят, в нищо не може да си сигурен.

Федя рисува до осем, а в осем при Наташа дойде учителката по музика. В голямата стая на Пряничкови имаше пиано „Ръониш“, на което дъщерята на Федя вече трета година чукаше „Старинната френска песничка“ на Чайковски, без да има сили да напредне. Тези занимания се разглеждаха в семейството като изпълнение на някакъв обществен дълг, на съпрузите се изпълзваше емоционалната страна на музиката, те дори не чуха звуците по време на урока.

Сега Федя чу. Той взе да поклаща глава пред своя статив в такт на изпълнението и да мръщи вежди при грешките на Наташа. Когато определеното време свърши, Пряничков стана, премести стола си до пианото и попита откъде всъщност започва обучението. Учителката Ивета Митрофановна бе млада и се страхуваше от родителите на учениците си. Тя неуверено показва как се записват нотите върху редовете и разположението им на клавиатурата.

— По-нататък — каза Федя и се премести по-близо до инструмента.

— Какво „по-нататък“? — попита Ивета Митрофановна.

— Какво идва после?

— После се стремя ученикът да ги запомни.

— Аз ги запомних — кимна Федя.

Учителката го погледна недоверчиво.

— Тази нота коя е?

— Ла диез от горната октава. Тя може да бъде и си bemol.

— А тази?

Федя отговори.

— Какво пък — Ивета Митрофановна за миг се замисли. — Следват гамите в до мажор и сол минор с всяка ръка поотделно и двете заедно. Постановката на пръстите...

Тя изsviri гамите на малката октава и Пряничков ги повтори веднага — първата също така бързо като учителката, а втората още по-бързо.

Ивета Митрофановна го попита:

— Почакайте, да не би да сте учили пиано?

— Не, честна дума, не. — Пряничков бе ужасно развлнуван и целият трепереше. — Хайде да продължаваме, моля ви.

И в гласа, и на лицето му имаше такова чистосърдечие, че Ивета Митрофановна му повярва. Тя прерови тънката пачка ноти в тетрадката си.

— Добре, ще опитаме нещо по-простичко.

Наташа, която стоеше само от вежливост, полекичка отстъпи и отиде на гости на приятелката си. Шура отиде в кухнята. Тя чуваше гласовете на учителката и на мъжа си: „Във фа диез мажор знаците ще бъдат вече шест“ — казваше Ивета Митрофановна. „Ясно, ясно“ — съгласяваше се Пряничков. После се чуха думи като „стакато“, „пианисимо“, „сфорцандо“. Пианото дишаше все по-широко, поплътно, с пълни гърди.

В единадесет без десет Ивета Митрофановна погледна часовника си, облегна се на стола, после уплашено се втренчи в Пряничков.

— Знаете ли, че за два часа ние с вас минахме петгодишния курс!

Федя кимна, трепетно взе сборника „Избрани творби за пиано“ и го отвори на Щраусов валс. Пошепна, гледайки в нотите, наклони се напред, вдигна ръце и...

И влезе настроението. Самата безгрижна Виена се появи в стаята, почувствува се епохата на изтънчените нрави, остроумието и кокетството. Танцуваха весели кавалери и момичета с дълги рокли. Дръзкото лекомислие неочеквано се сменяше от изискана учтивост, загадъчната плаха мечтателност плетеше своя напев, после изведенъж отстъпваше място на искрящото веселие. Балът продължаваше, летяха пламенни погледи. После танцьорите се умориха, свещите взеха да гаснат и на края угаснаха съвсем.

Поразен, Федя внимателно свали ръцете си от клавишите, огледа се — струваше му се, че пианото изобщо не е вземало участие в това, което се случи. Учителката дрезгаво се изкашля в тъмнината, застанала до вратата Шура въздъхна.

Долу на улицата някой тихо приказваше, по съседната улица тихо скърцаше и свиреше нощният тролейбус, по пресечката прогърмя уморена извънградска кола, бързаша към далечния гараж, и като отзук, едва чуто в стаята шумоляха дрехите на разотиващите се танцьори... Миналото се свързваше с настоящето, плоският свят стана обемен.

На следващата вечер Пряничков бе прослушан от мъжа на Ивета Митрофановна, млад бледен музикант-изпълнител с разрошена коса. В

сряда Федя на два пъти свири пред почтените преподаватели в консерваторията, там го мъкнаха и по методическите кабинети. В четвъртък се обадиха от консерваторията и самият Чернокостелски предложи на Пряничков открыти концерти и турне по Съветския съюз.

Но той не се занимаваше само с музика. Във вторник домъкна в къщи купен изгодно за триста и петдесет рубли миниатюрен струг, а на следващия ден — пишеща машина. Същата вечер той вече работеше нещо на струга, а в четвъртък вечерта неочеквано написа етюд за Балзак.

В маниерите му на общуване с авторите в редакцията се появи нещо от княз Мишкин на Достоевски. Пряничков се стремеше да се слее със събеседника, напълно да застане на неговата гледна точка и едва тогава започваше да размишлява, непрекъснато се консултираше с опонента и се радваше дори тогава, когато стигнеше до извод, напълно отричащ онова, от което бе започнал. Той бе готов толкова сериозно да приеме дори най глупавата забележка, че на мнозина чак им ставаше неудобно. А Федя не го забелязваше, смееше се, когато изпадаше в неудобни положения. Изведнъж престанаха да съществуват лошите статии, във всяка Пряничков намираше по нещо интересно, двамата с автора го извличаха и ако материалът не бе подходящ за списанието, съветваше къде да го занесат. Хората се извървяха в антирелигиозния отдел за една седмица. Пряничков обезпечи материали за цяло полугодие. По време на едно производствено съвещание замдиректорът поиска да се приеме резолюция, че именно благодарение на усилията на Федя „Знания и живот“ са се издигнали на нова висота.

Работата на Федя вървеше леко. Сутрин, след закуска, той с цялата си душа се стремеше към редакцията, а към пет и половина започваше радостно да предугажда какво ли го очаква в къщи.

Къщата на Пряничкови неудържимо се променяше. Апартаментът заприлича на нещо средно между ателие на художник и ремонтна работилница. До първия статив се изправи втори, на Наташа ескизите се смесиха с шлосерските инструменти, на масата имаше акварелни и маслени бои, на пианото лежаха разтворени ноти. В миналото паркетът бе предмет на непрестанните грижи на Шура, сега той бе зацепан, пролуките бяха пълни с железни стърготини. Към осем часа идваха специалисти от Института по металите, музиканти,

доведени от мъжа на Ивета Митрофанова, художници, журналисти. Често идваше един ученик-математик от университета, той говореше леко изкривил шия, сякаш виждаше своите и чуждите съждения на тавана или на небето вече отразени и абстрагирани. Идваха Гроднини на сектанта от Защатск, после познати на роднините и роднини на познатите. Това бяха чудесни вечери. Звучеше пианото, имаше конкурси за най-добър ескиз или карикатура, разпалваха се дискусии за съдбините на човечеството, рецитираха се стихове, понякога дори съчинени в момента. За час тук се изказваха толкова умни неща, колкото не биха се чули у предишните Пряничкови за цяла петилетка. Художниците учеха Наташа да рисува, пианистите ѝ свиреха съвременни песнички. И Шура също стана по-отворена. По време на споровете очите ѝ съчувствено следяха говорещите един след друг, дори понякога бе готова да каже нещо, но винаги някой в стаята я изпреварваше. Тя само ласкаво поглеждаше този човек, всички много я харесваха.

Към дванадесет, след като изпратеха гостите до метрото, Федя помагаше на жена си да измие съдовете. После двамата стояха надвесени минута-две над заспалото момиче. Шура оправяше леглото, а Федя още известно време бродеше из стаите. Пространството и времето бяха безкрайно съдържателни. Нощната квартира изглеждаше съкровищница от предмети, всеки от които би могъл да служи за модел на шедъровър. Велика мъдрост се криеше в непрочетените книги по лавиците. Искаше му се да рисува, да тласне напред замисленото изобретение, да съчини кантата.

Денят стана по-вместителен. Пряничков спеше по три часа.

През времето от петнадесети до двадесет и девети юли той оформи четири патентни заявки в Държавния комитет по изобретенията, нарисува три живописни картини, около четиридесет рисунки и една линогравюра. Има два концерта за пиано в Малката зала на консерваторията, написа осем статии, сценарий за рисуван филм, текст към номера с боата в цирка и одобри съседите от етажа, подали молба за развод. Започна да пише роман, да доказва теоремата на Ферма, да учи жена си на английски, да копае в двора басейн. Човекът Фьодор Пряничков вървеше по небесата, обляян от светлина.

А после всичко свърши.

Тоест не веднага. В понеделник, на двадесет и осми, Пряничков седеше в стаята си сам и запълваше обедната си почивка със съставяне тезиси към доклада на московското прогностическо дружество „Нравствеността — производствена сила“. Той написа фразата „Бъдещето не може да се предскаже, то може само да се направи“ и изведнъж му стана скучно.

Това бе нещо като вълна. Улицата зад прозореца потъмня, стори му се, че крачеха не хора, а болести и неразположения. Всичко избледня, стана двумерно. Пряничков частично оглуша и се озова в някакъв вакуум. Докладът не беше вече интересен. Федя премести листа, прозина се. Помисли си, че горещините все не свършват. Спеше му се.

Всичко това продължи около минута, после вълната се отдръпна. Светът наоколо оживя, отново, стана място за работа и победи.

Но Федя бе осъзнал предупреждението. За секунди прибра тезисите в чекмеджето и без да губи нито минута, изтича при редактора и го помоли да го освободят от работа. След като обходи няколко книжарници, той се втурна към магазин „Реактиви“ на улица „25 октомври“. Докара в къщи малка химическа лаборатория и петнадесетина книги по органика, биология и медицина. През нощта прелисти няколко хиляди страници, съсредоточи се, за да си спомни онези редове и абзаци, които успя тогава да прочете в кожената тетрадка, а после се зае с опитите. Той разбираше много добре заплашващата го опасност, претегляше, смесваше, кипваше, дестирираше, изпаряваше, подгряваше и към три часа видя, че успехът е близо. Дългата формула бе написана на лист от тефтерче, на дъното на колбата се бе утаило някакво бяло вещество.

Федя въздъхна щастливо и уморено. Свиреха невидими оркестри, свръхзвездите избухваха в далечните кътчета на Вселената.

Той вдигна ръка, но в този миг светът започна все по-стремително и по-стремително да се стеснява, докато се ограничи в ниската, задушна, лято гореща стая на улица „Кондратюк“.

Лицето на Федя се промени, той гнусливо издаде устни, с неудоволствие погледна колбата. Протегнатата ръка се отпусна.

Шура се върна в шест, млада, оживена, с нова прическа, отвори вратата със своя ключ. В голямата стая мъжа й го нямаше, масата бе

отрупана с колби, реторти, спирални тръби, миришеще на химия. Шура мина в малката стая.

Пряничков седеше пред покрития с прах от последните седмици телевизор и тъпло гледаше в екрана. Имаше футболно предаване. Безликите фигурки бягаха, светлото петно се местеше. Чуваше се монотонният глас на диктора: „Парамонов... Петров... Пас към Макаров... Отново Парамонов... Петров...“

Това беше краят.

Усетил дишане зад гърба си, Федя погледна съпругата си с унил поглед и без да поздрави, каза:

— Ти... такова... Прибери там.

Шура веднага разбра всичко, отстъпи крачка назад, тихичко се преоблече зад шкафа. После зазвъняха химически съдове, изхвърлени в кофата. Листчето с формулите привлече вниманието на Шура, тя надникна с него при мъжа си.

— Това също ли да го изхвърля?

Пряничков нито се обърна, нито проговори.

Шура изхвърли една кофа, втора, трета — най-тежки бяха тубичките с бои, бутилчиците с разтворители и фиксатори. После тя се захвана с миенето на пода.

През следващите дни от само себе си се разнесоха, изчезнаха инструментите и нотите, единият статив, другият. Стругът се пресели на Преображенския пазар. Малко по малко се завръщаха мебелите. Когато Наташа се върна от пионерски лагер, етажерката за книги, лампионът с двете чашки и голямото стенно огледало отново бяха по местата си, а в края на август тържествено влезе и се въззари бюфетът.

С двойнствено чувство гледаше Шура как плачливите богатири вкарват тази грамада. Някаква лека тъга тревожеше сърцето й, но заедно с това не беше лошо да можеш да кажеш, че „и у нас всичко е като хората“ — та нали ленивият, спокоен сън за разума също има своите лукави предимства.

Вярно, още около месец по инерция пристигаха гранките: последните коректури на статиите и разказите; телефонът в антрето се късаше да звъни; канеха Пряничков на обсъждания; пощенският раздавач носеше покани от филхармонията; покани от Съюза на художниците, Всесъюзното театрално дружество и „Диафилм“.

Но всичко това се отнасяше до предишния Федя, който вече не съществуваше. Днешният отказваше безапелационно на всички покани, подписваше коректурите, без да ги погледне, и се интересуваше само от датата на изплащане на хонорара. Няколко вечери все още идваха новите познати, но Федя гледаше гостите с такава упорита подозрителност, че скоро тези посещения прекъснаха. Сега в квартирата на Пряничкови момичето им се свива да учи уроците си във ъгълчето на полирраната маса, като отгръща покривката. Шура прекарва съботите и неделите в грижи за многобройните лакирани повърхности. Лъщи намазаният под, роднините, дошли на гости веднъж в тримесечието, задължително свалят обувките си в антрето, сякаш влизат в джамия, седят мирно и мълчат.

В редакцията на „Знание и живот“ отново си мислят, че би било добре Пряничков да се премести в друго списание. Не зачита авторите за нищо, а ако се опитват да възразяват на неговите „Това вече е било“ и „Нищо няма да излезе“, казаното от тях пада долу, в ямата на съзнанието му, меко и без звук, като парцал, и се събира там в неподвижна, разхвърляна и мрачна купчина.

Федя не обича да си спомня епохата на краткия си полет. Не можеш да го накараш да отиде в Третяковската, отказва да чете публикациите си от онова време. Изобщо внезапното му увлечение към изкуствата, готовността да помогне на всеки и да се интересува от всичко му се струват сега някаква глезотия.

И само много рядко, когато е сам в стаята и по радиото звучи наистина прекрасна музика, го обзема някакво беспокойство, малките му очички се разширяват, в тях се появява молба и мъка като на куче, което иска да принадлежи към света на хората, но разбира своята безсловесност и се измъчва от това. Нещо е заключено в душата му, то е отъпкано, оградено е с железни обръчи от онези простори, в които би се превърнало в чувство, мисъл и действие. Това е историята, станала с Федя Пряничков. Тя ни насочва към някои размисли.

Би било интересно във връзка с това да си спомним опитите на доктор Райковски, започнати доста преди появяването на брадатия непознат в Москва. Райковски е хипнотизирал доброволци, в това състояние им предлагал да рисуват и за няколко сеанса хората, подложени на проверка, достигали равнището на завършилите средно художествено училище. Ако с някои от тях не ставало нищо, Райковски

започвал да обучава този човек по музика или нещо друго и в резултат стигнал до извода, че хората трябва да се делят по групи не според способностите си — един талантлив, друг не, — а според това, как, в каква форма е по-удобно на всеки от тях да реализира възможностите си.

Не е изключено чрез хипнозата на доброволците докторът да разкъсва именно онези железни обръчи, които таблетката разруши за известно време у Федя.

На Райковски принадлежи мнението, изказано естествено без всякакво абсолютизиране, че хипнозата е не толкова сън, колкото пробуждане. С тази мисъл той е изпреварил брадатия, написал в тетрадката си, че повечето от хората спят.

Ами ако това наистина е така?

Ако мнозина от нас всъщност спят не само през нормалните всекидневни седем-осем часа, а в по-широк смисъл? Та нали, по всяка вероятност има такива нещастници, които преживяват целия си живот в някаква дрямка, затворени, въпреки че уж правят всичко, което трябва да прави човек. Завършват училище или ВУЗ, раждат деца, работят някъде и понякога ги поощряват, но те така и не се събуджат.

В същото време си задаваш един въпрос. Щом Федя можа така да разцъфне, след като глътна една таблетка, защо всички да не могат да сторят това, дори ние с теб, многоуважаем читателю?

А от друга страна, нима химията е задължителна, нима без нея не може? Нали Наташа, дъщерята на Федя, се събуди? Нещо в нея прещрака, тя се пробуди, измести се от своята „Старинна френска песничка“, тръгна напред и с всеки отминал ден все по-уверено върви. Една такава слабичка, но щом седне на инструмента... Пряничкови се отказаха от уроците по музика, защото те напомняха на Федя за миналото. Но Наташа сама се среща с Ивета Митрофановна, а наскоро нейният мъж, разрошеният музикант, заведе момичето в института „Гнесини“, там я прослушаха и казаха, че ще я приемат.

С други думи, няма ли нещо такова в съвременната атмосфера, което само по себе си започва да открива и буди по някой друг в самите нас? Може би не трябва да обвиняваме в предателство брадатия здравеняк, оставил изобретението си да загине — между другото него го търсиха, но така и не го откриха. Възможно е той напълно съзнателно да е направил тази демонстрация, а после да е оставил

процеса да протича самостоятелно — решил е, че възможността да получиш способности от таблетка може да се стори някому униzelна.

Работата сигурно е в това, че в течение на стотици хиляди години природата е подтискала човека, трябва ли да се учудваме тогава, че в него е затормозено или частично спи нещо добро? Но всичко това е вече зад гърба ни, новото се е родило и не е ли време всички окончателно да се събудят.

Какво толкова ни затруднява?...

ВИНСЕНТ ВАН ГОГ

Харесва ви, нали?... Разбира се. Не само ви харесва, а открива някакъв друг свят, по-точно — вдига завесата, позволява да погледнеш всичко наоколо с други очи. Материята оживява, виждаш как молекулите и атомите кипят в нея. Предметите, явленията разкриват същността си, всичко се свързва с всичко, започват да прозират границите на други измерения. Не е ли вярно, един от първите живописци на Холандия не отстъпва на онези стариинните като Рубенс и Ван-Дайк. Но при него всичко е свое собствено, неповторено. Изглежда, като че ли той не се е учи от никого, а дори и да се е учи, не е използувал наученото. По-късно кубистите искаха да го изкарат свой предшественик, но Винсент Ван Гог, ще ви река, не се отказа от отговорността си за света. Напротив, той го взе на раменете си, понесе го и на края падна под този товар. И всичко сам... Между другото, аз добре го познавах. Срещах се с него през различни периоди от живота му, гмурках се при него в предпоследното десетилетие на деветнадесети век от последното десетилетие на нашия двадесети. Всичко започна, след като приеха тези Закони относно пътешествията във времето, помните ли?... Макар че откъде ще помните, вие това изобщо не го знаете. Но седнете, седнете ето тук — на този стол, той не е експонат. Аз просто го нося със себе си, ако някой поиска да си почине. Нали е приятно да поседнеш след това препускане из залите. Впрочем тъкмо вие не сте от онези посетители, които се носят с изплезен език от фараоните към абстракционистите, успяват за два часа да обиколят цялото световно изкуство, и то само за да разказват после на познатите си, че аз, видите ли, нищо не пропуснах. Сигурно сте слушали такива разговори: „А Джокондата видяхте ли?...“ „Видях я.“ „А вие видяхте ли «Къпещите се» на Реноар?...“ И след като се уверят един друг, че всичко са видели, няма за какво повече да говорят, все едно че става дума за ваксинации. Но вие веднага ми направихте впечатление — как стояхте пред „Кипарисите“ поне десет минути.

... Та за какво говорехме — за пътешествията във времето. Разбирате ли, когато политиците си дадоха сметка, че миналото няма да се върне и отстъпиха, в Камерите, в тези Примки на времето, нахлуха съвсем други хора. Учени, художници, търговци, въобще дявол знае какви. Разбира се, към всяка камера бе учреден съвет, който първоначално се състоеше от старци академици. Нахълтва при тях никакъв историк, бие се в гърдите — на него, видите ли, до смърт му е необходимо да уточни някои детайли от битката при Гавгамелите. Биохимикът си дере гърлото за динозаврите, кинорежисьорът се кълне, че е замислил филм със сюжет за кръстоносните походи. Цял куп заявления, тези, на които е отказано, злобеят, разпространяват слухове. Старците се бориха, колкото можаха — и отвориха, така да се каже, вратите. И се започна. Публиката се втурна във всички векове и при всички народи, в най-отдалечените ери, чак до каменовъгления период. Плъзнаха навсякъде, мотаят се из краката, досаждат със съвети. Напакостиха на цялата история, за никого не оставиха живот. Особено втръсна типът на всезнайковците — има едни ахмаци, които, ако гледат за втори път криминален филм, никак не могат да се сдържат да не развалят удоволствието на околните, като подсказват какво ще стане по-нататък. Например отива в Италия през 1455 година при великия Клаудио Мадеруци един такъв самодоволен дървеняк и му съобщава: така и така, видите ли, все едно ще умрете в мизерия. Клаудио естествено е разстроен, захвърля ваятелството, рисуването. Тръгва по кръчмите — и ето ти на, Италианското възраждане вече няма Мадеруци, а само един Леонардо даВинчи, който е бил наречен брат на Клаудио и дори е нарисувал няколко картини заедно с него... При това започна да страда не само миналото, а и нашата 1995 година, защото тук също зачестиха посещенията от по-отдалеченото бъдеще. Тъкмо се захванеш с нещо, такива ще ти ги наприказват, че вдигаш ръце. И когато вече стана непоносимо за всички, правителствата на страните, притежаващи Примка на времето, се събраха, установиха връзка с пътешествениците от другите бъдещи векове и обявиха решение: да се прекратят всички такива номера. Искаш да наблюдаваш миналото — наблюдавай, без да се намесваш. Издаден бе Световен закон за опазване на миналото — да се пускат само тези, които, дори да умрат, няма да признаят, че са от бъдещето, и на никого няма да прочат. Тази конвенция бе подписана от всички. Преди да се разотидат, премахнаха

също някои от най-въпните отклонения. Например възстановиха Колумб, тъй като имаше вариант, в който съвсем не Колумб открива Америка. При него също, видите ли, отишъл някакъв глупак и с карта в ръце му доказал, че отивайки на запад през Атлантическия океан, до Индия няма да стигне. „Няма да стигна ли — каза тогава Колумб, — още по-добре, тъкмо няма да се мъча.“ В резултат Америка така си и остава неоткрита още сто и петдесет години, докато не станало срамота да не я открият...

Какво казахте — „Бъдещето съществува ли вече?“... Да, разбира се, съществува. Заедно с всички останали времена още от първия миг в безкрайността. И миналото, и бъдещето — всичко съществува едновременно, и при това всеки миг се изменя. Тъкмо затова ние нямаме статично, неподвижно настояще. Какво, не е ли така? Където и да погледнеш, всичко е или вече минало, или още бъдеще... Това впрочем са философски въпроси, с които няма да се захващам. Да се върнем към онова, с което започнахме, тоест към Винсент Ван Гог. Ако искате да знаете, само благодарение на мене вие можете да видите тук в Лувъра неговите произведения. Ако на времето не бях се съжалил над тези картини...

Накратко казано, от 1995 година тези пътувания бяха поставени под най-строг контрол. Всеки кандидат минава през двадесет всевъзможни комисии, представя характеристики за морална устойчивост едва ли не още от яслите. При това докажи, че наистина е необходимо, продемонстрирай как ще се постигне пълно невмешателство. Например в Лондон се готвиха цяла година, за да направят късичък телефилм за Хенрих Уго, и им разрешиха да снимат от въздуха пира на рицарите само след като бе доказано, че тези аристократи никога не са поглеждали нагоре към небето — нали се срещат такива хора, които след определена възраст през целия си останал живот вече никога не повдигат глава, за да зърнат облаците, синевата или звездите. А когато, да речем, снимаха лагера на Спартак през 73-та година преди новата ера, операторът се скри на самия връх на Везувий, послужи си със силен телеобектив и беше уговорено, че ако някой приближи скривалището му на по-малко от половин километър, той ще се хвърли в кратера с цялата си апаратура, за да замаскира следите. Изобщо така минираха всичко, че да не може никой

да се промъкне, и тези Примки на времето почти непрекъснато бездействуваха.

Но както знаете, законът за това е закон, за да се заобикаля. Своите подписи върху тържествения документ сложиха пълномощните представители на няколко държави, но съвсем не разните там пазачи, техници и дребни администратори, работещи в тези Камери. Един такъв техник се оказа през 1996 година мой познат от детинство. Подчертавам, именно познат, а не приятел — по онова време въобще не завързвах приятелства, тъй като прекрасно се чувствувах и сам. Всичко свое носех със себе си. Ръст два метра, широки рамене, остръ поглед и бърза реакция. Тъкмо бях навършил двадесет и пет, а вече се бях прехвърлил от уличката, на която се родих, в собствена двуетажна къща в третия слой — тук, в Париж. А третият слой, както сам разбирате... Макар че сега него още го няма... В небето не бях поглеждал от дете, намирайки на земята всичко, което ми харесва. И ето веднъж в началото на есента срещам около хиподрума този Кабюс и той казва, че е на работа в Примката на времето. Веднага ми светнаха очите, питаме — нима все пак някой не пътува тайничко в миналото? Той отговаря, че пътуват, защо да не пътуват, стига да се направи с ум, но това изисква голям разход на енергия, която трябва да се купи от някое друго място и да се прехвърли, за да не забележат нищо в института. Съгласявам се да вложа капитал и ние се замисляме какво ли собственно си струва да се пренесе от миналото. Злато и всякаакви скъпоценни камъни отпадат, понеже и едното, и другото вече се синтезира. Остават произведенията на изкуството и по-специално произведенията на знаменитите художници. Започвам да правя справки и научавам, че един от най-ценните живописци на миналото столетие е Ван Гог. Отивам в Народната библиотека, потърсвам материали и се убеждавам, че няма да стигнат няколко години, за да се прочете всичко. Винсент Вилем Ван Гог е роден през 1853 година, тоест почти век и половина преди нашето време. Обичал е и е бил отхвърлен. Отдава се на изкуството, живее в нищета и нарисува около седемстотин картини. Измъчен от бедността и липсата на признание, полудява и се самоубива на тридесет и седем годишна възраст, застрелявайки се в гърдите. Славата идва при него чак след смъртта, когато бива публикувана преписката му с брат му Теодор и с други хора... Е какво, всичко това много ми харесва — типична биография

на гений, повече не би могло и да се желае... За последна проверка отивам в големия художествен магазин в Париж на булевард „Сен Мари“. Спирам първия попаднал служител и казвам, че бих искал да предложа оригинал от Ван Гог. В залата се възцарява тишина.

— От Ван Гог?... Оригинал?

— Да, именно.

Всички ме гледат. Продавачът моли да почакам, отива някъде, връща се и предлага да отидем при собственика на салона. Качвам се на мецанина. В малкия кабинет всички стени са запълнени с библиотечни шкафове, срещу прозореца в тънка медна рамка — репродукция на „Сълнчогледите“ на Ван Гог. Плешив елегантен господин ме поздравява, предлага кафе. Той е развлнуван, но се старае да не го показва. Пита ме с какво разполагам. Рисунка, казвам. „Каква по-точно?“ Нищо особено, отговарям — овчар с овце. Господинът натиска звънеца, в кабинета влиза прегърбен старец с побелели мустаци като две саби — такъв един изкуствоведчески плъх. Собственикът на салона го запознава със същността на разговора, старецът се изпъва, мустаците му щръкват. Какъв е овчарят, в лявата или дясната страна държи гегата? Каква е местността наоколо — дървета или голо поле? Тъмно ли е небето и има ли на задния план кула? Разбирам, че пред мене е главният им специалист по Ван Гог. Отговарям напосоки, че овчарят е въобще без гега, няма нито поле, нито дървета и небето не е тъмно, не е светло, а сиво, с бяла дупка в средата. Старецът прекахва устни, мръщи се, а след това започва да дърдори, все едно че го чете: дрентският период, рисунката е замислена еди-кога си, завършена еди-кога си, споменава се в такива и такива писма. Разви, с една дума, цяла лекция. Мене всичко това не ме интересува, питам направо колко може да струва такова нещо. Елегантният господин се замисля, след което казва предпазливо, че средно запазена рисунка на Ван Гог върви сега примерно по хиляда, а добре запазена — и по две хиляди ЕОЕ-на — след проверка на молекулярно ниво. За да стане ясно, ще кажа, че разполагайки през 1996 година с примерно стотина хиляди единици организирана енергия, бихте могли да си издигнете малък индивидуален остров в Средиземно море — дори и при голяма дълбочина, след насипване на съответното количество пръст, да посадите парк, да построите дом и да прокарате пътища... Много добре, много приятно. След това аз си

тръгвам, разказвам всичко на Кабюс и ние решаваме, че щом нещата стоят така, трябва да измъкнем от миналото по възможност повече. Аз предлагам да се върнем в Париж отпреди сто години, тоест през 1895 година, когато художникът е вече мъртъв и картините му, все още не струващи нищо, се съхраняват при вдовицата на брат му Йохана, издала впоследствие писмата на Ван Гог.

Започваме подготовката. Кабюс взима от мен петнадесет хиляди ЕОЕ-на и прибавя пет свои. Аз се сдобивам от нумизматици с пари от онова време. Поръчвам си костюм — широк, с дълъг райе панталон, сако с неподплатени рамене, черен цилиндър с мека и извита периферия. На врата тогава между впрочем са носели не вратовръзка, а някаква тъмна панделка. Всичко е твърде неудобно и се чувствува като плашило, но щом трябва, значи трябва. Минават две седмици, приготовленията са приключили и една ясна вечер отиваме в института на улица „Клиши“. Кабюс обяснява на сънения пазач, че аз съм специално поканения тази нощ хроноспециалист. Коридори, завои, коридори, няма жива душа. Със своя ключ Кабюс отваря вратата на Времевата камера. Техниката е следната: указателят се поставя на желаната година, месец, ден и час. След това — включваме за половин секунда, за да хвърлиш един поглед, още едно включване за две секунди за по-подробен оглед и на края окончателно пренасяне. Започнаха да практикуват тези предварителни включвания, след като един знаменит палеонтолог беше материализиран в каменния век преди сто хиляди години право пред отворената паст на пещерен лъв.

При мен всичко мина нормално. Огледах се още веднъж и ето ме в Париж на 10 май 1895 година, в неделя по обяд.

Забавно нещо е, да ви кажа, да попаднеш в чуждо време. Найнапред винаги те поразява тишината. Ако вземем моя съвременен град или примерно този от 1970 година, въпреки борбата с шума, трудно можеш да чуеш това, което става на две крачки от тебе. При нас пък близките звуци заглушават всички по-далечни. А тук ясно се чуваха не само стъпките на близкия минувач, а и шумът на каретата зад ъгъла и дори съвсем тихото дрънчене на конския трамвай през три квартала. И освен това, разбира се, липсата на автомобили, чистото небе, свежият въздух, всичко това създаваше впечатление, че обитателите на този свят си живеят като на курорт. И някаква претенциозност у хората. Всеки крачи по улицата важно, със собствен израз върху

физиономията, като явно се насиљва. Жена в черна рокля до петите се стреми да покаже, че е въплъщение на скромността. На лицето на шишкото със златна верига в джоба на жилетката е изписано, че той е особено порядъчен човек, а на носача, мъкнещ голяма мукавена кутия от магазина — че е страшно трудолюбив. Всеки минувач като че съдържа в себе си двама души — един такъв, какъвто е в действителност, и втори, какъвто иска да изглежда. В тази връзка ми мина през ума, че прогресът на човечеството, освен всичко друго, е приближаване към все по-голяма естественост и непринуденост.

Материализирах се на стария булевард „Клиши“, на същото място, където се намираше Камерата. И си тръгнах по пътя — приличен млад човек, добре облечен, с бастун и голяма пътна чанта. Трябва да призная, че ме обзе странна, лудешка радост. С мъка се сдържах да не направя някой номер — например да разбия някоя витрина, да преобърна карета или да дръпна за носа натруфеното конте, крачещо важно насреща. Ръстът ми в сравнение с другите минувачи ме правеше направо гигант, чувствувах, че безнаказано мога да правя каквото си искам. Та нали тук не са чували още, че сто метра могат да се пробягат за осем и пет десети, а на дължина да се скочи девет и осем. Не биха могли да ме настигнат нито пеша, нито на кон, а ако се стигнеше до бой, бих могъл да разпръсна произволно количество полицаи, като си послужа със съвременни прийоми от бокс и самбо. Въобще бих могъл да стана цар на подземния и нощен Париж, където нямаше радиопредаватели, мотоциклети, дактилоскопия, апаратура за подслушване, електронни пазачи и всякакви други бъдещи средства за откриване и залавяне на престъпника. От моя гледна точка околните бяха малки и слаби. Аз ги презирах и съжалявах едновременно.

Като се подсмихвах вътрешно, извървях една уличка, после втора, отминах малко гробище, достигнах спирката на конния трамвай, в който едвам се напъхах, лутах се известно време из пресечките, докато се добрах до номер осем на улица „Донасьон“.

Къщичка, верандичка, градинка, лехички с цветя — и всичко това ситно, умалено като играчка, не е като в нашето или във вашето време. Дърпам дръжката на теленото устройство със звънче — тишина, само пчелите омагьосват жълтите лилии. Дърпам пак — вътре в къщичката някой шава, но вратата не се отваря. Третия път ще

скъсам тази тел, най-после на верандата се появява жена на средна възраст — очите леко опулени, с изплащено изражение на лицето. Зад нея се показва стара прислужница. Поздравявам през оградата и обяснявам, че съм чужденец, чул за произведенията на Винсент Ван Гог, които се пазят тук и бих искал да ги видя.

Стопанката, тази същата Йохана, се поуспокоява. Старицата отваря портичката, качвам се на верандата. Къщата се състои от три стаички. Първата е нещо като гостна, втората е затрупана цялата с папки и книжа, а третата, както се досещам, служи за спалня на госпожата и на прислужницата. Като цяло обстановката е бедна. Домакинята пита от кого съм научил за картините на Винсент, аз назовавам някакви прочетени в справочниците и монографиите имена. Тя е удовлетворена, по лицето ѝ се изписва оживление и дори сдържана, скромна радост. Завежда ме на горния етаж, който е по-скоро таван. Тъмно, тясно, а върху груби стелажи са поставени платна на Винсент Ван Гог.

Оригинали.

Започвам да ги разглеждам и изведнъж ме обзема дълбоко недоумение. Защо го смятат за велик художник? В какво се състои гениалността му? За какво любителите на живописта са готови да дадат толкова много пари?... Разбирате ли, когато гледах репродукциите в разкошните албури и четях всевъзможните хвалебствия, беше различно. Но сега картините са пред мен на тавана, мога да ги гледам пряко, а не през облагородяващата призма на времето и става ясно защо през целия си живот художникът е успял да продаде едно единствено нещо. На пейзажите дърветата са нарисувани с по две-три мазвания, къщите са като груби петна. В зеленчуковата градина например не се разбира какво е посадено — зеле или салата. Никаква обработка или, така да се каже, старателност, навсякъде бързане, припряност, небрежност. Имаш впечатление, че всичко, което е видял, е искал да загруби, да изопачи, да изкоруби. Започвах да се досещам, че славата на повечето знаменити художници, а може би и на поетите, е не толкова тяхна заслуга, колкото резултат от шумотевичата, която вдигат по-късно разните критици и изкуствоведи. Ако ви попадне в ръцете писса от Шекспир, поема от Пушкин или гравюра на Дюрер, но при условие, че изобщо не сте чували нищо за нито един от тримата, първите две ще ви се видят префърцуни, а третата просто

скучна. На всеки от нас още от детинство просто му набиват в главата, че, да речем, Шекспир и Микеланджело са гении, може би иначе нямаше да ги четем, нямаше дори да ги погледнем... Всичко това ми минава през главата, но аз, естествено, не давам вид и си казвам, че моята е лесна, щом за Ван Гог ще платят толкова ЕОЕ-ни.

Повъртях в ръце едно платно, второ, обръщам се към домакинята — прислужницата също стърчи на вратата — и казвам, че бих могъл да купя ако не всичко, поне основното. Около двеста картини. Йохана Ван Гог ме поглежда с бледните си очи: „Да купите?“ Да, именно да купя и да платя в брой цената, която тя определи. При тези думи вадя от джоба си пачка банкноти по хиляда франка и ги разлиствам като ветрило. И какво чувам в отговор? Представяте ли си, увехналата дама навежда глава, очите ѝ се облещват още повече и с тих, но твърд глас тя ми съобщава, че картините не се продават. Тя е сигурна, че братът на покойния ѝ мъж Винсент Ван Гог е сторил твърде много за изкуството и в бъдеще трябва да принадлежи на човечеството, затова тя смята, че няма право да продаде произведенията му на частно лице. Тя възнамерява да издаде неговите писма — тези същите книжа, затрупали стаята — и се надява, че тогава хората ще разберат какъв прекрасен човек и гениален художник е бил Винсент. Да ми продаде тя не може нищо, но щом неговите неща ми харесват толкова, е готова да ми подари няколко рисунки и една-две картини, от които има по няколко варианта. Схващате ли психологическата постановка — може да подари, но не да продаде! Типичният старомоден деветнадесети век!

Изслушвам вежливо всичко това, правя се на обиден и казвам: всичко или нищо.

Работата е там, че имах пред вид и такъв вариант. Та нали аз, въоръжен с достиженията на нашата наука, в сравнение е живеещите в края на миналия век бях почти всесилен — нещо като виждащ в страната на слепите. Един ден преди да отпътувам, се отбих при познат аптекар и измъкнах от него един специален флакон, който в нашата епоха се използува при прехвърлянето на диви зверове от един резерват в друг. Натискате копчето, като при това не дишате около четиридесет секунди, а всичко живо в радиус от тридесет метра потъва в дълбок сън. Свивам рамене, пъхам парите в джоба си и напипвам там флакона. Двете жени веднага започват да се прозяват, да си търкат

очите и след половин минута се свличат право там, където стояха. Изваждам от чантата си друга, по-малка чанта и започвам спокойно да избирам картини. Помня, че взех „Кулата Нюонен“, „Слънчогледите“, „Кафене в Арл“, „Разходката на затворниците“, разбира се „Сеячът“ — около двеста платна и картини, които за мой късмет бяха отрупани без рамки. Отбих се също в стаята на втория етаж и взех две папки с писма от лежащите там на масата общо десет. Накратко казано, натъпках докрай двете си чанти, излязох, наех карета и най-спокойно стигнах до булевард „Клиши“. Скабюс се уговорихме, че ще ме върне обратно след едно дененощие, за което трябва да бъда в уреченото време на същото място, където се материализирах. Пренощувах в малък хотел, по обяд излязох на улицата, вдигнах нагоре двете чанти. Секундите тичат в ръчния часовник, един миг небитие (нулево състояние) и ето ме във Времевата камера на Института, в нашия век, а всичко току-що станало се отдалечава със сто години в далечното минало. Вратата се отключва и пред мене е лисичата муциунка на Кабюс. Веднага забелязвам, че моят приятел е малко променен. Станал е мъничко понисък и още по-дългонос отпреди.

Той оглежда чантите.

— Донесе ли?

— Донесох. Почти целия Ван Гог.

— Как Ван Гог? Уговаряхме се за Паризо.

— Какъв Паризо?

С една дума, не можем да се разберем. Но няма време за спор, трябва да изнесем чантите от Института. Минаваме благополучно охраната. Завеждам Кабюс в къщи, едва дочаквам утрото, грабвам няколко платна и тичам в онзи художествен салон. Качвам се веднага горе й казвам на плешивия собственик, че мога да предложа Ван Гог. Той повдига вежди.

— Какъв е този Ван Гог?

— Как какъв? Та ето вие имате репродукция от неговите „Слънчогледи“.

Поглеждам натам и виждам, че сега в медната рамка има нещо съвсем друго.

Собственикът на салона звъни, появява се старицът с мустаците. Стопанинът го пита познава ли Ван Гог. Старицът извива очи към тавана, колебае се, свива рамене, мисли. Да, наистина през миналия

век е съществувал такъв незначителен художник. За него се споменава в едно писмо на Паризо.

Елегантният собственик на салона ме гледа.

— Почекайте, нали вие идвахте при нас преди две седмици и обещахте да донесете оригинална рисунка на Паризо?

— Аз?... На Паризо?...

— Да, разбира се. „Люлеещите се фенери в пристанището“ — рисунката, за която Паризо пише на Брак. Същата, която липсва в „Марсилската серия“.

Тичам в библиотеката, ровя се в справочниците. За Ван Гог не се споменава никъде нито ред, но затова пък Паризо се перчи навсякъде.

Мисля, че вече се сетихте каква е работата. Изигра ни шега същият този „ефект на Времевата примка“, за който ние с Кабюс нямахме и представа. Разбирате ли какво се получи с тези Примки. Французите през 1994 година първи откриха възможността да се пътешествува във времето. След тях Съветският съюз, Канада, последва съвместен италиано-американски проект и така нататък. Знаете как става — науката е стигнала до определена преграда, всички тъпчат на място, след което един по един започват да я преодоляват. На различни места построиха шест Примки, откъдето можеше да се прескача в миналото. Американците построиха своята Примка в Рим — решиха, че собствената им история не е достатъчно богата. Само свирепи индианци, които при удобен случай могат и да те скалпират. Веднага стана ясно, че миналото влияе върху настоящето, от което, както можеше да се очаква, тутакси се възползваха политиците. Те съобразиха, че всяко неприятно съвременно произшествие има корени във вчерашия ден и ако тези корени се отрежат, ще изчезне и самото произшествие. Ето, да допуснем, скандал в Общото събрание на ООН. Ирландският дипломат О'Брайън се скарва с английския делегат лорд Фитц-Прукс, когото отдавна мрази. От дума на дума хващат се за гушите, заседанието е провалено. Ситуацията обаче е лесно поправима. Трябва сътрудникът на Министерството на външните работи на Великобритания да се върне две седмици назад във времето, да отлети до Дъблин и от името на Генералния секретар на ООН да помоли ирландското правителство да изпрати на предстоящата сесия не О'Брайън, а някой друг. Така и става, сесията преминава като по мед и масло. Това го казвам за сравнително несъществените случаи, но

влиянието може да бъде и в много по-големи мащаби. В края на краищата, каквото и историческо събитие да вземем, винаги ще се намери някой момент в миналото, когато все още е можело събитията да потекат в друга посока. Да си спомним войната между Бразилия и Аржентина през 1969 година. Бразилците от заставата в един пущинак около Игуасу празнуват рождения ден на някакъв си капрал. Насмукват се здравата и започват да стрелят с автоматите си. От другата страна решават, че тях обстрелят, и отговарят с огън. Бразилците на пияна глава се хвърлят в атака, започва бой — горещ народ са тези латиноамериканци, ще знаете, хранят се едва ли не само с черен пипер. Бразилците навлизат на три километра в аржентинска територия и се натъкват на летен лагер на танкисти. Те също се радват на случая да се поразмърдат, нанасят контраудар и нахлуват у съседите си на четиридесет километра. Спешно заседание на Президентския съвет на Бразилия, извънредна сесия на аржентинското Народно събрание. Докато в Женева се мотаят и образуват комисия, бразилски „боинги“ нападат Буенос Айрес, а аржентинският въздушен флот сипе бомби над Рио де Жанейро. Двете столици горят, по улиците трупове и изтръгнати трамвайни релси. Франция се застъпва за Бразилия, САЩ автоматично започват интрига на страната на Аржентина. Конфликтът приема глобален характер, а се започна с такава дреболия. За нашата 1995 година всичко това е вече отминало в историята, но тъкмо построиха тези Времеви примки и си помислиха: защо пък да не облекчат живота на хората там, в миналото? Изпратиха специален човек още двадесет години по-рано, тоест в 1949 година. Той пристига в Рио де Жанейро, намира бъдещата майка на злополучния капрал — тя се казва Ветрелия и още не се познава с бъдещия баща. Посланикът на нашето време прибира момичето от кафенето, където мие чинии, и я устройва като стюардеса по авиолинията Рио де Жанейро — Осло. В норвежкото летище бразилската красавица влиза в бюфета, светлорусият несръчен митничар Ганусон я настъпва по крака. Любов от пръв поглед, къщичка във фиорда Арендал, пет децица, всички са безумно щастливи...

Какво казвате? „Миналата година между Аржентина и Бразилия не е имало никаква война...“ Ама естествено, че не е имало — нали ви обяснявам защо. Просто онзи капрал не се е родил, а щом е така, не е празнуван рожденият му ден с всички произтичащи последствия.

Осъществи се другият алтернативен вариант на бъдещето. Първоначално е бил онзи, с войната, а след връщането назад и съответната поправка действителността стана друга. С тези варианти е много интересно. Разбирайте ли, всяко изменение в миналото предизвиква нова поредица от събития и вълната на измененията се разпространява моментално по цялата линия на времето чак до момента, от който е направен скок в миналото. За нула време цялата история се преустрои и на хората им се струва, че така си е било винаги. Ето това всъщност е най-важното. Именно на хората им се струва, а не на човека, който е пътешествувал и помни предишната ситуация. Ето да допуснем, че вие отивате в деветнадесети век, прекарвате там една седмица — това означава между другото, че в съвремието една седмица вас ви е нямало, — връщате се и виждате, че вашият приятел се е изгърбил като риболовна куничка. На вас ви е ясно, че това е едно от непредсказуемите последствия на нещо, сторено от вас там, в миналото — преди заминаването ви приятелят се славеше по цялата улица със своята осанка. Сега нещо се е променило, но вие си траете, а приятелят не ви обвинява в нищо, доколкото в новата поредица от събития той така се е родил, свикнал е с прегърбеността си и не си представя нищо друго. Едновременно с това околните гледат с легко недоумение на вас, излезлия от Времевата примка. Нали измененията засягат и вашата предишна личност — тази, която е влязла в Примката, — а вие излизате от Камерата в първоначалния си вид. В резултат роднините и познатите трябва отново да свикват с вас, а и вие самият сте принуден да се нагаждате към новата си биография...

„Не е чак толкова приятно...“ Та нали именно в това се състои работата. Отначало на политиците всичко им се струваше просто, но след това разбраха сложността. Да вземем същия случай с ирландеца и лорд Фитц-Прукс. Пратеникът на английското министерство на външните работи урежда всичко, а когато след три дни се измъква от Примката на времето, новият вариант е вече факт, а за онзи, неудачния, никой не ще и да знае. Нашият герой се навира в очите на всички и се мъчи да докаже, че успешната сесия (вече завършила, тъй като той е отпътувал след нея и се е завърнал още по-късно) е негова заслуга. „Разбирайте ли — мънка той, — ако беше отишъл О’Брайън, щеше да се получи иначе.“ Обаче в отговор всички свиват рамене: „А кой глупак е

искал да изпрати О'Брайън? Нима е имало такива предложения?“ С други думи, ситуацията вече се е преобърнала и на хората им се струва съвсем естествена.

Междувременно нашият пътешественик е изгубил два дни от съвременността, той губи ориентация, готов се ново международно съвещание, а него са пропуснали да включат в списъка на делегатите. Същият случай и с войната от 1969 година. Някой е пътувал в миналото, трудил се е там, а като се връща, цялата история с граничния инцидент, предизвикала световен конфликт, изглежда на всеки здравомислен човек съвсем невероятна. „Какъв капрал? — втълпяват на нашия страдалец. — Не е имало никакъв капрал и изобщо тази граница винаги се е славила с превъзходни отношения.“

В резултат на ето такива номера политиците разбраха, че всеки, който се намесва в миналото, непременно попада в небрано лозе. Тогава те преотстъпиха на обикновените граждани възможността да пътешествуват в други векове, а чак след това започна тази каша, която доведе до Закона за опазване на миналото. Но сега си представете, че ние не знаем това, както и огромното мнозинство от населението на Земята. Планетата живее ли си, живее, вариантите се сменят, а на човечеството всеки път му се струва, че така си е било. Нали ако току-що не бях ви разказал, на вас и през ум нямаше да ви мине, че е съществувал вариант с война между Аржентина и Бразилия. Особеността тук се състои тъкмо в това, че само онази личност, която е пътешествувала, знае каква е била предишната ситуация. Лично аз в онзи момент какво знаех за Времевите примки? Е, естествено, бях чел по вестниците, че са създадени, бях гледал по телевизията няколко снимани от засада филмчета — „Пиршеството на Хенрих VIII“, „Лагерът на Спартак“ и в този дух. Имаше слухове, че няколко души въобще изчезнали, отивайки с миналото, като онзи знаменит палеонтолог. И това е всичко! Да бяхме с Кабюс малко по-умни, щяхме да се досетим, че ако аз измъкна от миналото някакви картини на Ван Гог, те съответно ще изчезнат в нашето настояще от музеите и частните сбирки. Но ние някак си дори не се и замислихме — той беше на двадесет и девет години, аз с още четири години по-млад. Паника, трескаво въображение, привиждат ни се милиони и дори милиарди ЕОЕ-ни.

А в резултат на моята авантюра се получи такава поредица от събития. Аз, може да се каже, иззех Ван Гог от обръщение. Отнесох основната част от картините му, като взех още и значителна част от писмата. Затова вдовицата на брат му не можа да издаде нищо и Винсент Ван Гог бе практически задраскан от историята на изкуствата. По-късно, на границата между деветнадесети и двадесети век, се появява друг талант от подобно направление — Паризо. Когато изменението в плетеницата на времената достигат нашата епоха, съм се родил аз, срецинал съм Кабюс, започнал съм да правя справки за художници, научил съм за Валтер Паризо и именно него съм поискал да изнеса от миналото. Затова и Кабюс, когато излязох през нощта от времевата мрежа, каза, че е ставало дума за Паризо.

И какъв беше резултатът? В ръцете си държах две чанти с картини от Ван Гог, но аз бях единственото същество в цялата Вселена, което знае, че въобще има такъв художник. Помислих, помислих и реших да затворя спиралата. Това нямаше да възвърне похарчените ЕОЕ-ни...

„Да затворя спиралата“... Ах, да! Аз пък не ви обясних. Работата е в това, че веднага след създаването на Времевите камери се появи възможността най-неудачните ходове да се поправят. Тази маневра нарекоха „изхлуване от Примката“ или по-просто — „затваряне на спиралата“. Да допуснем, че сте ходили в XV век или в V, а при връщането ви в XX се убеждавате, че последиците от вашето пътешествие изглеждат твърде непривично. Тогава трябва да влезете в Камерата още веднъж, да поставите указателя повторно на онзи същия момент и да се завърнете обратно в миналото, като не предприемате нищо. В такъв случай всяко нещо отива на мястото си, все едно че не сте пътешествували. Наистина указателят никога не застава съвсем точно и затова някакви малки изменения винаги могат да се прокраднат...

Какво?... Колумб ли?... „Как са научили, че в основния вариант е съществувал Колумб?“ Ами просто защото по онова време в миналото се е намирал не само онзи глупак, а още доста хора. Измененията не ги засягат и те след завръщането си вдигат скандал. Разбира се, не е възможно изобщо всичко да се възстанови в първоначалния си вид. Много е възможно онзи вариант на миналото, резултат на който сме самите ние, съвсем да не е първоначалният. За

Клаудио Мадеруци вече ви разказвах. Бедата е в това, че при тези случаи трябва да се изпрати точно онзи човек в същия онзи момент. Но онзи дръвник, който предсказа на Мадеруци печалния му край, загина на третия ден след завръщането си в нашата епоха. Тръгнал да се забавлява в Египет и там с личния си самолет се врязал в Хеопсовата пирамида — след това няколко дни чистиха западната страна от образувалия се при взрива нагар. Мисля, че Клаудио сигурно не е сам в нещастието си. Несъмнено по такъв начин още много художници, учени, изобретатели са загубени за нас. Но затова пък, изглежда, са се появили и много нови.

Да се върнем обаче към Ван Гог, тоест към нас. Проникнахме отново през нощта в Института — аз взех двете чанти със себе си — и затворихме Примката. На сутринта изтичах пак в библиотеката и се убедих, че всичко е наред. Ван Гог е възстановен, всяка енциклопедия му отделя не по-малко от половин страница, статии и монографии — безброй. А горкият Паризо изчезна яко дим. Посъветвах се с Кабюс и стигнах до извода, че не трябва да се гони веднага всичко, а по-добре да се донесе едно нещо, но достатъчно ценно. Спрях се на „Селяни ядат картофи“, която по наше време се оценява на цели двеста хиляди. Разсъждавах така. Отивам в миналото, купувам от художника първата от големите му картини, за което той сигурно ще съобщи на брат си като за забележителен успех. В нашето съвремие произведението несъмнено ще изчезне не само от галерията, където се намира сега, но и от всички албури и книги с репродукции. Обаче в историята на изкуството то ще остане като изгубено. Всички изследователи ще споменават за него, ще съжаляват, че някой го е купил и оттогава го няма. А аз, като се върна в нашия век, ще съчиня приказката, че уж съм намерил „Селяни“ на един стар таван в къщата на далечни роднини.

Кабюс не възрази, взе от мене още петнадесет хиляди, прибави ги към своите, за да може в течение на близките седмици да създаде излишък в енергийния резервоар на Института, а аз заседнах да изучава по-добре материала. Купих едно от последните издания на „Писмата на Ван Гог“. Книгата беше разкошна, но както се изясни по-късно, с грешки. Така или иначе се убедих, че със „Селяни ядат картофи“ всичко трябва да свърши благополучно. В посланията си до брат си и до художника Рапард Винсент разказва много подробно за замисъла, за ескизите, за започването на работата и за нейния завършек. Той

придава голямо значение на „Селяните“, в по-нататъшната си преписка се връща няколко пъти към тази тема.

Според книгата излизаше, че той завършва произведението през март 1883 година, а на шести април я изпраща на Теодор в Париж. Значи, трябва да се явя при него на трети или четвърти, за да заваря картината изсъхнала и транспортабелна.

В живота на художника това е бил един от най-тежките периоди. Зад гърба на Ван Гог са останали вече тридесет години изживян живот, през които той не е постигнал нищо. Той, напълно зрелият мъж, няма нито семейство, нито жена, нито приятели, нито свое ъгълче и въобще никаква собственост. Опитва да стане продавач в художествен магазин, но го изгонват, пробва професията на свещеник, но католическият калитул на малкото миньорско градче Боринаж, като чува проповедите му, изпада в ужас. Девойката, обект на първата му любов, се премества в друг град веднага след неговото обяснение. Обществото го заклеймява като нищожество и неудачник. И той наистина не е в състояние да се приспособи към света, в който живее, неумее дори да си изкарва прехраната. Някаква шизофренична правдивост, съчетана с гневен и заядлив характер, го довежда до катастрофа, за каквото и да се захване. Роднините се срамуват от него, стремят се да го държат подалеч от себе си. Той се скита от единия край на Холандия до другия, окъсан, гладен, преживявайки с жалките грошове, които могат да му изпращат брат му и презиращият го баща. 1883 година заварва Ван Гог в малкото селище Хогевен в северната част на страната, където той решава да се отдае изцяло на изкуството и да се научи да рисува. Но няма опит, никой нищо не му е показвал, принуден е да създава своя техника и собствена теория. В писмата си до Теодор, превъзмогвайки гордостта си, той го моли да му окаже поне мъничко доверие, да му даде поне капчица топлина. Спестява за бои и хартия от тези суми, които брат му му изпраща за храна. Но при това той нерядко застава в позицията на съдия и посвещава цели страници на сурова критика на съвременната му живопис.

Честно казано, увлякох се по тези писма, нещо сурово и величествено звучеше в тях. Дори ми се прииска да видя по-скоро самия художник.

Материализирах се през 1883 година отново в Париж, пак там, на „Клиши“, веднага отидох на гарата, взех влак до Уtrecht, оттам по

канала Мепел — до Зюйдвалде, с пощенската кола — до градчето Амстеланд и после пеша до Хогевен. Бяха ми нужни около три дененощиya, за да измина петстотин километра, и ще ви кажа, че това бяха нелеки километри. Влакът едва се влачи, малките вагончета дрънчат и стенат, в каютата на парахода няма къде да се обърнеш, в колата въобще едва влязох. Навсякъде мухи, а когато ги няма, за тебе се залавят дървеници и бълхи, които във влака и на парахода са предостатъчно. Тази година пролетта закъсня в цяла Европа. В своето време си бях приготвил палто от съответната епоха, но в последния момент реших, че е твърде тежко и грубо, в резултат на което на слънце все пак ми бе горещо, а след като залезеше, ставаше студено. И по друга причина отминалата преди сто години епоха никак не ми приличаше на курорт. В Париж през 1895 година хората се разхождаха безгрижно, но както съобразих впоследствие, това се дължеше на неделния ден и на факта, че бях попаднал в чиновнически квартал. Сега стана ясно, че хората работят и не си поплюват. И всичко ръчно. Метачът мете, орачът оре, копачът копае, тъкачът тъче, огнярят без почивка хвърля дърва в огъня, навсякъде мият, перат, изтупват. Стават с изгрева, лягат със залеза и постоянно грижи, непрекъснато движение, четиринацет часа работа се смятат все още за недостатъчни. Едва в нашето време да се трудиш, означава да работиш с главата. А там едва ли не всичко чака на мускулната сила на человека, която движи този свят. Където и да погледнеш, ръцете не се спират.

До Амстеланд стигнах привечер, оттам до Хогевен оставаха около три километра. Разчитах да отида при Ван Гог, да купя картината и да успея тъкмо за нощната пощенска кола, която ще ме докара обратно до шлепа в Зюйдвалде.

Местността беше тъжна, безцветна. Равнина, блата, огради и нищо друго. От моя гледна точка истинският художник тук не би могъл и да се вдъхнови.

Добрах се до мястото, питам за „господина, който рисува“, показват ми някакъв курник в самата покрайнина. В такава колибка сто години по-късно и куче би се срамувало да нощува. Наистина тя не беше изключение, доколкото цялото това село (или град) се състоеше от няколко десетки също такива постройки.

Чукам, канят ме да вляза. Влизам и веднага си казвам, че повече от три минути няма да издържа в тази дупка. Задушно, отопляват се с

въглища, влага, мръсотия, сажди. Създава се впечатлението, че тук и един човек не би се побрал, обаче в стаята са цели шестима. Старец, който пуши воняща лула, жена с пеленаче — държи го с една ръка, а с другата се опитва да търка нещо в дървеното корито. Старица на легло, мъж с квадратна челюст, който бавно дъвче нещо на масата, гребейки от паницата, и червенокос юноша, седящ малко встрани от другите. Той гледа през прозорчето. Седи на кранчето на скамейката, неестествено изпънат, като човек, който е тук за малко, който, изглежда, навсякъде е за малко. И всичко това е толкова осветено, замътено и премрежено от жълтото огънче на газена лампа, окачена на ниския черен таван.

Очите на всички се обръщат към мен, само мъжът на масата не вдига тъпия си, равнодушен поглед от паницата. Питам може ли да видя господин Ван Гог. Минутно объркване, юношата става, идва при мене. Раздразнено повтарям, че ми трябва художникът Ван Гог. Всички ме гледат с недоумение, юношата прави неловък жест и изведнъж виждам, че това не е момче, а възрастен мъж.

Той има рижа рядка брада, остри скули, хълтнали бузи, изпъкнало широко чело с големи плешивини и рядка, сресана назад коса. Чертите на лицето му са рязко очертани, определени. Според мен изглежда не на тридесет, а на цели четиридесет и пет и само дребният ръст, нелепата къса куртка и напрегнатото изпънатата осанка го правят да прилича на момче.

— Аз съм Ван Гог — казва той и леко се покланя, но не с главата, а с тялото си.

Поздравявам, представям се с измислена фамилия.

Той се покланя сдържано още веднъж.

Оглеждам се, положението е никак си неловко. Аз стърча по средата на стаята в неудобна поза, нямам възможност да се изправя, тъй като таванът е много нисък. Не знам дали да започна разговора тук, или да излезем на улицата, където вече започва да се стъмнява. Аз съм готов и да изляза, но няма ли това да се стори неучтиво на домакините? От друга страна, просто не мога да стоя така прегърбен.

Ван Гог мълчи, останалите — също.

Пак се оглеждам, отникъде никаква помощ. Чувствувам се страшно тъпо. Изкашлям се, казвам, че бих искал да разгледам неговите рисунки и може би да купя нещичко.

А, рисунките! Лицето на Ван Гог моментално светва, той по младежки се изчервява. Ама разбира се, моля, с удоволствие! Той е много радостен и поласкан.

Бързо прави две крачки встрани, навежда се, бърка под леглото на старицата, измъква оттам купчина платна и скици. Изправя се, но всичко това няма дори къде да се разположи и той остава да стърчи така, гледайки не домакините, а мен.

Мъжът на масата бавно облизва лъжицата, става, поставя паницата на прозореца. Казва нещо на стареца. Отиват заедно при старицата, тя с мъка смъква краката си от леглото. Старецът намята на раменете ѝ шал и тримата излизат навън. Жената, поставила детето на скамейката, сваля престиilkата си, изплаква ръцете си в същото корито, избърсва с парцал масата, която и без това е чиста, ако при тези условия изобщо може да се говори за чистота. Издърпва фитила на лампата, взема детето и сяда с него до печката. Прави всичко бързо и мълчаливо.

Теренът е освободен, Ван Гог поставя своята купчина на масата. Той все още не ми предлага да седна, гледа към жената. Тя, като че ли усетила погледа му, се обръща към нас, избърсва табуретката със същия парцал и я побутна към масата.

Сядам най-после и Ван Гог започва да ми показва рисунките. Той се е променил напълно, изразът на озлобление е изчезнал, сините му очи не са вече толкова строги, лицето му свети.

Рисунките са предимно с туш, някои на тонирана хартия, но повечето на обикновена. Много от тях аз познавам твърде добре: „Момиче сред дърветата“, „Рибари, посрещащи лодка“, „Хогевенската градина през зимата“. В бъдещето върху всяка от тях ще се появии специална литература, те ще получат номера в каталогите, задължителни при цитиране, и всякакви допълнителни означения. Спомням си, че понеже „Хогевенската градина“ е изпълнена в два варианта, единият от които след сто години ще се окаже в будапещенския Музей на изящните изкуства, а другият — в Ню Йорк, между специалистите от двата града ще се разгори ожесточен спор кой вариант на знаменитата рисунка е първи. Но дотогава ще изминат още десет десетилетия, а засега художникът, гладен и мършав, се суети около масата и тревожно, плахо поглежда в очите ми, стараейки се да разбере дали поне нещо ми харесва.

Той започва да говори, задава въпроси, но не дочаква отговорите. Залива ме със словесни потоци като фонтан, гейзер, лавина.

Аз въобще обичам ли рисунката?... Лично той смята, че рисунката е основата на всяка живопис, ако ще масло, ако ще — акварел. Само рисунката дава свобода в овладяването на перспективата и пространството, при това за тази свобода се заплаща сравнително евтино, тъй като тушът и хартията не са чак толкова скъпи, ако говорим за материалната страна, докато в същото време за акварелните бои трябва да се дават огромни суми. Той познава млади художници, които се залавят направо за живописта, но като не са разбрали предварително природата, рисуват „от главата си“, мащат, както им дойде и каквото падне, после гледат отдалеч резултата, правят многозначителни гримаси, мъчейки се да разберат какво е излязло. Действителният ключ към живописта не може да се намери единствено в самата рисувателна техника. Ако се постъпва така, всичко ще свърши само с похабяването на маса скъпи материали. Той е решил в началото да обиграе ръката с рисунки и да не се разкажива. Почти не е могъл да се обучава, посещавал е само за късо време ателието на Антон Мауве в Хага... между другото, от кого въобще аз съм научил за него и как съм намерил пътя дотук, в Хогевен? Ако от Мауве или особено от Терстех, не трябва да се доверявам изцяло на казаното от тях за него. Терстех от Хага смята, че него го мързи да работи с гипс, да изучава художниците-академици и въобще че рисува твърде бързо. Но що се отнася до изучаването на човешкото тяло по гипсови статуи, той въобще не вярва в това. Фигурата на селянин, който изравя ряпа изпод снега, няма и не може да има класическите пропорции. Към тези неща не може да се подхожда от гледната точка на салоните, а трябва да събереш смелост и да пресъздадеш тежестта на труда, който няма да предадеш, ако не излезеш сам от ателието, не помъкнеш статива си в пущинака, не изминеш десетина километра до нужното място. Ако в края на краищата самия тебе не те боли тялото от умора. Той така и прави и затова не е съгласен, че уж търси лесен път. Зад всяка от неговите завършени рисунки се крият десетки скици, рисувани при това не само в стаята, а на полето, в блатото и на ливадата, когато пръстите измръзват и трудно държат молива. Той се старае не само вярно да изобрази пейзажа, но и да предаде настроението. Ето да речем тази „Градина в Хогевен“. Тук може би

има недостатъци, той самият отлично разбира, че това не е самото съвършенство и не струва много, но от негова гледна точка в голите дървета е уловен някакъв драматизъм и е изразено чувството, което човек изпитва, когато на гладен стомах като всеки селянин трябва да излезе и да се захване в дъжд и вятър за окопаването на ябълките. Сега са на мода италианските акварелчета със синьо небе и живописни бедняци — всичко това напудрено като със захар, приятничко. Но той предпочита да рисува това, което вижда, което предизвиква у него скръб, любов, възхищение и съжаление, а не това, което ще се хареса на търговеца на картини. Той смята за осъкърбително един художник да постъпва по друг начин. Ако искаш да нарисуваш бедняк, бедността трябва да изпъква на преден план, а не живописността. Не трябва да се забравя, че този човек страда, че му предстои да умре в канавката сам и безпомощен. Нека рисунките да не се отличават с академична правилност, но всяка да е направена за решаването на определена задача... например ето тази, „Жена с чекрък“, е несполучлива — не си струва и да се гледа. Работата е в това, че стаята е малка, той е трябало да се отдалечи малко повече от модела, но това там не можело да стане. И въпреки това според него рисунките показват, че той не тъпче на място, а се движи...

Разбирайте ли, той ме засипа с всичко това, без да ми позволи да вмъкна нито дума. Самотен в това село, където няма с кого и дума да размени, той сега говореше, говореше и говореше в пълна забрава.

Печката гореше, лампата пушеше, вдигаха се изпарения. Започна да ми се вие свят, усещах, че може просто да се строполя направо под масата. Трябаше да свършвам с всичко това, попитах го дали няма нещо, изпълнено с масло. Ах, с масло! Да, разбира се! По лицето му премина лека уплаха, той разбра, че рисунките не се харесаха. Пъхна ги ловко под кревата, измъкна някъде иззад сандъка до прозореца куп картини и етюди. Имаше три пейзажа, но скицирани, два морски пейзажа, няколко портрета.

Той пак започна да обяснява. Нека да не ми се струва, че ето на този пейзаж светлината е неестествена. Това говори за навика да се гледат картини, направени в ателие. Повечето съвременни художници, не толкова добри, като Миле, Коре или, да речем, Мауве (той много обича Мауве, макар че се разделиха), а средна ръка живописци много харесват светлината, но не живата, истинска, която може да се види

сутрин, денем или нощем сред полето или в краен случай на улицата. Повечето художници рисуват в ателиетата и затова при тях светлината е една и съща, метално студена. Нали в ателието може да се работи само от единадесет до три часа, а това е точно най-бедното откъм светлина време на денонощието. Представително, но лишено от характер и апатично. А той се стреми да работи направо от натура. Наистина — няма ателие, но и да имаше, би постъпвал по същия начин. И нека аз не мисля, че морският пейзаж е направен твърде бързо. Той го е рисувал в Крагенбург по време на силна буря, започвал е няколко пъти, но вята е засипвал боята с пясък. Трябвало е да го изстъргва. По-късно намерил укритие зад стария шлеп в дюните и след всеки няколко мазвания на четката е тичал до брега да си опресни впечатленията.

Отхвърлих с жест пейзажите и той премина към портретите.

— Виждате ли — каза той, — у нас често рисуват човешкото лице така, че боите върху платното имат примерно същия цвят, както и тялото. Когато гледаш отблизо, излиза правилно. Но ако се отдалечиш малко, лицата стават мъчително плоски, защото розовите и нежно жълтите тонове, сами по себе си меки, от разстояние изглеждат твърди и празни. А аз работя така, че отблизо изглежда малко неестествено — зелено-червен цвят, жълто-сив или въобще неподдаващ се на определение. Но ако се отдалечите сега малко встрани, вие ще почувствувате верността, независимостта от цветовете, въздуха и вибриращата светлина в картината. Ето станете, моля.

Аз се изправих, шашнат напълно, и си ударих чутурата в тавана. Достатъчно силно при това. В очите ми наистина се появи вибрираща светлина и аз рухнах на табуретката.

Ван Гог се засути около мене, извинявайки се.

— Е добре. А нямаете ли нещичко по-ново? — попитах аз, търкайки удареното място. По странен начин този удар ме поободри.
— Дайте ми някоя композиция. Покажете ми най-новото.

Той се замисли за миг.

— Да-да, веднага. — Напъха се отново под кревата и се изправи с голям пакет в ръцете. — Ето това. Канех се утре да я изпращам на брат си в Париж. — Той започна да отваря пакета, разгъна го и трепетно впери поглед в мен.

„Селяни ядат картофи“, както всички знаят, изобразява просто ядене на картофи и нищо повече. По онова време аз въобще не можех да разбера защо се рисуват такива неща. Друга работа е, когато художникът пресъздава върху платното хубавичка брюнетка или блондинка — оголени рамене, полускрита от дантели гръд. Добре е, ако при това тя гледа призивно зрителя или, напротив, е склонила очички и прикрива гърдите си с пухкавата си ръчичка — такива бяха тогавашните ми изисквания към класическото изкуство, ако не говорим за изкуството на рекламата, където сюжетът трябва да бъде много по-остър и по-разголен. А тук на платното — семейство селяни, събрали се около блюдо с картофи. Те ядат съсредоточено, ревностно, мълчанието и тишината се усещат. Лицата са груби, изморени, ръцете — тежки и корави. Някакви акценти се променят от човек на човек и карат погледа да обиколи целия кръг. Фонът е направен кой знае защо син, лицата имат картофен оттенък, а ръцете са кафяви.

Очевидно Ван Гог забеляза сянката на неудовлетворение, преминала по лицето ми.

Разбирайте ли, според мен работата е изпълнена правилно. Една картина от селския живот не трябва да бъде напарфюмирана, вярно ли е? Исках да покажа, че хората ядат храната си със същите ръце, с които се трудят на полето, и по такъв начин честно си изкарват хляба. Цветът на лицата може да ви се види неестествен, но и за Миле казваха, че той рисува селяните със същата земя, която те засяват. За фона използувах много парижко синьо, но на мене ми се струваше...

Прекъснах го с вдигане на ръка, казах, че сам виждам всичко това. Картината ми харесва и съм готов да я купя за своята колекция.

Имайте пред вид, че това беше първата му работа, която някой се съгласява да вземе, макар че зад гърба му имаше вече около двеста старателно изпълнени рисунки и дванадесет картини с масло. За миг Ван Гог остана без дъх, после тихо попита:

— Да я купите? За вашата колекция?

Кимнах.

— На колко я оценявате?

Дори ръцете му затрепераха, той мъчително сбърчи вежди и започна да се разхожда около масата, правейки по две крачки в едната и в другата посока. Не му се искаше да отстъпи картината за по-малка сума, отколкото му струваше на него самия, а в същото време се

страхуваше да не ме изплаши с твърде висока цена. Гледаше в пода, дълго пресмята нещо шепнешком, след това вдигна глава.

— Според мене — започна внимателно той — сто двадесет и пет гулдена не е скъпо. Или двеста и петдесет франка.

— Двеста и петдесет?

— Да... Виждате ли, аз мисля така. — Той се разбърза да обяснява. — За работа е отишъл примерно един месец, ако става дума само за самото платно. За да просъществувам месец, ми е необходима примерно половината от тази сума. Останалото — за платно и бои. Вие може би мислите, че тук няма от най-скъпите. Но работата е в това, че този сив цвят е съставен...

— Чудесно — казах аз и станах, този път свил глава между раменете си и поглеждайки със страх тавана. — Давам ви хиляда франка.

— Колко?

— Хиляда франка.

И тук изведенъж чухме някакво раздвижване около прозореца, а след това отчаян глас:

— Не! Така не може!

Двамата се огледахме. Жената, за която съвсем бях забравил, стоеше изправена — детето до нея на леглото — и очите ѝ светеха от гняв.

— Хиляда франка? Никога!

Разбирате ли в какво се състои работата. Тези селяни, цялото семейство, изкарват едва ли повече от петдесетина франка месечно. Най-важни за тях са хлябът, дрехите и топливото. А Ван Гог, който не произвежда нито едното, нито другото, нито третото, е изглеждал тук просто безделник. Неговите занимания са им изглеждали чиста почивка — та нали моливът е много по-лек от лопатата, която те въртят по десет часа всеки ден. Жената беше просто оскърбена. Огромната според нейните понятия сума, която аз предложих за парче боядисано платно, зачеркваше живота на самата нея, на мъжа ѝ и родителите ѝ.

Впрочем собствената ѝ грубост вече я бе смутила. Тя пребледня, грабна детето и като се обърна с гръб към нас, започна да го люлее нервно, макар че то и без това спеше.

Интересно, че и Ван Гог беше смаян. Той поклати глава.

— Не-не. Това е твърде много. Сто двадесет и пет гулдена са достатъчни.

— Но аз искам да ви заплатя хиляда франка. Ето моля.

Извадих от джоба си банкнота от хиляда франка и я поставих на масата. Обаче художникът се отдръпна като от гърмяща змия. Дявол да го вземе, отново непредвидена трудност! Идиотизмът на положението се състоеше в това, че имах в себе си само няколко десетки банкноти по хиляда франка и съвсем малко дребни в холандски гулдени. В Париж в наше време и през ум не ми мина, че той ще поискава толкова малко и дори ще откаже да вземе повече. В края на миналия век в Европа парите бяха много скъпи и аз прекрасно си давах сметка, че сега в Хогевен никой не би могъл да развали такава банкнота.

Опитвах се да я пъхна в ръката му, но той я отблъсна, казвайки, че картината, видите ли, не струва толкова и той не може да си позволи да ме измами.

„Не струва толкова“ — представяте ли си! За мене тя струваше повече, отколкото в неговото време въобще би могло да се получи и за тази къщурка, и за цялото жалко градче! Тя струваше повече организирана енергия, отколкото изразходваният човешки труд в цялата провинция Дренте с всичките й пътища, торфени блата, строежи, канали и поля. „Той не иска да ме измами!“. Бих искал да му докажа, че ще получа не сто пъти повече, отколкото ще изхарча, не хиляди пъти и даже не. милион. Че срещу парите, получени за „Селяни“, и ние с Кабюс ще се сдобием с градини, ще издигнем дворци и въобще ще получим възможности, каквито в неговата глуха просяшка епоха никой не е и сънувал. Но ако кажа нещо такова, той и жената ще ме вземат за луд.

Изгубих четвърт час да го уговорям, но Ван Гог остана твърд и аз, отчаян, се строполих на стола.

— Какво да правим?

Тогава той предложи да отидем до градчето Цвелоо, където има заемодателна каса и където дори през нощта могат да ни развалят парите. До Цвелоо има девет мили, каза той, и аз разбрах, че вече няма да успея обратно в Амстеланд за пощенската кола до канала. А това означаваше, че целият обратен път до Париж ще трябва да измина в ужасно бързане, за да стигна на булевард „Клиши“ в уреченото време, когато приятелят ми ще ме издърпа обратно в нашата епоха.

Но друг изход нямаше и ние тръгнахме. Навън беше определено студено. Ван Гог наметна на раменете ми своята куртка, казвайки, че е свикнал да мръзне и че нищо няма да му стане.

Няма да скрия от вас, за дълго запомних това пътуване.

Когато излязохме, над хоризонта тъкмо се появи младата луна. Около километър вървяхме по алея с високи тополи, след това от двете страни на пътя се разпростря равнина, тук-таме прекъсвана от триъгълните силуети на колибите, изградени от чимове — през малкото прозорче най-често се виждаше червеникавият отблъсък на огнището. В локвите по пътя се отразяваха небето и луната, след известно време отясно се разпростря черно блато, устремено в безкрайността. Твърде monotонен, да не кажа мрачен пейзаж, но Ван Гог намираше в него най-различни красоти, които ми показваше.

Той беше много въодушевен от първия успех в живота си. Като привърши с хубостта на околната местност, той започна да разказва за селяните, при които е наел ъгълче, и ми съобщи, че тези хора, макар и необразовани и нямащи никаква представа за такива неща като изкуството, са добри, тактични и благородни по своему. Особено похвали старицата — майка на младата жена, разказа ми, че тя съвсем досконо е работила наравно с другите в полето и едва в последно време я е повалило възпаление на хернията — болест, от която често страдат жените, принудени да вдигат големи тежести. При амстерландския лекар операцията струвала според думите му цели двеста франка, а старицата имала спестени само петдесет, които възнамеряvalа да остави за погребението си.

Ние крачехме и крачехме, той заговори за това, че само при миньорите в Боринаж и тук при селяните е срецинал наистина човешко отношение към себе си — например старицата в отсъствие на младите веднъж му дала паничка мляко, когато видяла, че цял ден не е ял. Пък и другите членове на семейството никак не му пречат на работата, макар и да не разбират смисъла и целта на заниманията му. Въобще в Хогевен му е провървяло, тъй като от изгрев до залез всички отсъствуват и дори старицата в слънчеви дни излиза с детето в градината. Къщата е изцяло на негово разположение — ако не бяха малките ѝ размери, би била чудесно ателие.

Като привърши с настоящето, Ван Гог премина към миналото. Обществото на така наречените „порядъчни хора“ го отхвърлило. В

собственото си семейство, ако изключим брат му Теодор, между роднините и познатите той се смята за нещо като бездомно куче. Такъв пес не се допуска в стаята, защото е мокър, разчорлен, мръсен и може да изцапа паркета, дори да ухапе някого. Презират го и казват, че е дързък, скандален, свадлив и сам търси самота. Обвиняват го, че винаги защищава собствената си гледна точка. Дори това, че когато някой важен господин му подаде за поздрав не цялата си ръка, а само един пръст, той, Ван Гог, постъпва в отговор по същия начин, като забравя за разликата в общественото положение. Но това не е вярно, че той търси самотата. Не е заслужил такова мъчение. На художника наистина му трябва уединение, но и той, като всички хора, има нужда от приятели, развлечения, задължения и привързаност. Той иска да бъде човек сред хората, а не никакъв отцепник. Скоро след пристигането му местният свещеник го посъветвал да общува помалко с хората „от низшето общество“, както се изразил — дори и тук не го оставят на мира. А когато Ван Гог не се подчинил, свещеникът забранил на енориашите да му позират за неговите картини. С това се обяснява и моето студено посрещане тази вечер — той мисел, че съм изпратен от кмета.

Той говореше, говореше — отново ми се завъртя главата от този неспирен поток. Опитвах се да му задавам въпроси, за да го прекъсна, но само засилвах словоизлиянието му. От една тема преминаваше на друга, сюжетите се разклоняваха, понякога отиваше настани от това, с което започна, но не забравяше първоначалната мисъл и непременно се връщаше към нея. Примерно половината от това, което той стоварваше върху мен, не разбирах, а втората половина се стараех да пропусна покрай ушите си. Изведнъж той замълча, вървя твърде дълго, без да каже нито дума, после спря, хвана ме за ръка и ме погледна в очите.

— Знаете ли — каза той тихо и проникновено, — днес беше тежък ден. В такива дни ти се иска да отидеш при приятел или да го поканиш в къщи. Но ако няма къде да отидеш и при тебе няма, кой да дойде, обхваща те чувство на празнота и безнадеждност. В такива минути само работата може да спаси човека, но вечер за мене това е невъзможно. Бях близко до отчаянието, но ето че дойдохте вие и преобърнахте всичко. Вие сте добър, благороден човек. Ако дори не се видим повече, аз винаги ще си спомням за вас и в трудните мигове ще си повтарям: „Бих искал да бъда като него.“

След тези думи продължихме нататък.

През това време километър след километър оставаха назад, а Цвелоо все не се виждаше. Веднага щом се измъкнахме от задушната селска къща на чист въздух, аз поех дълбоко дъх няколко пъти, прочистих дробовете си и се почувствувах отново силен, готов на всичко. Тренираните ми мускули играеха, също както в Париж, при всяка стъпка оставаше неизразходван запас енергия и аз дори се сдържах, за да не изпреваря дребничкия си спътник.

От нереалността на тази ситуация — аз съм в деветнадесети век, през нощта, в степта — ми ставаше смешно. Мислех си, че ето аз крача редом с Ван Гог, на когото е съдено по-късно да стане гений и други такива работи. За него ще бъдат написани множество книги, прочетени безброй доклади и само дисертациите, защитени от изкуствоведите, ще бъдат поне триста — а всяка означава немалка сума ЕОЕ-ни допълнително към заплатата. Всичко това е така, а той е мъничък и хилав, а аз съм голям, силен, ловък. Ако поискам да го цапна по ухoto, никой на света няма да ми попречи, той ще отхвърчи сигурно на десет крачки, въпреки бъдещото си величие, и едва ли ще се вдигне веднага.

Но този дяволски път се оказа не чак толкова лесен. Разбирайте ли, едно е да пробягаш сто метра по специалната естронова пътека в луксозна спортна зала или да крачиш по туристическото трасе с пружиниращи обувки, дрехи, които не тежат почти нищо и не ти притесняват движенията. А тук аз бях пременен като чучело и тежките обувки спъваха краката ми като пранги. Не зная дали този път имаше някаква настилка, във всеки случай отначало вървяхме в калта. После позастудя, калта малко се втвърди, започна да се троши под подметките, стана по-лесно за вървене. Обаче по-късно калта се втвърди съвсем, запазвайки при това всички неравности. Стана невъзможно да поставиш удобно крака си при стъпване — ту предната част хълтне, а петата остане нависоко, ту обратно. Измина час, започнах да пресмяtam колко ли километри правят девет мили. Бях останал с впечатлението, че милята е по-къса от километъра. После изведнъж си спомних, че някъде ми беше попаднала таблица за привеждането на старинните мерки за дължина в наши, и се покрих целият със студена пот. Една миля е равна на хиляда шестстотин и девет метра. Значи, всичко до Цвелоо са петнадесет километра, а досега сме изминали по-малко от половината! Куражът постепенно

започна да ме напуска, тълеславните мечти — да отлитат. След още един час, в който едвам влявих краката си, целият се скапах.

А Ван Гог според всички признания беше свеж като краставичка. След краткото мълчание той заговори отново, като току се спираше да се любува на звездите или да разглежда на хоризонта нещо, което аз не можех да видя, настигащо ме тичешком, отдалечаващо се встрани да пробва как е разорана земята и така нататък. Очевидно беше свикнал с подобни преходи, а може би извървяващо ежедневно и повече път с триножник в едната ръка и с тежкото сандъче с бои в другата. И аз скоро съобразих, че ако наистина го ударя по ухото, настризи ще отлети по-скоро някой друг, а не той.

Не помня вече как се добрахме до това градче, където предоставих на Ван Гог да се погрижи за всичко, а сам седнах на стъпалата пред входа на заемодателната каса с протегнати крака.

Обратният път беше още по-ужасен. При светлината на звездите, тъй като луната залезе, Ван Гог се вгледа в лицето ми, загрижено попита дали съм добре и предложи да се опра на рамото му. Така и направих, може да се каже, че той почти ме довлече до къщата.

Колибата се оказа празна, макар и отоплена — домакините бяха отишли да нощуват при роднини. Постелята на старицата грееше от чистота с новите си чаршафи, макар че в дадения случай този израз е твърде силен. Та нали тогава чаршафите са били използвани по цели десетилетия, перяли ги наистина след кратка употреба, но без сапун, а само в течаща вода. Ван Гог каза, че леглото е за мене, а сам той легна на дървената скамейка. Но, първо, трябваше да се свия едва ли не на осем на късия креват и, второ, главата ми тежеше от спарения въздух, различните непривични миризми, а и от скърцането и шума зад стената, където беше оборът на кравата. Ставаше ми лошо от задуха, излизах няколко пъти на улицата, но там моментално замръзвах. Успях да задремя едва към сутринта, но в седем часа Ван Гог ме събуди, грижейки се да успея за дилижанса от Амстерланд.

Закусихме паница мляко, пожертвувана вероятно от същата старица. Ван Гог между другото спомена, че ще се опита да поговори с доктора относно операцията — думи, на които аз напразно не обърнах внимание, както се изясни по-късно. „Селяни ядат картофи“ той поставил на масата, след това се рови няколко минути в своите рисунки, извади две по-големи и каза, че ми ги подарява. Това бяха

„Хогевенската градина“ и „Степ с дървета“ — и двете петдесет на четиридесет сантиметра. И да знаете, аз не ги взех. Тоест аз не се съмнявах, че за всяка ще дадат по две хиляди, но си представих алчната мутра на Кабюс и реших че няма да доставя това удоволствие на мошеника. По-добре нека рисунките да не бъдат изключени от историята на изкуството за цял век. На художника обясних, че не колекционирям рисунки и ще бъде по-правилно да ги получи този, който ще ги оцени истински.

Бях съвсем съсипан, разглобен — едва се държах на краката си. Ван Гог се развълнува, изтича до селото и скоро се върна, като обяви тържествено, че е уговорил един селянин да ме превози три четвърти от пътя — разбираете ли, в този момент с транспорта беше много трудно поради пролетните полски работи. След десет минути се появи скрибуща талига, влачена от два клоощави коня с хълтнали хълбоци. Едва се натоварих върху нея — блестящ завършек за всичките ми горди мисли, нали?

До първите къщурки на Амстеланд се добрахме около осем. Ван Гог крачеше редом с каруцата и носеше картината. Когато каруцарят вече трябваше да отбие в друга посока, наложи се едва ли не на части да се измъкна от талигата. Слънцето се издигна над хоризонта, но беше скрито от облаци и в западната част на небето мъждукаха звезди. Ван Гог посочи една от тях, лицето му беше меко и замислено.

— Вижте колко е спокойна, прекрасна и добра. Понякога ми се струва, че звездите са свързани помежду си с тайнствени отношения, за които ние и не подозирате. Че техният хоровод влияе върху нашата съдба, а самите далечни светила ни наблюдават и се радват, когато постъпваме добре... — След това се обърна към мене. — Знаете ли, аз късно започнах да рисувам. На двадесет и осем години възприятието не е толкова ярко, а ръката не е така податлива, както в детството. Други на моята възраст вече имат опит, изработили са си собствен стил и дори са в зенита на славата си, а аз още само се уча. Затова не бива да храня илюзии относно себе си, аз още дълго ще бъда самoten и непризнат от никого. Но вие ми помогнахте и сега вярвам, че ако човек запази симпатията си към хората и се труди непрестанно, той ще постигне своето...

Около нас се простираше тъмното торфено еднообразие, потъналият в кал път отиваше до хоризонта. Ние замълчахме.

В Париж успях да пристигна навреме на урченото място. От Камерата направо се строполих върху Кабюс, не пожелах да разговарям с него, до таксито допълзях на четири крака и полумъртъв се прибрах в къщи, бях прекарал в миналия век само една седмица.

Но както разбираате, ободрителните вани, специалният масаж и останалите процедури правят чудеса. Измих се, изтрих се, проспах осемнадесет часа на въздушния дюшек със слаба вибрация и на втората сутрин се почувствувах човек. Сега увереността ми в успеха беше пълна. Залепих си едни провинциални мустачки, нахлуших панталони, дълги едва ли не до коленете, и отидох в художествения салон. Но не на булевард „Сен Мари“, където все пак можеха да ме познаят, а в един друг, на Монmartр. Влизам, правя се на наивен, облягам се на щанда и чакам да ме забележат.

Забелязват ме, питат какво обичам.

— Ами — казвам — бях у леля си близо до Антверпен, на тавана ми попадна една картина. Като че ли стара. Нарисувано е как хората в миналото са яли картофи, — Сам разопаковам картината и я обръщам към светлината. — Има подпись „Винсент Ван Гог“. Не познавам такъв художник, сигурно е съвременник на този, как беше... Леонардо де Рафаело. И си помислих, че някой може да се заинтересува.

Очаквам да чуя възгласи на удивление и радост, но присъствуващите ме гледат с ирония. Един от продавачите взима картината в ръце.

— Да, наистина подписът е „Вая Гог“. Изглежда, на такъв сюжет би отивало името „Селяни ядат картофи“.

Чеша се по врата, отговарям, че и аз бих я нарекъл така.

Продавачът я завърта откъм обратната страна.

— Вижте, тук има и дата. „Март 1883“. Всичко е точно, както в писмата до брат му — първият вариант на забележителното произведение.

— Тъй ли? — питам. — Аз дори не съм обърнал внимание на обратната страна. 1883 година, значи. Излиза, че той е живял преди онзи Леонардо.

Друг продавач взима „Селяни“ от ръцете на първия и ми ги подава.

— Вземете. Оригиналността не си струва даже да се проверява. Тази картина не съществува. Има само копие, нарисувано по памет

през 1888 година.

— Как да не съществува? От какво тогава той е направил копието?

— Прочетете „Писмата“. Можете и от нас да купите екземпляр... Ей, къде хукнахте? Почакайте, отлепи ви се левият мустак!...

В къщи грабвам своето томче „Писма“, прелиствам го трескаво. Ето моля, януари 1883...

„Скъпи Тео, никога още не съм започвал годината с по-мрачни перспективи и в по-мрачно настроение. Навън е тъжно: полята — черен мрамор с жилки от сняг; денем обикновено има мъгла, понякога — лапавица: сутрин и вечер — пурпурно слънце... Черните храсти на фона на навъсеното небе и клоните на тополите са груби като желязна тел...“

По-нататък, по-нататък! Това всичкото го знам.

„.... Страхувам се, че започвам да се превръщам за тебе в твърде тежко бреме. Злоупотребявам с дружбата ти, постоянно ти искам пари за нещо, което може би никога няма да даде плодове. Тежко е да мислиш за себе си, че си неудачник и понякога...“

По-нататък! Някъде тук трябва да се споменава за бъдещата картина... Аха, ето го! Картината е вече готова.

„Скъпи Тео, поздравявам те за рождения ти ден и от цялата си душа ти пожелавам здраве и щастие. «Селяни ядат картофи» е готова, вече изсъхна, в други ден ще ти я изпратя. Надявам се, че ще разбереш какво съм искал да изразя в нея...“

Това бе написано на трети април, а на следващия ден при Ван Гог потропва непознат, тоест аз, и купува „Селяни“. Значи, в следващото писмо ще има отчет за това велико събитие.

Забавих се малко, преди да обърна страницата.

„Гео, аз изгорих картината!

Това стана преди три дни. Изведнъж настъпи момент, когато разбрах, че в това произведение аз не съм докрай самият себе си. Трудът от цяла зима пропадна. съжалявам за постъпката си, но наистина не много, тъй като в хода на работата се научих на много неща. По-специално да се стремя червено-жълтият цвят да изглежда по-светъл от белия, който започнах да получавам, като смеся например парижко синьо, цинобър...“

После става дума за бои, а след това такива редове:

„При нас в къщи цари радостно настроение. Не ти бях писал, че майката на моята хазяйка, възрастна жена на име Вилхелмина, боледува тежко в последно време. Та ето, неотдавна тя успя да си уреди операция...“

Имаше още едно много странно и радостно събитие, ще ти разкажа за него, като се видим, когато дойдеш да ме навестиш, както обеща. Между другото дотогава можеш да не ми изпращаш пари. Успях да икономисам, остават ми още около сто франка от онези триста, които получих от тебе за февруари и март.“

Разбирате ли какво е сторил този филантроп?

Изпращайки ме в Амстеланд, той отива при тамошния доктор и чувствуващи се богаташ, дава двеста франка за операция на старицата. Сигурно импулсивно. После се прибира в къщи и му идва на ум, че той, издържан изцяло от брат си, не е имал право да постъпи така. Ван Гог се засрамва. Той чувствува, че не може да напише на

Теодор, че е изхарчил първите изработени от него пари, и обяснявайки защо не изпраща картината, съобщава, че я е унищожил. Но при това си оставя вратичка: „Ще ти разкажа, като се видим.“ И сигурно е разказал всичко на Теодор, когато са се видели, обаче разговорът не е влязъл в историята на изкуството, останал е неотразен никъде...

Какво казвате? „Не особено честно спрямо мене“... Да, може би. Но имайте предвид, че тогава историята с тази лъжа на самия Ван Гог е изглеждала епизод, засягащ изключително само него и брат му. Нека да изльже в писмото, но при личната среща той ще открие истината и въпросът е приключен. Нали той и представа е нямал, че историята ще запази неговите послания, че всеки ред, който той при светлината на газената лампа е драскал върху грапавата сива хартия, ще бъде преведен — на шестдесет езика, ще излязат в огромни тиражи книги, при това толкова луксозни, каквито не е и сънувал.

Той изльгва, после — сигурен съм в това — си признава и край. Но на мене това ми излезе солено — върви доказвай, че предлагаш оригинал, след като в писмото черно на бяло стои „изгорих“.

Но ако си мислите, че се отчаях, лъжете се. В края на краишата милиардер не се става изведнъж. Пресметнах, че Времевите примки работят от около две години, но засега не се чува неочеквано да са възникнали крупни състояния. Както и да е, си казвам, завърши етапът на лекомислени пристъпи, започвам планомерна обсада. Имам възможността да пътешествувам в миналото, а и освен това станах специалист по Ван Гог. Само магаре не би използвало създаденото положение. Грешките учат.

Отидох преди всичко при Кабюс, обясних му каква е работата и поисках отново да „изхлузим“ Примката. Той е в паника, плаче колко е рискувал, как губи последните си спестявания. Започва да се оплаква, че жена му чака кога ща забогатее, за да престане да работи — наистина той тъкмо по това време се ожени за една тънка като телевизионна кула девица на име Марш с подозрителен, зъл поглед. Каза, че е по-добре да се уговори с някой друг, тъй като с мене сигурно нищо няма да излезе. Отговорих, че и сам мога да се разбера с пазача, който ни пусна вече три пъти и безспорно е в течение на всичко. Това вразуми Кабюс и ние направихме това, което аз исках. Разбирате ли, исках да се затвори спиралата, така че „Селяни“ на Ван Гог отново да се появят на бял свят. Нали колкото повече известни негови картини

има, толкова е по-ярка славата му и каквото донеса, ще бъде по-скъпо. Освен това ми се искаше първото ми посещение да престане да съществува — иначе той ще започне да задава въпроси, аз няма да зная как да отговоря и тъй нататък.

Сега вече реших да се въоръжа истински. Преди всичко се свързах с швейцарската фирма „Алпенклайд“, която, както помните, създаде нов вид дрехи за алпинисти — заливат човека с течност, образува се ципа, през която кожата диша, която не пречи на движението, и при това можеш да се сгромолясаш в тридесетметрова пропаст, без дори да получиш синина. Ципата се извива на ставите само в определени посоки и при това е твърда като стомана. „Бронядрехите“, или „БД“, имаха голям успех, след това те започнаха да произвеждат „ТД“, тоест „термо-дрехи“. Тъканта е направена от специални конци. И се захранва от цезиева батерийка с големината на кибритена кутия, прикрепена за колана. Обличаш ги, поставяш, да речем, на петнадесет градуса, а след това — каквото ще да става — регулирането се извършва автоматично: при вятър и студ конците топлят, при жега — обратно, постоянно работеща климатична инсталация. Фирмата започна с производството на туристическо облекло и аз изпратих в Цюрих описание на това, което исках... Е, запасих се със средства против дървеници, с пари — не само банкноти по хиляда франка, а и по-дребни, със запасни батерии. Поръчах колие от изкуствени диаманти в старинен стил — исках да проверя какво ще кажат за него парижките търговци на скъпоценности от края на миналия век.

Подготовката ми беше много интересна. Изоставих напълно предишните машинации, достатъчно често се отбивах в Института и там свикнаха с мене. Срещна в празния коридор някой прегърben победял академик: „Здравейте, как е работата?“ „Благодаря, горе-долу.“ Аз си вървя по пътя, той ситни по своя — всичко е, както трябва. Случва се само понякога да се огледа с леко недоумение, после да се смути от това оглеждане, тъй че следващия път бърза да поздрави пръв, преди още да си отворя устата.

Кабюс се занимаваше с попълването на енергията, а аз попрочитах материали върху онази епоха. Задачата оставаше същата, само че възnamерявах да взема мерки, щото покупката непременно да се отрази в преписката.

И ето настъпва дългоочакваният ден, по-точно вечер. Шишкото пазач във вестибюла ни намига с разбиране и аз се вмъквам в Камерата. Сега избрах юни 1888 година. Художникът живее в малкия град Арл в Южна Франция и Гоген още не е отишъл при него — аз се досещах, че след появата на приятел на Ван Гог няма да му е до мен, пък и въобще не исках да бъда свидетел на драматичните събития, които предстояха скоро. Планът ми беше такъв: купувам от Теодор в Париж една картина, но така, че той да помоли Винсент да я изпрати от Арл. След това отивам при самия художник и там правя същото. Казвам, че това, което виждам, не ме устрои, нека да пише на брат си за едно-две платна от по-старите. В резултат на двете посоки ще полетят искания, потвърждения, след това всичко ще бъде включено в „Писмата“, историята със „Селяни“ няма да се повтори.

С Кабюс изчислихме, че пътешествието ще трае три седмици. Бях в Монmartър, гледах в онази, пълната „Мулен Руж“, тяхната прославена танцьорка Ла Гулю, рисувана от Тулуз-Лотрек, за която и стихове са съчинявали — не беше нищо особено... Показах колието в бижутерския магазин, взеха го за десет хиляди, без да кажат гък. Имах впечатлението, че всичко е много евтино и на първо място човешкият живот. Колко ли е било тогава населението на Париж — не повече от половин миллион? Всъщност какво говоря... не повече от четвърт. И въпреки това хората се държаха така, като че ли са се наплодили твърде много и никому не са нужни. Във всеки случай в самия град. Младо момиче на улицата тръгва с богат старец при първия му знак. Беседваш с някого и ако той чувствува, че Джобът ти е пълен, гледа само да успее да се съгласи с твоята мисъл веднага, след като тя бъде изказана. Чувствува се недостатък на всичко: на храна, дрехи, жилища, недостатък на енергия на Земята. Разговорите са такива, че за пет хиляди можеш да купиш всеки моден журналист, за петдесет — важен държавен деец.

Тук се изясни, че в плана за купуване на картини компонентите трябва да се разместят. Исках да започна с Теодор, който, както ми беше известно, по това време получава мястото директор на художествена галерия във фирмата „Бусо и Валадон“. Отидох там, но го нямаше — беше заминал да се сватосва с Йохана. От картините на Ван Гог там висеше само „Житно поле“, и то в края на последната зала в един ъгъл. Аз я докоснах със странно вълнение, беше леко

напрашена. Не зная с какво да обясня своето чувство. Кой знае защо възможността да пипна картината, на която през 1888 година никой не обръщаше внимание, ми се струваше по-важна от личното общуване с нейния създател.

На третия ден отидох на Орлеанската гара и се качих на влака. До Арл се кандилкахме със скорост двадесет километра в час. Беше горещо, но аз със своите ТД нехаех. Разговарях със спътниците, гледах през прозореца. Прекрасно място е Франция все пак! А полята, лозята, горичките по онова време изглеждаха не по-малко живописни, отколкото сега. Назад останаха Невер, Клерман, Ним. В осем сутринта на втория ден пресякохме Рона.

Разбирате ли, на мене, естествено, ми беше ясно, че Ван Гог се е променил през тези пет години, разделящи градчето Хогевен и Арл. Нали тогава аз се пренесох от миналото в комфортната 1995 година, а той остана в торфената равнина, в студ и нищета да продължи жестоката борба. И я продължи. От Хогевен, подгонен от самотата, той се премества в Нюонен. Страстно желае да има приятелка, семейство. По онова време мнозина в тази бедна епоха се страхуват да имат деца, докато той пише на брат си, че се страхува да няма. Преди това онази история с уличната жена, болна, бременна, която той прибира при себе си, за да я превъзпитава. Но от това не излиза нищо, само предишните му познати окончателно му обръщат гръб. Сега във Ван Гог се влюбва дъщерята на съседите в Нюонен Марго Бегеман. Винсент също я обича, обаче родителите забраняват да се среща с него и момичето взима отрова. С надеждата за лично щастие е свършено, остава само изкуството. Ван Гог отива в Антверпен, за да попадне в среда на художници. Няма ателие, работи на улицата. Няма с какво да плаща на моделите, уговоря се първо да нарисува нечий портрет — на моряк, войник, улично момиче, — а след това вместо хонорар да направи етюд вече за себе си. Писмата до брат му са изпъстрени с такива изрази: „*Misere ouverte*. За бога, изпрати поне толкова, колкото можеш да отключиш. Аз буквално гладувам.“ От постоянното недояждане той губи апетит и понякога, като получи от Тео малка сума пари, не може да яде. Ван Гог успява да постъпи в Художествената академия, но след три месеца е принуден да я напусне — рисунките на Винсент решително не приличат на това, на което учат преподавателите. Работите на Теодор малко се пооправят и той предоставя на брат си

възможността да дойде в Париж. Обаче и това нищо не променя. Винсент започва да се учи в ателието на Кромон, но с изключение на Тулуз-Лотрек никой не обръща внимание на нарисуваното от него. На околните им се струва, че е луд, когато в самозабрава хвърля бойте върху картина с такава сила, че триножникът се тресе. Неговата мълчалива, дива страстност отблъсква по-младите и лекомислени художници. За двете години, прекарани в столицата на Франция, Ван Гог създава повече от двеста картини — плюс онези двеста, нарисувани в Холандия, — но всяка негова изложба е провал и досега не е продадено нито едно платно, подписано с неговото име. Решавайки на края, че Париж не го приема, Винсент, измъчен, отпътува за Арл.

Повтарям, аз знаех всичко това и също, че художникът просто е оставил. Наистина в нашето време човек на тази възраст става дори по-здрав. През 1996-а хората в периода от тридесет до тридесет и пет или четиридесет години обикновено се подмладяват, и то твърде забележимо. Разбираете ли, личността познава окончателно на какво са способни нейните разум и тяло, възниква уравновесеност, духовна и физическа хармония.

Нямаше съмнение, че с Ван Гог ще бъде по-иначе, пък и той имаше много автопортрети от онова време. Но все едно аз не очаквах да го видя такъв, какъвто се яви пред мен, след като намерих къщата и се качих в стаята, наета от него...

Петте години са преминали над него като нажежен вятър и са унищожили като огън всичко младежко от външността му. Той се е изменил силно, страшно. Не, съвсем не беше онзи, който във вече изчезналия вариант ме изпращаше сутринта в Амстеланд.

Ван Гог седеше зад триножника, надигна се неохотно, държейки палитра и четка в ръце.

Косите му, още тогава редки, са отстъпили назад, оголвайки съвсем изпъкналото чело. Дълбоко прорязани бръчки се извиват от носа до краищата на устата, бузите са съвсем хълтнали, азиатските скули са станали по-остри, придаващи на лицето му нещо жестоко, фанатично. Брадата и мустасите са занемарени, очевидно бе престанал да следи за външността си. В очите, които ме гледат изпод смръщените неясни, се чете упоритостта на отчаянието...

Казах, че бих искал да се запозная с картините му и съм готов да купя нещо.

Недоволен, че са го откъснали от работата му — пред него върху малко столче имаше натюроморт със слънчогледи в маноликова ваза — той постоя, като че идвайки на себе си, захвърли върху перваза на прозореца четката с палитрата, издърпа от рафта няколко платна, опънати върху рамки, нареди ги на пода и се отдалечи към отворения прозорец, пъхнал ръце в джобовете си.

Честно казано, не очаквах такава студенина. Представях си, че ще ме приеме като благодетел, ще започне, както при предишното посещение, да ме уговаря, да обяснява. Нищо подобно. Той започна тихичко да си подсвирква някакъв мотив, прекъсна и след това започна да почуква с пръсти по рамката. Забелязах, че е станал сега по-широк в раменете, някак по-жилав и твърд. Изглеждаше, че ако те удари, може и да те убие. При това не беше напълнял и гърбът му беше все така сковано изправен.

Ван Гог неочеквано се обърна, уловил погледа ми, и аз сведох очи към платната. Всъщност нямаше какво да гледам, аз и така ги познавах.

— Е и какво? — попита той. — Не ви харесват?... Тогава както искате.

— Не-не — отговорих. — Избрах. — Това се изтръгна от мене, без да искам. Изведнъж почувствувах, че не мога да го баламосвам с това, че тук ще поръчам нещо, намиращо се у брат му, а от Париж ще помоля да ми изпрати нещо от това, което ми показва сега.

— Избрахте?... Коя?

Аз посочих „Сеячът“.

— Това ли?

Той я взе, занесе я по-близо до светлината, постави я на пода до стената и се загледа. Лицето му се стопли като на майка, която гледа собственото си дете. След това се обърна към мен и каза предизвикателно:

— Аз оценявам своите неща не особено евтино. Например тази струва хиляда франка. Наистина, малко по-скъпо от кревата, за който искат седемстотин и какъвто нямам.

Чак сега забелязах, че в стаята няма легло. В ъгъла се валише навит дюшек.

Той прецени мълчанието ми по своему и се усмихна горчиво.

— Да, някои си въобразяват, че заниманието с живопис не струва нищо на самия художник. В действителност можеш да полудееш, когато пресметнеш колко трябва да изхарчиш за бои и платно, за да си осигуриши възможността да работиш непрекъснато един месец. Надявам се, вие не мислите, че нещо такова се създава без размишления, без търсения, без предварителни етюди. Когато човек е в състояние да нарисува картина за три дни, това съвсем не означава, че за нея са отишли само три дни. Отишъл е целият живот, ако искате. Седнете зад триножника, ако не ми вярвате, и се опитайте да съчетаете хармонично жълточервеното с лилавото. Разбира се, когато композицията е готова, това, което е на нея, може да изглежда разбиращо се от само себе си. Така както казват за хубавата музика или за хубавия роман, че като че ли имат способността да се леят от само себе си. Обаче представете си положението, когато нито картината, нито симфонията още ги има, когато тепърва трябва да се създадат, а композиторът или художникът се захваща за работа съвсем без да е уверен, че избраното от него съчетание е изобщо възможно по принцип... С една дума, хиляда и няма какво повече да разговаряме.

Аз се изкашлях, чувствуващи неволна нерешителност, ѝ казах, че цената ме устройва.

— Устройва ви?... ѝ сте готов да я платите?

— Да.

— Да платите хиляда франка? — Той ме гледа известно време, след това сви рамене. — Защо?

— Но как?... Вие поискахте хиляда. Работата ми харесва.

Той направи няколко крачки и се спря пред картината.

— Да, отдадох ѝ много... — След това в очите му се появи тревога, мигновено сменена от гняв. — Кажете, това да не е шега? Тук се срещат и любители на забавленията. Ако за това сте дошли, нямам време. Работя.

— В никой случай. — Доближих се към масичката до триножника, извадих от джоба си портфейл, отбраоих десет банкноти по сто франка. И да ви кажа, това бяха не онези пари, които носех от бъдещето, а от получените в бижутерския магазин. С донесените, макар че вероятността беше нищожна, можеше все пак да се получи нещо неудобно. В края на краищата те представляваха дубликати на

банкнотите, съществуващи тук през 1888-а, и не беше изключена ситуацията два еднакви номера да се окажат един до друг. Наистина при такъв случай експертизата би изпаднала в задънена улица доколкото и едните, и другите биха се оказали оригинали. Не ми се искаше така или иначе да подлагам Ван Гог на риск, собствените несполуки му стигаха. — Освен това — казах аз, — заинтересува ме още нещо в Париж, в галерията Бусо — „Цигански каруци“. Ако благоволите да напишете писмо да я изпратят, бих могъл да почакам тук, в Арл.

Извадих отново портфейла и отброях още петстотин.

Подозрението върху лицето му постепенно се смени с недоумение, а след това с обърканост. Той няколко пъти прехвърли поглед от мен върху парите и обратно.

— Чуйте! Кой сте вие?

Аз бях подгответен за този въпрос и започнах да дрънкам, че действувам уж не от свое име, а по поръчение на богат търговец на едро от Сидней, моя чичо. Търговецът е идвал два пъти в Париж — миналата и по-миналата година, има там и познати художници, много е слушал за самия Ван Гог и за брат му. Известно му е, че засега публиката не признава новото течение, но той има собствен вкус.

— Как се казва?

— Смит... Джон Смит. Работата е там, че чично ми е скромен човек. Той се е отбивал дори в ателието на Кромон, бил е в „Изложбата на Малкия булевард“, но едва ли е идвал при вас.

— Не помня — поклати глава Ван Гог. — Джон Смит... Но все едно. — Отиде до масичката, нерешително взе парите, отвори чекмеджето и ги сложи там. Погледна ме и този поглед, неочеквано плах, ми напомни за миг предишния Ван Гог. Обърна се към стената, гласът му прозвуча глухо? — Колко странно. За това съм мечтал дълги години — да рисувам и да имам възможността да се прехранвам от това. Ето сега то стана, а аз не мога да се зарадвам. Но защо?

Той тръсна глава:

— Още днес ще пиша до Париж. А сега извинете... Вие сигурно сте отседнали в „Сирената“. Бихме могли да се видим довечера.

Градчето беше пусто, слънцето беше разгонило всички по къщите. Аз си наех стая в хотела точно над същата зала, която Ван Гог скоро щеше да изобрази на картината „Нощно кафене“. Валях се

няколко часа в леглото, пъдейки мухите, после, когато жегата намаля, слязох на първия етаж.

Ван Гог седеше недалеч от тезгяха. Приближих. Имаше ожесточен вид, злобно човъркаше с вилицата в чиния с макарони. Попитах как готвят тук и той гневно захвърли вилицата.

— Разбирате ли, дълго ми се налагаше да живея много нередовно, а на края ми се развали стомахът. Ако ядях хубав, силен бульон, бих се оправил. Но тук, в градските ресторани, никога няма каквото ти е нужно. Стопаните са мързеливи и готвят само каквото не иска труд — ориз, макарони. Дори когато поръчаш предварително, винаги се оправдават, че са забравили или че на печката е нямало място. И постоянно лъжат в сметката. Отначало живеех тук горе, за един месец ми поискаха двадесет франка повече, отколкото трябваше. Но аз не съм богат безделник. Аз работя повече от всички тях тук, от моя страна би било безволовие да им позволя да ме експлоатират. Отидох при съдията и той присъди двадесетте франка в моя полза. Но все едно, мошеничеството продължава — нали няма да ходиш всеки път в кметството заради петдесет сантима. В резултат месец и половина я карах без дюшек и бях принуден да идвам да спя тук, макар че вече бях наел стая... Въобще в Арл смятат за свой дълг да измамят всеки външен човек. Особено ако си художник, смятат, че си или луд, или милионер. За чаша мляко те оскубват цял франк.

Поръчах бира. Собственикът, тълст, с подпухнало лице, я донесе чак след пет минути. Ресторантът постепенно се напълваше. Около масичката на картоиграчите започна пиянска караница.

Ван Гог се усмихна презрително.

— Човечеството се изражда. Аз самият съм прекрасно потвърждение на това — на тридесет и пет години съм вече старец. Разбирате ли, едни работят твърде много — селяни, тъкачи, миньори и бедняци като мен. Измъчват ги болести, те се израждат, състаряват се бързо и умират рано. А другите, като онези там, живеят от ренти и деградират от безделие. Но така не може да продължава. Твърде много се насьбра, ще избухне буря. Добре е все пак, че някои от нас не позволиха да ги замае фалшът на нашата епоха. Това ще помогне на идните поколения по-бързо да излязат на свободен, чист въздух.

Ние пихме и той се огледа.

— Интересно кой е измислил да направи тук тези червени стени. Стаята е кървавочервена и мътножълта с зелен билиard в средата. Получава се сблъскване на най-далечните един от друг оттенъци. Понякога ми се струва, че тук можеш или да полудееш, или да извършиш престъпление... В человека е смесено толкова много. Искаше ми се да изразя, да пресъздам всичко това, но сега се страхувам, че няма да успея. Чичо ви знае как живеят непризнатите художници в Париж. Там получих неврастения. Случва се сутрин да не можеш да хванеш четката, докато не пиеш кафе и не се напушиш. Но изкуствената възбуда е краткотрайна, отново кафе и лула, периодите на работа се намаляват все повече, стигаш дотам, че всяка нова чашка ти дава едно-единствено мазване с четката... Лошото здраве е нещо страшно. Заради него не въставам повече срещу установения ред. И не защото съм смирил — просто съзнавам, че съм болен, че нямам сили и повече няма да имам.

Платих пиенето, станахме и разговаряйки, тръгнахме през града към полята. По пътя той каза, че вече е изпратил писмото и че ако то завари брат му на място, пратката с картината ще се получи след шест дни.

Слънцето залязваше, пред нас имаше море от пшеница, а вдясно се зеленееха градини.

— Разбира се, сега работата ми върви чудесно — каза Ван Гог. — И всичко това — благодарение на брат ми. Никога по-рано не съм живял при такива условия и ако не постигна нищо, вината ще бъде само моя. Природата тук е удивително красива. Погледнете как сияе небосводът... Ето го и зелениково-жълтия дъжд от слънчеви лъчи, който струи ли, струи отгоре върху всичко. А кипарисите и олеандрите са избуяли като луди. Особено олеандрите — всяко клонче е тъй чудно извито, групите клони — също. На два пъти ми се случва, дойда ли да правя етюди, да губя съзнание при тази нетърпима красота.

Ван Гог тази вечер си беше позволил да почива, разхождахме се още дълго. Често той забравяше съвсем за моето присъствие, след това, спомняйки се, се обръщаше към мен с някоя незначителна забележка, задаваше въпрос и се задълбочаваше в себе си, преди да изслуша отговора.

Въобще сега у него имаше никаква отривиста гордост, леко презрителна, като на разочарован човек. Като че ли си знаеше цената,

но беше загубил надежда да убеди света в каквото и да е. В Хогевен тогава Ван Гог не беше убеден, че произведенията му са добри, но предполагаше, че упоритият труд ще му позволи да се сдобие с успех. Сега в Арл беше обратното. Той твърдо знаеше, че е станал истински художник, но вече не вярваше, че ще го признаят някога. Дразнеше се много лесно; за излекуването на неврастенията му никак не помагаха стълкновенията с хазяйката, със собственика на ресторант, със зяпачите, които тутакси се събираха около него, когато започваше да нахвърля някоя рисунка из града. Струва ми се, околните дори малко се страхуваха от него.

След като получи от мене огромната за онези времена сума, той започна да се съживява удивително бързо. Купи си креват — наистина не за седемстотин, а по-евтино, за четиристотин франка. Наре жена да му готови. В очите му се появи нещо топло, бузите му порозовяха, престана да избухва като бесен в отговор на дребните заяждания отстрани. И продължаваше да работи. Да работи с ожесточение, каквото не бях виждал, откакто съм се родил. От сутринта — сандъчето с боите в едната ръка, рамката в другата, триножникът на гърба — и за етюди. Ако си стои в къщи, рисува. В стаята можеш да го видиш само с палитрата и четките, като че ли не спеше и въобще нищо не ядеше. Съзнавайки, че е започнал късно, той се стремеше да сбие, да вмести в година или две онова, за което при другите отива един дълъг творчески живот.

Междувременно пратката от брат му все я нямаше. Съобщиха от Париж, че писмото на Винсент е препратено в Антверпен, но се случило така, че е пристигнало там, когато получателят вече бил отпътувал. Оставаше ми само да чакам, от скуча няколко пъти се присъединявах към Ван Гог в неговите походи. Лека полека започвах да му симпатизирам, искаше ми се да поправя някои вече твърде очевидни недостатъци в неговия маниер на рисуване. Но от това не излезе нищо.

Веднъж казах например, че горичката в задния план на етюда му съвсем не е такава на цвят, каквато я е направил, и че никой никога не е виждал такива завъртени дървета и завити облаци като неговите.

Той попита дали горичката изпада от общия фон на това, което той прави. Когато признах, че от неговия фон не изпада, той обясни:

— Започващ с безнадеждни опити да подражаваш на природата, всичко излиза невярно. Обаче настъпва момент, когато вече твориш спокойно, като изхождаш от собствената си палитра, а природата послушно те следва. Разбира се, във всяка моя работа има пропуски, но затова пък аз твърдо знам защо рисувам така, а не иначе. Аз може и да не съм сигурен в техниката си, но винаги влагам жизненост, която според мен трябва да отхвърли грешките на заден план.

Най-после, в края на втората седмица, когато вече бях започнал място да не си намирам, Ван Гог намери изпратеното от пощата момче. Още петстотин франка бяха добавени към предишните хиляда и петстотин и вечерта отидохме в „Сирената“. Ван Гог беше много оживен, показва ми писма от Гоген, каза, че го чака да дойде в Арл. Попита дали между моите приятели или познатите на чично ми няма някой, който също би се заинтересувал от произведения на импресионистите. Отговорих, че това не е изключено, и очите му светнаха. Той заговори за това, че ако би успявал да продава поне по три картини годишно, той би могъл да осигури не само себе си — на него лично малко му трябва, — но да наеме малка къщичка, където да намерят подслон и други бедствуващи художници, които нерядко загиват от мизерия, самоубиват се или отиват в лудницата. Плановете се рояха, работата вече стигна до това, че ще бъде открита собствена малка галерия в Париж, която би могъл да ръководи Теодор, че търговията с картини ще бъде изтръгната от ръцете на търговците и истинското изкуство ще започне да се разпространява сред народа.

Изпихме три бутилки лошо вино, ресторантът вече опустя, собственикът сънено поглеждаше към нас, качвайки столовете върху масичките.

Ван Гог млъкна, вгледа се в лицето ми и попита тихо-тихо:

— Кажете, истина ли е това?

— Кое?

Той направи жест, обгръщайки залата, където половината от газените лампи бяха вече загасени.

— Това, което става сега... Вие се появихте така внезапно. Вашето пристигане е толкова неочеквано, така несвързано с всичко, било досега. Изведнъж ми се стори, че парите, получени от вас, могат неочеквано да изчезнат и всичко да остане, както преди... Разбирате ли, естествено, аз не съм велик художник, нямах възможност да се уча

да рисувам и не ми достигаше талант. Но, от друга страна, едва ли има на земята друг човек, който до такава степен да няма нищо друго освен изкуството. Аз не помня спокоен ден през живота си. Ден, в който да не са ме мъчили угризения на съвестта пред брат ми, на гърба на когото аз увиснах като тежък товар, да не ме терзае гладът или нуждата да си платя наема, невъзможността да си купя бои или да наема модел. Нали не е възможно такава всеотдайност да не струва нищо и никой да не я оцени?

Дявол да го вземе! Знаете ли, той се оказа истински ясновидец! Парите, които той получи от мене, наистина изчезнаха, всичко стана, както бе и преди, защото се наложи трети път да изхлузя Примката. Да я разплета, въпреки че в преписката между двамата братя моето посещение фигурираше като най-важното събитие на годината. При това Ван Гог изпрати петстотин франка на Гоген с най-подробен разказ откъде са се появили...

Но по ред. Аз се върнах от Арл в Париж на двадесет и пети, там се отбих отново в галерията Бусо. Не се канех да изпиша още една картина от Арл — вече нямаше време за това, — а просто така. Исках да видя Теодор — рече толкова много бях слушал и чел за него. Влязох в първата зала и веднага го познах, защото братята си приличаха. Само че по-младият се оказа по-висок, по-благ и можеше да се досетиш, че този човек нито веднъж в живота си никого не е обидил. Той разговаряше с един служител. Постоях, правейки се, че се интересувам от „Къпещите се“ на Реноар, изложени тук, и си тръгнах.

Между другото той също ме е познал — по описанието в писмото на Винсент — и на свой ред съобщил в Арл за кратката ми визита.

Същата вечер отидох на уговореното място и благополучно се завърнах в моето време. Отново всевъзможни вани, масажи. Поглеждам в „Писмата“, там всичко е наред. Прелиствам една монография за Ван Гог, убеждавам се, че тук също са се появили изменения. Казано е, че през юни 1888 година в Арл пристига млад чужденец, купува от художника две картини и няколко рисунки, чийто следи за нещастие след това се загубват. За „чужденца“ всичко ми е ясно — естествено на Ван Гог моят съвременен френски език се е сторил странен, аз му обясних, че майка ми е французойка, но съм израснал в Сиднеи. А за рисунките изследователят е сгрешил.

Забравих да ви кажа, че последната вечер Ван Гог нахвърли моя портрет с молив и ми го подари. Това беше.

Взимам, с една дума, „Сеячът“ и „Циганските каруци“, слагам рисунката в папка и отивам в онзи, първия салон. И какво мислите?... Само след половин час тичах към Института. Тичах, като че ли ме гонят цял взвод полицаи с мотоциклети.

Разбирайте ли, отидох и попаднах на мустакатия старец. Той взе картините и рисунката, въртя ги, мириса ги, само дето не ги пробва със зъби. През това време аз разказвам за стария таван. Той кима, да да, казва, разбирам, картините са упоменати, в писмата има подробни описания на всяка. Казва, че е посветил целия си живот на изучаването творчеството на Ван Гог и не може да не познае неговата ръка. След това взема „Циганските каруци“ — не „Сеячът“, а именно „Каруците“ — и натиска едно копче в стената. Шкафът с книгите се отмества встрани, отваря се ниша, в която има апарат, определящ времето на създаване на едно или друго произведение на изкуството. Лъчи, въглероден или там някакъв друг анализ.

Представете си, на екрана възниква надпис: „От порядъка на сто дни.“

Как ви харесва това? Сто дни, тоест три месеца от онзи момент, когато боите са нанесени върху платното. Общо взето, това съответствува на действителността, доколкото „Циганските каруци“ Ван Гог е нарисувал два месеца преди моето отиване при него. Но аз пренесох произведението веднага през нулевото време, от това боите се състариха наистина не със сто години, а само със сто дни.

Относно „Сеячът“ пък старецът казва, че местата с най-дебел слой изобщо не са изсъхнали и лепнат. Но при това той, видите ли, не се съмнява в оригиналността, а що се отнася до портрета, несъмнено съм изобразен аз.

И ме гледа, питайки с поглед как да разбира всичко това.

Съществуването на Времевите примки беше известно на всички. По интервюзията поне веднъж седмично предават някакво филмче, снимано тайно иззад храстите или от безлюдни скали с помощта на свръхтелеобектив. Всеки знае, че пътешествието в миналото е възможно, въпреки че се разрешава само в изключителни случаи.

Тогава аз тихичко си прибирам цялото имущество, не казвам нито дума, обръщам се — и с все по-бързи крачки излизам на улицата.

За мой късмет всички научни сътрудници на Института в този момент слушаха доклад в залата за конференции. Втурвам се, хващам смяния Кабюс за яката... Отдъхнах си чак когато излязох от Камерата.

За нарушение на закона за опазване на миналото няма да ме тупат по рамото. В случай че разберат, и кокалите си не бих съbral. Съвсем спокойно биха могли да ме изпратят в кредния период без възможност за връщане. Между впрочем тогава така и постъпваха с рецидивистите — не можеш да живееш между хората, хайде при влечугите, сто или сто и двадесет милиона години назад в миналото. Няма да замръзнеш при тропическия предледников климат, ще се прехранваш с растения. Но две думи няма да има с кого да размениш, страшна скука и в края на краищата сам ще се предложиш на някой тиранозавър за закуска. А ако престъпниците са двама, изпращаха ги с малка разлика във времето — единия само сто години по-късно от другия.

Наистина при моя случай биха се съобразили с младостта ми. Но така или иначе размина ми се. И досега не зная дали старчокът изкуствовед се е обадил, където трябва. Най-вероятно — да. Ако е така, сигурно са ме преследвали, но не успяха. Веднага щом затворих спиралата, „Сеячът“ моментално се озова пак в галерията в Цюрих, „Циганските каруци“ — в Лувъра, рисунката се дематериализира, всякакво споменаване за моето посещение в Арп изчезна от писмата. И посещението ми в салона на булевард „Сен Мари“ остана да съществува само в моята памет като алтернативен вариант, сменен от друг.

И да ви призная, вдигнах ръце. Що се отнася до Кабюс, той въобще легна като труп. Аз и сам чувствувах стената — дори ако донесеш нещо ценно от давна миналите векове, така или иначе Примката ще съкрати срока и или ще те обвинят във фалшификация, или ще разберат, че си свързан с Института. Прави-струвай, излиза, че миналото е по-добре да не се закача и политиците не случайно са се отказали. А заедно с това е ужасно жалко. Ето по миналото, съвсем близко. Докато Кабюс е в Института, всичко е мое — от двадесетия век до първия и по-нататък: великите китайски династии, плуващите към Троя гръцки кораби, асирийските кули и египетските пирамиди. Можеш да прескочиш във времето на пиратите, да изровиш съкровищата на Кид; макар че златото не струва нищо, за старинни

дублони или древен кинжал ще паднат немалко ЕОЕ-ни. Но как да стане така, че те да останат стари — като няма никакъв начин.

Собствените ми спестявания почти свършиха, за три посещения пропилях петдесет хиляди единици организирана енергия. И нали знаете как става — само преди някакви си три месеца живеех съвсем доволен от положението си, гледах околните отвисоко, гордеех се със себе си, а сега място не мога да си намеря. И вилата, и собственият ми флайер — всичко ми опротивя, чувствувам се просяк в сравнение с това, което можех да имам в случай, че операцията бе успяла.

Вървя и си хапя устните. И хоп — една седмица след завръщането ми съобщават сутринта по телевизията за забележителна находка около Рим. Археолог дилетант, ровейки се в околностите на Валчета, открил в развалините на древен храм, погребан под земята, отвор в стената, скривалище, а в него цяла колекция превъзходни антични камеи — нали знаете, такива гравирани камъни с релефни изображения. Находката датира от двеста години преди новата ера — в това мнението на изкуствоведите и показанията на прибора съвпадат.

Ето, мисля си, на някои им върви. А ти може в миналото да прескачааш — и пак нищо.

Донасят вестниците. На първа страница — заглавия за чудните камеи от Валчета. Изказва се предположение, че това е част от съкровищата на някой римски сенатор от епохата на цезарите, които през смутното време на избивания и екзекуции е решил да я скрие. Тук е и портретът на человека, открил скривалището. Физиономията му е твърде решителна, не прилича някак си на археолог любител. Не гледа към аппарата, свел е очи, стараейки се да се престори на овчица, а мутрата му — бр-р-р!

Вечерта звъни Кабюс. Дойде, седна. После каза:

— Глупаци сме ние с тебе.

— Защо?

— Защото не трябваше да мъкнеш картините на Ван Гог в Камерата. Трябваше да ги оставиш там, в миналото.

— От какъв зор?

Без да бърза, той взе вестника с фотографията на онзи щастливец с камеите. Погледна я.

— Познавам този тип. Той идва при мен още преди тебе. Само че ме беше страх да се захвана. Беше преди половин година.

Тогава се удрям по челото, защото започвам да разбирам. Младежът се е промъкнал в италиано-американската Времева примка. Отишъл в Рим през епохата на цезарите, уредил там тези камеи — най-вероятно наистина при някой сенатор. След това обаче не се върнал с тях през Камерата, а намерил във Валчета храма, за които знаел със сигурност, че ще се запази до наши дни. И през нощта, за да не го види никой, скрил плячката си. После спокойно се завърнал в съвременността, сдобил се с четчици, с каквito си служат археолозите, отправил се за Валчета вече по шосето, облякъл синя престилка, взел лопатата, плюл си на ръцете и на другия ден надал вик за находката. Разбира се, за такива работи трябва да имаш характер — в древния Рим с пийналите гладиатори и всякакви градски мошеници слез залез слънце трябва добре да си отваряш очите. Велможите, естествено, си имат телохранители: а и римската стража не си поплюва. Но както се казва: който се страхува от вълци, да не ходи в гората. И какво се получило: камеите не минали през Камерата, лежали две хиляди години в стената, състарили се, което показвали и апаратите.

Мисля си така, а после се прекъсвам. Нали учените също са изследвали скривалището и въобще цялото това място. Могли са да разберат, че е прясно разкопано... И веднага се поправям. Не, не е вярно. Важно е не кога го е разкопавал, а кога го е създал. А дупката в стената е направена именно преди двадесет века. Нали той я е пробил там, през първи век, тогава я е напълнил. Целият проблем се обръща с главата надолу. Да се доставят ценности от миналото в настоящето все пак е възможно. Само че трябва да се крият там, а да се „намират“ тук...

Какво казвате?... „Защо не са заподозрели този юначага при неговата външност?“ Ами защото такива птици като „археолога“ и нас с Кабюс въобще в целия свят останаха малко. Народът стана доверчив, всички са благоразположени един към друг, нищо не се крие, можеш да ходиш едва ли не където поискаш. Онова в моя случай беше вече твърде очевидно, затова мустакатият старик се усети.

Е, както и да е. Изпускайки подробностите, ще кажа, че след двадесет дни бях отново в миналия век, по-точно през май 1890 година, в покрайнините на малкото градче Сея Реми, където Ван Гог се намираше в приют за душевно болни. Собствено можеше да се отправя

повторно в един от известните ми два периода, но все пак аз видях художника тъкмо когато той беше започнал да се занимава с рисуване, посетих го и в средата на неговия път. Сега имаше смисъл да видя какъв ще бъде Ван Гог към края на живота си, иначе щях да остана с чувството за нещо недовършено. Но най-важното съображение беше, разбира се, че точно по това време той завършва двете си най-известни платна — „Звездна нощ“ и „Път с кипарис“. На тях се бях спрял — след всички неудачи и безполезни разходи нас с Кабюс можеше да ни спаси само крупна сума.

Отново е утро. Пазачът на вратата ме пуска, без да пита нищо. В предната част на парка алеите са разчистени, по-нататък е изоставено, пущинак. Вишна, за която никой не се грижи, се преплита с олеандри, шипкови храсти са се смесили с диви рододендрони, а на завоя на пътечката, по която вървя навътре, се издига огромен изсъхващ кестен и жълтите му като есента листа са потънали в заплетената неокосена трева. Насреща ми се изпречва жена с кошница бельо, питам къде да намеря Ван Гог. Това е перачка с мяко, плахо изражение на лицето и големи зачервени ръце. Тя уточнява дали имам пред вид онзи, „който винаги иска да рисува“, махва с ръка по посока на зданието, жълтеещо се през листака в далечината, и казва номера на стаята — шестнадесет. Тръгвах, когато жената пак се обръща към мен и казва, че днес на Ван Гог ще му бъде трудно да види когото и да е — имал е припадък съвсем скоро. Тупам се по джоба и обяснявам, че тук ще се намери утешение за него.

Жълтото здание се оказа отделението за буйни — прозорците отвътре са заградени с решетки. Но вратите на централния вход са широко отворени — както тази, през която влязох, така и към противоположната страна на главния корпус. Всички стаи в дългия коридор също са отворени — с по две, три или дори пет легла. Току-що измитият кахлен под блести, кофата и парцалът са оставени до стената, а от втория етаж се чуват тихите гласове на две жени. Изглежда, денят се е оказал спокоен, болните са пуснати в градината, а обслужващият персонал е зает с почистване. Навсякъде става течение. Не бих казал, че обстановката е угнетаваща, но тези небрежно разтворени врати навяват тъга — те подчертават, че обитателите на стаите нямат вече нищо лично, свое, неприкосновено. Преминах целия коридор, завих,

озовавайки се сега в едноетажно крило, отидох до края му и тук видях номер шестнадесет.

Братата е притворена, чукам, няма отговор. В стаята има легло, застлано със сиво одеяло, табуретка в ъгъла. По перваза на прозореца са разпръснати бои, до тях се извисява познатият ми триножник. Има и купчина платна, отдолу виждам да се подава напрашен ъгъл от „Звездна нощ“.

Седнах на табуретката да почакам. Отдалеч се носеше едва чуто свирене на роял — някой все започваше тъжна мелодия, но взимайки няколко акорда, грешеше, спираше и започваше отново.

След това в коридора се чуха стъпки, те се приближиха, аз се изправих в своя ъгъл.

Влезе Ван Гог, изгледа ме с празен поглед, отиде бавно до прозореца. И да ви призная, сви ми се сърцето.

Бих казал, че той изглеждаше смъртно ранен. Драмата с Гоген, лудницата в Арл, където два пъти затварят художника, все същата невъзможност да добие признание — всичко това за две години преминава през него като автоматен откос. Бакенбардите му са победели, той се е прогърбил, сини кръгове са очертани под очите, които вече не горят, а са прозрачни и гледат там, където друг не може да надникне. Беше облечен в болничен халат и аз си спомних от „Писмата“ че бе избран именно приютът за душевно болни в Сен Реми, защото тук таксата е един франк на ден и обличат болните за сметка на заведението — работите на Теодор след краткия период на сравнително благополучие отново вървят зле, братята са принудени да правят сметка на всяко су.

И въпреки това във фигурата му имаше едно странно отчуждено величие. Гледах го и изведнъж почувствувах, че го уважавам. Тоест уважавам го колосално повече от всекиго на света. Разбрах, че съм започнал да го уважавам отдавна — от втората, а може би даже от първата среща. Какво като не умеет да рисува, какво като лицата на мъжете и жените от картините му имат картофен цвят и са зеленясили, какво като полята и разораните ниви съвсем не са такива, каквито той ги изобразява. Все едно, в него имаше нещо. Нещо такова, в сравнение с което много неща изглеждат несъществени и второстепенни — дори например атомната енергия.

Превъзмогнах своя трепет и заговорих, че мога да дам много пари за последните му картини. Такава сума, че той и брат му не само да наемат, но и да купят къща. Че те ще се сдобият даже с цяло имение, че ще поканят най-известните лекари, които ще се грижат за здравето му и ще го излекуват от припадъците на лудостта.

Той ме изслуша внимателно, след това вдигна очи и погледът му изцяло ме прониза.

— Късно е — каза той. — Сега вече нищо не ми трябва. Аз отдаох на своята работа живота и половината си разсъдък. — Той погледна купчината платна, наведе се с мъка и грижливо изтри с ръкав праха от най-горното. Това бяха „Белите рози“. Устните му трепнаха и той тръсна глава. — Понякога ми се струва, че работих, както трябва. Че повече не би било по силите на човек и че този труд непременно ще донесе плодове.

След това се обърна към мене:

— Вървете си. Времето ми е малко, искам да нарисувам още житно поле. Това ще бъдат зелени тонове с равна сила, които ще се сляят в единна гама, чийто трепет ще навежда на мисълта за тихия шум на узряващите класове и за човека, чието сърце бие, когато слуша това.

Последните думи прозвучаха съвсем тихо. С неловко движение той завъртя триножника към светлината.

И ще ви кажа, аз отстъпих, без да произнеса нито звук, поклоних се, излязох в коридора, отправих се през изоставената градина в града, на гарата — и дим да ме няма. Тихо и скромно като овчица. Разбира се, от лесно по лесно беше да дочакам Ван Гог да излезе за нещо от стаята, да вляза за минута и да взема каквото поискам.

Никой нямаше да ме спре на вратата. Никой нямаше да попита какво нося, а мястото в Сен Реми, където платната спокойно щяха да почакат скрити един век, беше вече приготвено.

Но не можах. Не можах, макар добре да разбирах, че на самия Ван Гог няколко хиляди франка, оставени на первеза на прозореца, биха допринесли повече полза, отколкото две негови платна.

Върнах се в столицата на Франция и се прехвърлих обратно в нашето време. Кабюс ме посреща пред Камерата треперещ, алчно гледа куфарите. Но още във влака аз бях намислил друг план, който изложих веднага. Обясних на Кабюс, че не съм в състояние да

безпокоя повече нито самия художник, нито роднините му — нека да живеят така, както са живели. Ще действуваме по друг начин. Тъй като познаваме и разбираме вече всичко, по силите ни е да извършим най-грандиозната афера, която не само ще ни възвърне похарченото, но ще ни направи богати за цял живот. Няма да измъкваме по една-две картини. Следва да изберем такова време, когато художникът е знаменит, писмата са издадени отдавна и от работите му са направени множество репродукции. Например края на тридесетте години на нашия век произведенията на изкуството вече са скъпи, но все пак са десетки пъти по-евтини, отколкото през 1996-а. А най-важното е това, че ще платим за тях с нещо, което по наше време не струва почти нищо — със злато.

Разбирате ли, осени ме, че аз напразно се мотах с подготовката на приличен костюм, доставянето на съвременни за Ван Гог пари и прочие. Нали можех да се появя в стария Париж едва ли не в дрипи, да заложа златен пръстен в първата попаднала ми заложна къща, с получените пари да се облека, след това да продам гривна в някой бижутерен магазин, да си купя собствен екипаж и така нататък по възходяща линия. При това няма никакъв риск да те хванат, понеже нищо от това, което предлагаш, не е откраднато и не се издирва. Обикновена контрабанда, но не през пространствената, а през времевата граница.

Продадох флайера си, заложих къщата. Кабюс също отнякъде изнамири ЕОЕ-ни или поне каза, че е намерил — това по начало остана неясно. Да проверя енергетичния баланс на Института аз не можех, а без това как да разбера дали той въобще прибавя нещо към моята вноска. Беше известно, че пътуванията в миналото изискват огромно количество енергия, но точно какво, зависи от периода. От друга страна, на него нищо не му пречеше да казва, че неговият дял е по-голям от моя или е същият, а той винаги казваше, че е по-малък. Наистина аз не се интересувах особено от това — нека дори той да спечели три пъти повече от мене. За завиждане — аз въобще на никого не завиждах, а онзи младеж с камейте ме разстрои само защото моята глупост изведнъж се оказа очевидна... Между другото, налични пари у Кабюс не видях никога.

Но както и да е. Преди всичко взехме два плана на Париж — от тридесетте години и от 1996-а. Задачата се състоеше в това, да

намерим здание — по възможност малко и непременно частна собственост, — което през последните шестдесет години е останало без съществени изменения. Търсихме, търсихме и намерихме. Едно време мястото се е наричало улица „Ноар“ а сега — булевард „Боаси“. Едноетажна, но достатъчно масивна къщичка, която се е запазила по чудо около прозрачните колоси, заграждащи втория слой откъм юг. Отидохме дотам, естествено в нея не живееше никой. Моментално се договорихме със собствениците, че ще я наемем за половин година — те дори не поискаха пари за това.

За две седмици дадох поръчки и събрах към шестдесет килограма златни и платинови украшения с диаманти, сапфири и прочие. Така натъпках два куфара, че трудно ги вдигах. Кабюс се подготви в близките дни да се прехвърли да живее в онази къщичка, нагласи ми Камерата — вече за четвърти или пети път, не помня — и вашият покорен слуга се отправи в своето последно, решаващо пътешествие през 1938 година. Специално избрах 38-а, за да не попадна около началото на Втората световна война, когато на никого няма да му е до картини.

Общо взето, всичко ми беше привично. Без особени вълнения изникнах с багажа си посред булеварда през нощта — имах чудесно изфабрикуван паспорт с няколко чуждестранни визи. Отидох на гарата, взех си билет до Брюксел. Оттам се прехвърлих в Ротердам, с пароход до Лондон, от Лондон в Хамбург, Кьолн, Лозана в Швейцария и пак в Париж. Мотах се из Европа повече от двадесет и два дни и през това време превърнах в налични пари всичко, донесено от 1996 година. Дори предизвиках паника на пазара на скъпоценности — представете си, изведенъж се предлага накуп такова количество стоки.

В Париж намерих улица „Ноар“ и нашата къщичка. Собствениците се оказаха прародители на младата жена, на която предстоеше да притежава къщата след шест десетилетия, но разбира се от само себе си, те бяха съвсем други хора. Обясних, че пиша роман, че ми харесва старинната атмосфера и че бих искал да поработя тук в пълно уединение. Предложих хиляда франка за един месец — те не пожелаха да разговарят с мен. Обещах пет — замислиха се, а когато казах, че и за петнадесет няма да се поскъпя, попитаха дали могат да останат до вечерта.

По-добро място не можеше да се измисли. Уличката е пуста, безлюдна, само котки се приличат на слънцето и сноват насам натам под вратите. Къщата стои малко навътре, зад нея има сляпа стена на тъкачна фабрика, от едната страна — склад, от другата — тъжна градина, цялата в коприва. Тук дори в дворчето би могло да се закопае в земята цялата Кьолнска катедрала, без никой да забележи.

Нанесох се, разположих имуществото си по стаите, спуснах щорите на прозорците, слязох в мазето. Гледам, тук подът също е покрит с дъски — това за мене е и по-добре. Постепенно се сдобих с инструменти и се залових за работа. Свалих дъските, започнах да дълбая в тухлената основа скривалище. Тъкмо тогава се бяха появили в продажба първите лампови радиоприемници — едни грамадни сандъци, несъвършени, съскащи с прегракнал звук. Засилвах тази машинария горе с пълна мощност, а в това време копаех долу. Разбира се, на ръка. По онова време нямаше дори електродрелки. А зидарията се спластила — строили са за векове. По мое време чак взе да се гледа само това, строежът да не се срути от вятъра или от сейзмични колебания и да е светло и уютно. А тогава са строили двадесет пъти по-здраво от необходимото. Поставяш първо длетото и бъхтиш по него с чука. След това подхващащ тухлата с лоста, натискаш с цялата си тежест и тя излиза със скърдане, като че вадиш кътник. Получаваше се по тухла на час, не повече. Понякога така изнемогваш, че костите ти пукат и ти идва да стачкуваш, да искаш намаляване на работния ден.

Бавя се, туткам се — и все си мисля: сигурно шестдесет години по-късно в този миг Кабюс седи с жена си в мазето и двамата чакат как всеки момент в тухлите ще се появи очертанието на скривалището. Ей че беше интересно, че ето аз съм тук, те са там, в един и същ момент, на едно и също място, но през времето. Аз тук нещо ще направя, а ще се отрази там.

Много ли, малко ли време се измина, но приключих с тази работа. Поочистих се и временено се прехвърлих да живея в хотел „Бонапарт“, недалеч от Люксембургската градина, където можеха да предложат наистина необичайни за онази епоха удобства и комфорт.

Починах си и излязох из града.

Едно такова трескаво беше временцето през този октомври на предвоенната 1938-а. Наскоро Деладие се завърна от Мюнхен и заяви на летището, че той и Чембърлейн „донесоха на Европа мир“.

Чехословакия предадоха на германския фюрер, който тържествено заяви от трибуната на Райхстага, че неговата страна няма повече никакви териториални претенции към когото и да било. А Рибентроп, фашисткият министър на външните работи, покани през това време при себе си полския посланик в Берлин Липски, за да поиска от Полша град Гданск или Данциг, както се наричаше тогава.

Но Париж още не знаеше това и празнуваше настъпването на обещаната мирна епоха. Над Елисейските полета се стелеше дим от автомобили, новата „Мулен Руж“ въртеше светещите си перки, снимаше първите си филми този, как беше... Жан Габен. Полите постепенно ставаха по-къси, но, естествено, това не бяха минижупите, до които имаше още десетилетия. Отшумя Народният фронт, без страх от нищо буржоата танцуваха в нощните ресторантни „суинг“. Лееше се шампанско, калвадосът излезе на мода, по-късно Ремарк го възпя в романа „Триумфалната арка“.

И, естествено, Винсент Вилем Ван Гог беше вече в пълната си слава. Все пак той получи признание, моят вечен неудачник. Лицето, което така добре познавах, се появи по страниците на списанията, вестниците, дори по будките с афиши. За него се печатаха многобройни статии, книги. Цветната фотография позволи да се направят наново репродукции от негови произведения. Няколко оригинала висяха в Музея на Роден, в Музея на импресионистите, а в Лувъра тъкмо се откри голяма изложба, където бяха събрани около четиристотин негови работи от Лондон, Ню Йорк, от ленинградския Ермитаж, от Бостон, Глазгоу, Ротердам, от московския Музей на изящните изкуства, от бразилския град Сан Пауло, дори от Южна Африка и Япония. Това, което той бе рисувал около дървеното корито или на студа, топлейки с дъх замръзвашите си пръсти, това, което трупаше под овехтялото легло, или гладен, с празен куркащ стомах влачеше със себе си от бордея в колибата, после пак в бордея и в лудницата, сега се разпространи по всички континенти, по целия свят. Скиците, които нахвърляше, молейки моряк или проститутка да му позират няколко минути, композициите, които започваше, пресмятайки трескаво, ще му стигнат ли парите за една или друга боя, висяха навсякъде на почетни места, пренасяха се само със специални самолети или в специални вагони, съпровождани от многобройна охрана. При откриването на изложба в Лувъра винаги се изпълняваха

държавните химни, а лентата преряза посланикът на република Нидерландия, придружен от министъра на просветата на Франция. Наистина се сбъднаха думите, които чух от него тогава, при последната ни среща — че неговият труд ще донесе плодове. Ей богу, искаше ми се той да може поне с крайчеца на окото да види светкавиците на фотоапаратите по време на тържествената церемония, опашките, които стояха от сутрин до вечер пред лявото крило на музея, да чуе звуците на оркестъра и разговорите на тълпите. Но всичко това беше невъзможно, както е въобще невъзможно за човек да пътешествува в собственото си бъдеще. Вече половин век Ван Гог го нямаше на земята, никаква сила не можеше да го извади от скромния гроб в Овер, където редом с него лежи и брат му.

Самият аз между другото поради някакво неясно чувство все отлагах и отлагах първото посещение на изложбата. Време беше да започна преговори относно закупуването на картини, но аз се бавех. Вечно бях замислен, разходките по старите есенни улици бяха толкова приятни, пиех по чашка вино в малките кафенета — за съжаление сега някои рецепти са изгубени — слушах самотния звук на китара от дълбочината на малък влажен двор, долавях миризмата на есенните листа, които изгаряха на купчини по градините. Започнах да усещам историята, сравнявайки Париж от тази есен с онова, което той представляваше през 1888 и 1895 година, забелязвах със спокойна тъга неумолимия ход на времето. Наистина, градът все още си оставаше оня стар град, нямаше ги още еднообразните нови квартали и цялата система пресичащи се многолентови пътища, които започнаха да строят през седемдесетте години.

Разхождайки се ето така, една сутрин попаднах случайно на малко гробище. Беше светло, слънчево, пееха птици. Знаете как става при тях — започва една, като че ли опомняйки се, към нея се присъединяват още две-три, а към тях още десетина. Концертът продължава минута, внезапно всички замъкнат и така до онзи миг, когато някоя отново ще наруши тишината. Седнах на скамейката, премина бавачка с момиченце, недалеч крачеше на зад напред slabичък млад поет, шепнейки си някакви стихове. Кой знае защо тук мисълта за смъртта не изглеждаше отблъскваща.

Погледнах скромния каменен кръст пред себе си и видях надпис: „Йохана Ван Гог-Бонгер. 1862-1925“. Разбирайте ли, това беше гробът

на жената на Теодор. Същата, за която Ван Гог пише в писмата се „скъпата сестра“. Онази жена с изплашения поглед.

Казах си, значи е умряла. Впрочем в това нямаше нищо чудно. Така или иначе от времето на запознаването ми с нея са изминали повече от четири десетилетия. Тоест изминали са, както сам разбирате, за нормалния живот, за историческото развитие, но не за мене, който се яви в 1938 година, кажи-речи, същият двадесет и пет годишен глупак, какъвто беше тогава на улица „Донасьон“ през 1895-а.

Ставайки от скамейката, аз се приближих до чугунената оградка. Клоните на порасналия жасмин леко се поклащаха, кръстът бе ограден с три венеца от изкуствени цветя, затворени в стъклени кальфи според обичая от началото на века. Наведох се, за да разчета думите върху полу-изгнилата лента, внезапно по гърба ми преминаха тръпки, а гърлото ми се сви.

„ВЯРНОСТ, САМООТВЕРЖЕНОСТ, ЛЮБОВ“ — ето какво беше написано там.

Така удари първият гръм. Изправих се, прехапах устни... Добро семейство е имал Ван Гог. Единият рисува, другият го подкрепя, като се лишава сам, а третата не позволя на света да пропусне, да отхвърли незабелязано това, покрай което той вече бе готов да премине равнодушно. Аз си спомних Йохана, нейните малко изпъкнали очи, достойнството, с което тя каза тогава, че няма да продаде картините. Наистина е необходима вярност, за да заявиш, че произведенията на полууткачения отцепник и неудачник са нужни на човечеството. Действително се иска любов за това — дълги години ден след ден да разчиташ измачканите, пожълтели листчета, да разшифроваш редовете на нервно бягащия почерк, думи и фрази на дива смесица от холандски, английски и френски, да съпоставяш, преписваш, привеждаш в ред. Но тя се нагърби с този самоотвержен труд, посвещавайки му собствения си живот, преодоля всички пречки, съумя да убеди съмняващите се издатели и издаде първото томче. Сега нея отдавна я няма, но до съвременниците достига горчивата жалба на Винсент от Хогевен, Нюонен и Арл, неговият гняв и надежда.

Дявол да ме вземе!... Смутен излязох от гробището и неочеквано за себе си се отправих в Лувъра.

Пристигам. Тълпа, тъпчене на място, бавно придвижване. Разбира се, всички са вежливи, доброжелателни... И говорят.

Сравняват Ван Гог с другите импресионисти и постимпресионисти, търсят всякакви взаимни влияния. Един харесва портретите, друг възторжено говори за пейзажите. А аз мълча и мисля, че всичко това е хипноза. Няма спор, той беше велик, прекрасен човек, обаче що се отнася за художника, тук запазвам собственото си мнение. Да рисува той не знаеше и не се научи. Нали аз с очите си видях как работи, това е цапанипа, а не живопис, критиците и изкуствоведите не могат да ме измамят.

Минаваме във вестибюла, купуваме си билети. Служителите са празнично приветливи и едновременно сериозни, като в храм. Мраморни стълби, разговорите стихват, стъпките стават по-приглушени, внимателни.

Първата зала. Теснотия... Стоя и кой знае защо не се решавам да вдигна очи. След това се оглеждам. Пред мен са „Селяни ядат картофи“, „Тъкачът“, „Момиче в гората“, „Старата кула Нюнен“. Всичко ми е добре познато.

Както гледам, изведнъж картините се разширяват, увеличават, откъсват се от местата си, летят към мене. Това е като чудо, като фантастика. Гърми гръм, свири музика и аз съм пак там, в покрайнините на Хогевен, в бедната къщурка късно вечерта. Хората са неподвижни около блюдото с картофи, но в същото време те се движат; мълчат, но аз чувам немногословната им реч, усещам мислите, чувствувам връзката им един с друг. Такива са те, с ниски чела, некрасиви лица, тежки ръце. Те работят, произвеждат същите тези картофи, груби тъкани, прости продукти от първа необходимост за живота. Затова те и употребяват сами много от онова, което произвеждат, но никаква част от техния труд под формата на данъци, поземлена рента и други такива отива за това, другите да се развлечат, от тази част възникват дворци, скулптури, симфонии, благодарение на нея се развива науката, изкуството, техниката.

Мъжът е протегнал ръка към блюдото, жената го гледа тревожно, вече толкова изморен — кой знае защо той не отговори на нейния въпрос. Старец духа един картоф, замислена старица налива чай. На нея вече не и е до тези конфликти, които могат да възникнат между младите, тя знае, че дребното разногласие или дори скарване ще бъдат погълнати, отнесени от постоянния поток на живота, в който има

късичка пролет, бързи мигове любов, а след това само работа, работа, работа...

Аз разпознавам лампата, висяща над масата, задимения таван, познавам самия мъж. Ето сега аз ще вляза при тях, той ще дояде бавно своята порция, след това ще стане, за да ми даде възможност да поговоря с художника. Той няма никакво образование, умът му не е изтънчен и бърз, но той излиза на тъмната улица, знаейки, че „така трябва“, за да се помогне на бедния чудак, който наема ъгълче у тях.

Тези селяни като че ли не са оставили нищо блъскаво, забележително на земята и в общия летопис на племената и държавите, но тяхното трудолюбие, неосъзнатата, почти механична упоритост, с които те се бореха за собствения си живот и живота на своите близки, позволиха на човечеството да преживее, да премине онзи най-опасен момент от историята, когато всичко се крепеше върху мускулна сила, когато човекът като вид в огромното си мнозинство попадна при условия може би по-лоши от тези на животните, когато епохата на биологическото му усъвършенствуване беше вече свършила, но все спи; не бяха настъпили другите фактори. На тях им беше трудно, на селяните, на тъкачите със сиви лица, но те ни позволиха да запазим човечността и да стигнем в бъдеще до възможностите на дълбокия, всестранен контрол над околната среда...

С трепет, с вълнение започвам да разбирам какво е извършил Ван Гог — художникът. Оставил ни е тях — тези прости работници, не е позволил те да потънат в забрава. Но нещо повече, той е намекнал, че за бъдещото изобилие от блага, от театри, стадиони, от възвисили се нагоре гравове-мегаполиси, какъвто например стана Париж около 1995-а, и за всякаквите други чудеса, каквито и по мое време още нямаше, ние сме задължени и ще бъдем задължени и занапред не на леещия си от нашето светило поток енергия, не на гигантските сили, задържащи заедно частиците на атомното ядро, а на човешкото сърце.

Дявол да ме вземе!... Хвърлям се във втората зала, в третата, обратно в първата. Разблъсквам хората, ту застивам на място, ту се затичвам. Гледам „Звездна нощ“, донесена в Лувъра от Музея на съвременното изкуство в Ню Йорк, и ми идва наум, че в звездите Ван Гог е виждал не само светли точки, както ние всички, но е прозрял огромните корони, простиращи се на милиони километри, съобразил е всеобщата връзка на всичко с всичко, поетичната зависимост на нашия

живот от онези тайнствени процеси, които протичат в Космоса — зависимостта, която едва много години по-късно откри ученият Чижевски. И не само това! Осенява ме, че развиваики се от картина към картина, Ван Гог е предвидил проблемите, пред които човечеството ще се изправи чак столетие по-късно, когато природата, уж вече покорена, ни изигра нов номер, доказвайки, че не може да бъдеш неин господар, а само приятел и сътрудник. Аз виждам самостоятелната ценност на битието, сложността на вечно живеещата материя, напрегнато застинала в яркостта и резките контрасти на неговите натюроморти, чувствувах в големите му композиции пулса на биосферата.

А от пейзажите се лее зеленовато-жълтият дъжд от слънчеви лъчи, за който той ми говореше в Арл, кипарисите се увиват като луди, морето прелива от розовост и синьота и всичко това обещава настъпването на онези времена, когато човекът, освободен от грижата за хляб, ще разбере най-после колко е прекрасен светът, в който му е било съдено да се роди...

Какво да ви кажа? Целия ден прекарах в Лувъра, а вечерта седнах на една скамейка в Люксембургската градина и се замислих. Всичко това е много хубаво, картините — ето ги пред мене, ще предложа невиждана сума и ще мога да купя по-голямата част от тях, разбира се. Но, от друга страна, скоро хитлеристи с рогати каски ще наводнят Европа и редом с тези, които се борят против тях, ще се изправят произведенията на великите художници, писатели, композитори. В Холандия ще се създаде партизански отряд „Ван Гог“, томче „Писма“ ще намерят във вещевата торба на червеноармеец, убит на фронта при Ленинград. Жълто-зелената слънчева светлина ще бъде нужна на хората и през трудния следвоенен период, през петдесетте и шестдесетте години — сложни и тревожни. Нима ще се окажа такъв последен мерзавец, че да иззема Ван Гог от историята на човечеството, да го скрия точно през това време, когато има най-голяма нужда от него?

Станах, отидох в хотел „Бонапарт“, взех двата си куфара, натъпкани с долари, качих се на метрото, слязох около Двойния мост. Спуснах се под свода до реката, настаних се удобно, отворих куфарите и започнах полекичка да хвърлям банкнотите във водата. Отделях стодоларовите хартийки една по една, те се изпълзваха от ръката ми,

плуваха десетина метра, а след това постепенно потъваха. До мене седна изпокъсан въздебел скитник. Помълча, попита фалшиви ли са. Отговорих, че са истински. Той се осведоми колко са били, аз обясних, че около милион и половина налични и още три и половина в чекове. Той гледа известно време как разпечатвам пачките и каза:

— Остави един долар. Ще си купим вино.

Дадох му десет долара, той донесе огромна бутилка младо корсиканско. Останах да пренощувам с него на същото място под моста, в съдрана палатка, а после живях там още две седмици. Хотелът ми беше опротивял, не отидох там нито веднъж, нито на улица „Ноар“, където зееше в мазето изкъртеннят под. Със скитника се прехранвахме около Орлеанската гара. Пренесеш нечий куфар, помогнеш на някой шофьор да си разтовари колата — нелошо печелехме. Приятен човек беше този пълничкият. Все ме хвалеше, че съм пуснал парите в реката. Казваше, че те създават само главоболия.

Четиринацети дни прелетяха бързо, настъпи тринадесети октомври, когато трябваше да ме повика 1966-а година. Явих се около дванадесет през нощта на булевард „Клиши“, заставам на познатото място. Настроението ми е отлично, току-що си бяхме устроили със скитника прощална вечеря там, под моста.

Гледам ръчния си часовник — той беше между другото наш, с кристали, но в „мозеровска“ кутия, не можеше нито да избръзва, нито да изостава. Всичко е точно, още петнадесет секунди — и сбогом, 1938-а.

Поех въздух в дробовете си, леко повдигнах ръце. Когато те всмукват в Камерата, за миг ти се струва, като че се хвърляш от кула във вода или, да речем, скачаш нагоре с ракетна раница. Разбира се, съвсем за малко.

Е, мисля си, нека само Кабюс да почне вечното си хленчене, нека да посмее само дума да каже. Като го цапна между очите — ще се научи, користолюбецът, как се нарушава Световния закон, подписан тържествено от представители на различни народи и епохи!

Остават пет секунди... две... една и...

И нищо!

Учудих се, реших, че може да съм събркал с една минута — да не съм запомнил срока точно. Още веднъж повдигам ръце. Секундите текат. Три... една... нула.

И пак нищо.

И знаете ли, така и си останах във вашата съвременност. Не ме прибраха нито през тази нощ, нито през следващата, нито цялата седмица, през която ходех на булеварда. Останах тук, в 1938 година, а след това вече заедно с всички на общо основание доживях, достигнах ето до тази, 1970-а...

Какво казвате? „Кабюс се е разсърдил“... Честно казано, в началото и аз така помислих. Бяхме се уговорили да прекарам в 1938-а три месеца. Прецених, че Кабюс и жена му към края на този срок са разбили пода в мазето, видели са, че там няма нищо и са решили изобщо да не ме прибират. Но, от друга страна, би могло да бъде и съвсем иначе. Тук цялата работа е в измененията, които не могат да се предвидят. Помните ли, говорихме, че дори след като затвориш спиралата, някакви последствия от пребиваването ти в миналото все пак остават. Аз не ви казах, че всеки път, когато се завръщах от Ван Гог, намирах Кабюс променен. Него и от самото начало момичетата не го поглеждаха, в резултат на първото ми пътешествие носът му се издължи още и се изкриви. След затварянето на спиралата носът стана къс, но остана крив. И тръгна тя така. Когато се върнах след второто пътуване, той беше вече не Кабюс, а Бабус и беше станал по-нисък. След третото ми пътешествие физиономията му стана съвсем като на пор — знаете ли, такава издължена цялата напред. Аз даже не криех учудването си, той ме питаше винаги при излизане от Камерата защо така странно го заглеждам. Веднъж заподозря нещо и започна да разпитва не е ли бил по-рано красавец. А след четвъртото пътешествие той беше женен вече не за мършава брюнетка, а за дребничка блондинка, закръглена, с неизразителни очи и ниско чело. Обаче Кабюс, разбира се, е само най-очевидният пример — онова, което най-напред ми се хвърли в очите. Имаше и други промени.

Дори нещата около Ван Гог между другото също се изменяха. Гледаш писмата му и другите материали за него преди поредното пътуване, там е едно, а когато се върнеш — малко по-друго. Ето сега чета в книгите, че „Селяни ядат картофи“ художникът е нарисувал през 1885 година, а когато пътешествувах първия път, това беше през 1883-а. Наистина, самата картина остана съвсем същата. И на края още един важен момент. Колкото по-близо до своята собствена съвременност се ровиш в миналото, толкова повече се забелязват всякакви странични

ефекти. Съвсем същото, както ако някоя весела компания си хареса уютно заливче по реката, а после някой се вдигне нагоре по течението и за да си направи шега, излее във водата кофа боя. Ако той направи това на десет километра от мястото, където стоят останалите, никой нищо няма и да забележи. А ако е на три крачки, водата ще бъде цялата червена или там зелена. Нали аз последния път отидох именно в близкото минало, а освен това предизвиках там такъв шум, разпродавайки скъпоценности за няколко miliona. Затова съвсем не е задължително Кабюс да се е разсърдил и обидил. Би могло в новия вариант на историята той да не е станал техник при Времевата камера, да не е намерил вратичка да попълва енергията, ние с него просто да не се познаваме или изобретяването на Времевата примка да се е отдалечило в бъдещето. Нещо повече, би могло при осъществилите се изменения, при друга алтернатива аз самият въобще да не съм се родил като онзи сержант в Рио. И да е нямало кого да върнат.

Така или иначе аз не се завърнах в бъдещето, останах тук. И да знаете, не съжалявам. Още е неизвестно какво би излязло от мене през 1996-а.

Младежта тогава се вълнуваше от друго, от ЕОЕ-ни се интересуваха малцина, светът бързо се променяше. Аз щях да продължа своите машинации — именно затова, защото беше безопасно, — да се самозабравя, естествено, и в края на краишата щях да ме засилят в мезозоя при птеродактилите.

А тук животът ми потръгна добре, доволен съм. През 39-а войната започна, участвувах в Съпротивата, после се ожених, тръгнах на работа. Имам две дъщери, по-малката завършила университета, по-голямата е омъжена, имам и внучета. Наскоро постъпих тук, в музея, като пазач в залата на Ван Гог. Все гледам как идват хората — възрастни или момчета с панталони клош, момичета с кръгли очи. Стоят, гледат и на всеки попада в сърцето зеленовато-жълтият лъч. И ми е толкова приятно, че не отмъкнах тогава картината...

Аха, ето и звънеца, ще затварят, трябва да ставаме... Какво казахте? Помня ли аз какво трябва да се случи от 1970 до 1996 година, какви събития ще станат?... Помня, естествено, и бих могъл да разкажа всичко. Само че няма смисъл... Защо?... Ами, първо, защото аз попаднах тuka и със своето присъствие оказвам известно влияние. Но не това е главното. Аз нали ви обяснявах, нима не разбрахте?... „Да

не се прави нищо?“ Не, защо пък, напротив, всичко трябва да се прави. Бъдещето съществува винаги, но как се осъществява то там занапред, зависи от това, как постъпваме ние в своята епоха. Ето да допуснем, вие искате да извършите нещо, ако изпълните своето решение, настъпва един вариант на бъдещето, а ако се уплашите или ви домързи — друг, вече без вашата постъпка. И така от най-малките неща до най-големите. Бъдещето — това е безкрайност от алтернативни варианти и кой от тях ще стане битие, зависи изцяло от всички нас. Аз знаех един вариант, но те са безбройно много, затова нищо не може да се каже отнапред с изключение на най-общи неща.

Така че вие не питайте какъв ще бъде утрешният ден. Искате ли той да бъде великолепен и блестящ, правете го такъв. Моля ви се!

ЕЛЕКТРИЧЕСКО ВДЪХНОВЕНИЕ

— Същината на моето откритие — каза Изобретателя, който внимателно пристъпваше след главния режисьор през купчините задкулисен боклук и мъкнеше след себе си тежък метален сандък — се състои в това, че аз изхвърлям от театъра такива оstarели понятия като вдъхновение, талант и други подобни. Въобще премахвам човека. Но, първо, няколко думи за изкуството. Както знаете, изкуството е преди всичко общуване. В случая, тоест в театъра, общуване между актьора и зрителя от разстояние.

— Знам, знам — отвърна главният режисьор. Той намръщено се вглеждаше в задната част на декора от „Необозрими далечини“, захвърлен върху зелената полянка от „Сержантът от милицията“. — Ама че хора, а? Колко пъти съм казвал да не трупат тук тези вехтории. Ако стане пожар, кого ще дърпат? — После се обърна към Изобретателя. — За изкуството знам всичко. Нали в института само с това ни тъпчеха главите. А откъде да вземеш тридесет метра тюл за „Двете братлета“, никой не ти казва. — Режисьорът внезапно спря и като порови в купчината декори, измъкна оттам парче лен, оцветено с отровнозелена анилинова боя, подозрително го огледа. — Това пък какво е?... Питам, какво е това? — повиши глас. — Хей, има ли някой тук?... Разбирате ли какво са направили? — обърна се той към Изобретателя. — Разрязали са арката от „Мария Стюарт“.

Изобретателя деликатно замълча. Само остави на пода кутията с грубо изведените превключватели.

От тъмните дълбини на помещението се появи човек с овехтяло детско сако и боядисани ръце. Върху лицето му бе изписана повест за повече от скромна заплата, за работа на „гол ентузиазъм“, за липсата на почти всякакви материали, която веднага издаваше художника от провинциален театър.

С треперещ глас човекът обясни:

— Аз я разрязах, Салтан Алексеевич. Трябваше да се направят драпериите в квартирата на Чебоксарови от Луди пари".

— Какво-о-о! — Главният режисьор пребледня, после лицето му придоби морав оттенък — Та нали утре даваме „Мария“ едновременно с „Лудите“. — Той се обърна към Изобретателя. — Как ви се струва, нима може да се работи така?

Лицето на Изобретателя беше насечено от бръчки, дълбоки като пукнатини в земната кора. Челюстта му бе издадена, а синкавочерните му гъсти коси сякаш израстваха от веждите. Но въпреки неандерталската си външност той бе патил и препатил човек и отново избягна отговора, като направи неопределен жест.

Художникът пристъпи от крак на крак и на края каза:

— Наложи се, Салтан Алексеевич. Зрителите взеха да мърморят. Аз самият чух през антракта някакъв човек да казва: „В пояснението на Островски се казва «богато обзаведена гостна», а това тук е по-скоро пушалнята на театъра, отколкото апартаментът на Чебоксарови...“ Нали знаете какви хора има? А за „Мария“ ще вземем сивия параван от „Вярвам в теб“. Той добре поема светлината.

— Не! — почти изписка главният режисьор. — Това не е живот. — Втората фраза прозвуча в басовия регистър. — Още днес си подавам оставката. Забравихте ли, че в същото време върви и „Вярвам в теб“? — Той се потупа по джобовете с треперещи ръце, намери шишенцето с нитроглицерин, извади таблетка, пъхна я под езика си и страдалчески се подпрая на малкото, мръсно сутеренно прозорче.

Художникът се прокашля — щом веднъж е почнал...

— Салтан Алексеевич, освен това исках да ви кажа, че резервната лупа на втория прожектор се спука — от пренагряване. А Смирнов, осветителят, днес не дойде на работа. Беше почнал да оправя кабелите в първа ложа и така ги оставил. Ще трябва някак си да се оправяме.

Без да отговаря и да се обръща, главният режисьор само вяло махна с ръка.

А зад прозореца си течеше животът на провинциалния град, който нямаше нищо общо с изкуството. Девойчета, целите облечени в найлон, претичваха край древната църква, построена през VI, а може би и през XVI век. Край новопостроените блокове момиченца скачаха на въже. По праисторическите павета с достойнство крачеше сътрудникът на районния комитет на път от столовата към службата си. Чудовищната, тихookeанска ширина на из pratene mаншети на

панталоните му беше предизвикателство към всякакви модни течения. Някакъв шофьор се бе показал от високата кабина на своя МАЗ и викаше с клаксон възлюбената си.

И изведнъж главният режисьор им завидя. Той разбра, че целият му живот е бил една огромна грешка. И във ВИТИЗ не трябваше да влиза, и бракът му беше неудачен — взе жена, която и досега му натяква за столицата и за това, че напразно е дошъл в това забутано градче, а и тукашната публика не го разбира и все още не го признава. И изобщо всичко му се стори лошо и неприятно.

После главният режисьор на два пъти дълбоко въздъхна и веднага си помисли, че лично неговите работи са добре приемани от зрителите, че жена му все пак ще дойде, че има и по-затънти районни центрове, че нима трябва да стане пожарникар, щом така добре разбира и чувствува сцената.

Всичко това премина през главата му за части от секундата.

— Е, добре — каза той, — ще трябва някак да се оправяме. Между другото, къде е червеникавият дунапренов храст? Спомняте ли си го, онзи, който ни дадоха в Хипротеатъра. Искам да го пусна в първо действие на „Луди пари“.

— Няма да стане — поклати глава художникът, който добре познаваше способността на режисьора за бързо душевно възстановяване. — Той позеленя. Нали знаете, тези пластмаси страшно бързо си променят цвета. Беше есенен храст, стана пролетен.

— А другият храст?... Онзи, зеленият. Може пък той да е пожълтял през това време. Проверете. — Главният режисьор рязко се обърна към Изобретателя: — Е, а по-нататък? Говорете, слушам ви.

Изобретателя пристъпи напред.

— Чели ли сте статията ми „Перцепция и аперцепция при ролевите игри на децата от предучилищна възраст“?

— Чел съм я, в „Театрален живот“. Продължавайте.

— Не беше в „Театралния“, а в списанието „Проблеми на предучилищното възпитание“.

— Е, да де. Нали ви казвам, че съм я чел. Още миналата година в същото това „Възпитание“. Говорете по-нататък.

— Но списанието миналата година не е съществувало. Всъщност това няма значение... Работата е там, че аз разглеждам театралното изкуство от гледна точка на електровълновата теория. От една страна,

това е актьорът или индукторът, а от другата — зрителят или перцепиентът. Между тях се осъществява дистанционна биорадиационна връзка. Актьорът преживява и следователно индуцира енергия. Тя попада в главния мозък на зрителя и предизвиква там прегрупиране на атомите, емоция. Схващате ли мисълта ми? По тази логика талантливият актьор се отличава от посредствения само с поактивната индукционна дейност на предаващите електромагнитни мозъчни структури. Как мислите, какво е правила със зрителите например Елеонора Дузе? Нищо свръхестествено — само е придвижвала прегрупиране на атомите в ядрата на ганглийните нервни клетки. Съгласни ли сте с мен?

Докато траеше дългата реч на Изобретателя, погледът на главния режисьор бе успял да се замъгли, но той сподави прозявката си и каза:

— Общо взето, съм съгласен... Значи, от писаната нищо не зависи?

— В общи линии, да...

— Значи, от писаната нищо не зависи?

— От коя писана?

— От тази, която играят в случая.

— Ах, от тази! — За миг Изобретателя се запъна. — Разбира се, че зависи, но много малко. Ако говорим сериозно, то тя въобще няма значение. Нали целта на театъра е да се предизвикат емоции у зрителя. А щом е така, значи, главната ни задача е да увеличим мощността на индуктора, тоест да засилим излъчването на енергия от главния мозък на актьора. Ще ви дам пример. — Той направи крачка към режисьора и го хвани за ръката. — Гледайте ме в очите. Усещате ли нещо? Сега ще индуцирам.

Главният погледна в хълтналите като пещери очи на Изобретателя. В тях като че ли нямаше нищо.

— Не, нищо не усещам.

— Прекрасно! — възклика Изобретателя — Стойте така. — Той бързо се отдръпна в другия ъгъл на стаята, извади бележник и написа нещо в него. Намери контакт на стената, превъртя нещо в апарата си и той тихо забръмча. — Сега внимание! — Изобретателя насочи окото на апарата си леко нагоре към себе си, вторачи се в събеседника си и се изправи.

Минаха няколко секунди. Главният вдигна ръка и се почеса по носа.

— Чудесно! — зарадва се Изобретателя. Той изключи апарата, изтича към режисьора и му показва бележника. Там пишеше: „Да си почеше носа.“ — Това е.

— Какво „това е“.

— Не разбрахте ли?

— Какво трябваше да разбера?

— Това е моментът на индукцията. Разбирате ли, аз си представих, че ме сърби носа, а апаратът увеличи силата на преживяването и то се предаде на вас. Но нали и задачата на актьора е да предаде на зрителя емоции. Разбирате ли, това е биорадиационната връзка. Принципът на действие на този прибор е следният: той интензифицира дейността на спиралите на нуклеиновата киселина в мозъка на изпълнителя. Спиралата започва да играе ролята на предавателна антена и възбужда съответните клетки и в зрителя. Ясно ли ви е?... Почекайте за минута.

Изобретателя отново се озова в ъгъла. Работеше с маймунска бързина. В апарата светна някаква червена лампичка, после жълта. Бръмченето се усили. Изобретателя отново се втренчи в режисьора.

Изведнъж в стаята започна да надвисна нещо. Замириса на малка катастрофа. Всичко изглеждаше безсмислено и несигурно. Земята безцелно се въртеше около своето Слънце, планетите напразно и безнадеждно пътуваха по орбитите си. Шофьорът на камиона отвън продължаваше да натиска клаксона, но беше повече от ясно, че никой няма да се покаже. Безмилостните закони на физиката все по-бързо и по-бързо тласкаха Земята, Слънцето и цялата Галактика към дълбините на черните космически бездни, а от дяволските им недра вече се носеше насреща Антигалактиката, за да изчезне всичко в един колосален взрив. Нямаше смисъл да се търси другият дунапренов храст. Настъпваше краят на света.

Главният режисьор почувствува, че косъмчетата по ръцете му настръхват. В гърлото му беше застанало нещо поресто, той едва дишаше. Беше стъпил на земята, а имаше чувството, че се намира на разпадащ се сал, който се носи към водопад. Искаше му се да закреши, да побегне, но не можеше да се помръдне.

— Това е страх — каза Изобретателя. — Сега индуцирах страх
— Той се наведе и изключи апаратата.

Почти веднага от улицата се чу радостен басов вик:

— Манюра!

Нечии бързи крачета притичаха край ниското прозорче. МАЗ-ът весело изрева и мощната кола се понесе надолу по улицата.

Слънцето се мъчеше да проникне в стаята през прашните изрисувани стъкла. Победоносно се надуваха огромните полегнали листа на лопуша. Всичко си беше на мястото. Очарованието свърши.

— Разбирайте ли — засуети се Изобретателя, — самият аз изпитвах само ей толкова страх. — И той показа крайчеца на пръста си. — А апаратът усили емоцията и я предаде на вас. Но работата не е само в това. Другото важно нещо в моето откритие е, че аз превеждам всички елементи на актьорското майсторство на езика на електростатиката и електродинамиката. Вживяването, общуването, обаянието за мен не са нищо повече от радио и електричество. Ако сте чели статията ми „Перцепция и аперцепция при ролевите...“

— Вижте какво — главният режисьор изведнъж се ядоса, — стига сте ми надували главата с тази ваша перпе... Как беше там? С една дума, с тази същата. Направо ми кажете какво можете да направите за нас и какво ви е нужно, за да го направите. Да не мислите, че имам време да слушам теориите ви?

— Трябва ми актьор — прочувствено каза Изобретателя. — Или актриса. Най-слабата ви творческа единица. И тя така ще изиграе ролята си, че всички ще изпаднат.

— С това трябваше да започнете. Ей сегичка ще ви покажа Заднепровска. Наскоро ѝ отрязахме от заплатата и сега съжаляваме. Вече ходи и при прокурора, и в районния комитет. Елате горе. Сега тъкмо е на репетиция. Кутията може да оставите тук.

В репетиционната зала, където благодарение на някакво архитектурно чудо температурата и през зимата, и през лятото си оставаше точно нула градуса по Целзий, се поставяше някаква пьеса от местен автор.

Главният режисьор и спътникът му влязоха. При появяването на страшния вожд по сините от студ лица на актьорите премина тръпка, след което шест цифта очи се обърнаха към Изобретателя и в тях се отрази едно и също: „Кой е този? Ще промени ли с нещо съдбата ми?“

Дали няма да ми помогне да се измъкна от тази дупка?“ Но главният веднага угаси пламналите за миг надежди.

— Другарят Бабашкин е от Хипротеатъра. Дошъл е да огледа осветителната ни апаратура. — Той посочи един стол на Изобретателя.

— Седнете, а после ще се заемем със... Моля ви, продължавайте, Борис Хенрихович.

Поредният режисьор, Борис Хенрихович, който също беше пребледнял при вида на главния, направи знак и репетицията продължи.

Героят любовник, едър мъж с театрално-enerгично лице и сини очи, влезе в ограденото със столове пространство, призвано да изобразява селска къща, и седна до масата.

След него в пространството влезе отрицателният герой.

— Здравейте, другари.

— Застанал като каменен, не можеш го мръдна от мястото му.

Прищяло му се всичко изведнъж... Здравейте.

— Не, „здравейте“ не го казвате вие — поправи го поредният режисьор.

— А кой го казва?

— Наистина, кой казва на това място „здравейте“?

Героинята кокетка, която се бе вцепенила при пристигането на главния, се сепна:

— Ах, май че аз го казвам! Извинете, моля ви... Впрочем не. При мен също е зачеркнато — ето вижте...

И нататък все в същия дух. Местният автор, който също седеше в залата, взе нервно да потрепва с пръсти по коляното си, а устните му се изкривиха в саркастичната усмивка на непризнат гений. Той повдигна рамене и пърхотът като облаче се посипа от дългата му буйна коса върху яката на габардиненото му сако. Вече трети сезон местният автор досаждаше на театъра с разни статийки от рода на: „Встрани от живота“, „Без компас“, „Без творчески плам“ и тъм подобни. Той искаше да стане драматург, каквото и да струва това на зрителите, и привлече на своя страна районния изпълнителен комитет, многочислените събраания на трудещите се и дори началника на местния гарнизон. А появяването му тук, в замръзналата репетиционна, беше заключителният етап на великата битка.

Но „местната пиеса“ не бе съобразена нито със сценичните закони, нито с каквото и да било, получаваше се нещо неразбираемо. Зрееше поредното скандалче.

— Не се съветваш с хората, Пътър Петрович — казваше отрицателният герой. — Откъсваш се от колектива.

— Аз. Момент, другари. Тук отново има трудност. Нали в третата картина се съветвах. И със стария колхозник Михеич се съветвах, и със стария колхозник Пахомич. Репликата е в разрез с трета картина. Ако трябва, да я зачеркнем, Борис Хенрихович?

— Добре, зачеркнете я.

— Но, от друга страна, какво тогава да говоря — вече толкова работи зачеркнахме? От какво да се развлнувам?

— Кажи „здравейте“ и веднага след това започвай.

— Но нали „здравейте“ не го казвам аз. — Героят любовник се изчерви, сетне побледня. Той се обърна към главния режисьор: — Не, Салтан Алексеевич, така няма да стане. Радвам се, че дойдохте, за да видите всичко сам. Това е дявол знае какво! Още от началото ви предупреждавах, че от тази пиеса нищо няма да излезе.

Той скочи, хвана се за сърцето, отвори шишенцето с нитроглицерин, извади таблетка и я пъхна под езика си. После застана до прозореца с гръб към присъствуващите, раменете му леко потръпваха. В нитроглицериновия мизансцен се усещаше явното влияние на главния режисьор — това бе стилът на театъра. В сърцето на героя любовник, доскоро съвсем здрав мъж, бяха започнали някакви процеси, аортата му се стесни, стената на лявото му предсърдие започна да се втвърдява — и всичко, в пълно съответствие с метода на физическите въздействия по Станиславски.

Настъпи тягостно мълчание. Местният автор още по-enerгично започна да потрепва с пръсти по коляното си.

— Е, добре — каза главният режисьор, който не обичаше да гледа сърдечните припадъци на другите, — този въпрос ще го обсъдим по-късно. Борис Хенрихович, сега бих искал да видя шеста картина, когато се връща жената.

Започнаха да се отместват столове. Актрисата Заднепровска, около четиридесетгодишна изтормозена дамичка с букли, погледна изплашено към главния, скочи от мястото си и застана до вратата.

Героят любовник въздъхна дълбоко два пъти и навлизайки в ролята, махна с глава, сякаш искаше да прободе някого.

— Дойде ли си, Маша? Е, здравей, здравей.

Физиономията на Заднепровска имаше пошло превзетото изражение на естрадна певица, която се кани да изпее нещо трогателно. Тя се плъзна по котешки към съпруга си и изписка:

— Здравей, Петя. Колко отдавна не съм те виждала.

Поредният вдигна ръка:

— Минутка!... Вера Василиева скъпа, към кого се обръщате? Репликата ви минава някъде над главите. И освен това... — Той погледна към главния. — Вие не му отговаряйте в същия тон. Той е в средния регистър, а вие — в най-високия.

Лицето на Заднепровска се покри с червени петна.

— Аз сега.

Тя се върна обратно. Героят любовник тежко, като че ли вдигаше гири, започна отначало:

— Дойде ли си, Маша...

С войнишка стълпка Заднепровска се приближи до партньора си и вече не като котка, а като съдия, четящ смъртна присъда, с гробовен бас изрече с поглед в краката му:

— Здравей, Петя.

Сега подскочи главният режисьор.

— Вера Василиевна, вие се вълнувате в този момент, нали? Дължни сте да се вълнувате, дявол да го вземе!

Всички наоколо затрепераха.

Червените петна още по-ярко избиха на лицето на актрисата. В очите ѝ се появиха сълзи, но тя бързо ги проглътна.

— Да, вълнувам се.

— А не забелязвате ли, че се вълнувате само до кръста? Лицето ви се вълнува, ръцете ви се вълнуват, а кракът ви ей така изкривен.

— Сега.

Заднепровска проглътна и тръгна към вратата.

— Е, как е? — попита главният режисьор, когато излязоха от репетиционната.

— Идеално — с възхищение каза Изобретателя. — Точно това, което ми трябва.

— Знаете ли, тя разполага с арсенал от двадесет и пет пози. Като не става едната, веднага изважда другата.

— Най-интересното е — замислено каза Изобретателя, — че онова, което за вас е „поза“, „не в тон“ и така нататък, за мен има реална електрорадиационна причина. Вие казвате „поза“, а за мен това е загуба на кондензаторния хистерезис в неutronните контакти на главния мозък. Вие казвате „не се вживява в образа“, а за мен това означава, че в обвивката на ганглиите и прекалено дълго се задържа ненужно напрежение. С апаратата си аз ще регулирам всичко това и тогава... — Той погледна към главния и прекъсна монолога си: — С една дума, ще направя от нея нова Пашенная. Целият град ще се побърка.

— Каква ти Пашенная! Направете така, че поне да не се различава от другите. Поне да не разваля пиесата. — Главният режисьор изведнъж се хвана за сърцето. — По дяволите! Пак ме стегна. Бога ми, ние всички ще си докараме по някой инфаркт. А, от друга страна, как да си спокоен? А? Сега пак през целия спектакъл ще седя зад кулисите и ще се ядосвам. Иначе те въобще ще престанат да работят.

— Нищо — каза Изобретателя. — В какво ще участвува днес Заднепровска, в „Луди пари“ ли? Отлично. За тази й роля ще пишат чак в Москва и нищо чудно да ви посетят от Всесъюзния театрален отдел. Ще видите. При мен всичко е научна обосновано. Не сте ли чели статията ми в „Театрален живот“?

— Четох я. — Главният пак беше измъкнал от купчината вехтории някакво парче зебло. — Тоест прегледах я. А тази ваша кутия на какво разстояние от актрисата трябва да се намира?

— Не е от принципно значение — отговори Изобретателя. — Устройството действува в радиус до двадесет и пет метра.

Преди самото начало на вечерното представление, вече след третия звънец, Изобретателя, който беше инсталирал апаратата си в първата ложа, изскочи в коридора.

— Салтан Алексеевич, добре би било някак си да я успокоите, преди да излезе на сцената. Разбирате ли, да се подтиснат външните дразнители.

— Кого? — ожесточено се огледа главният режисьор.

— Как кого? Ами Заднепровска. Иначе апаратът няма да подействува... Научномедицински факт — тя трябва да бъде спокойна.

Главният молитвено вдигна ръцете си нагоре. От устата му като опашчица бе провиснала прозрачна изкуствена ножица от салам.

— Слушайте, ще ме оставите ли най-после на мира?! Та ние все още нямаме декори за второ действие.

Гражданите вярваха на Островски и затова залата беше пълна, без да става нужда да се довеждат войници. Пъrvите три акта минаха гладко. Заслужилият артист Коровин — той играеше Тепятеv — се държеше като роден аристократ и лентяй. Героят любовник — надеждата и гордостта на районната сцена, бе дошъл на себе си след скандала в репетиционната и в ролята на Василиев честно завоюваше симпатиите на публиката с наивните си сини очи. Хората бяха започнали да вярват, че от средата на двадесети век са се пренесли във втората половина на деветнадесети, и дори странният виолетов цвят на дунапреновия храст не им се струваше страшен и неестествен.

Но ето че в четвъртата картина излезе Заднепровска — тя играеше Надежда Антонова Чебоксарова — и всичко започна да се руши.

— Запознай ме — вдървено се обърна Заднепровска-Чебоксарова към безделника Тепятеv. — Но ти си негодник, не може да ти се вярва.

Фразата изскърца като вилица по чиния и всички в залата се засрамиха от фалша й.

На първия ред с пропуск се бе настанил местният автор. Той бе преметнал крак върху крак и с удоволствие си мислеше за разтърсващата статия, която щеше да напише по повод поредната постановка на театъра. Три реда зад него беше седнал художникът на театъра и си мислеше как ли ще изглежда квартираната на Чебоксарови във второто действие. Тревожеха го драпериите. Той потрепери в поизносеното си сако и без да иска силно въздъхна, с което си спечели неодобрението на седналия до него сътрудник на районния комитет.

През това време в ложата Изобретателя подготвяше апаратът. Той превъртя някакъв превключвател и в апаратът светна жълта лампичка. После пъхна щепсела и мърморейки си нещо под нос, започна да върти копчетата.

А Заднепровска-Чебоксарова продължаваше да вилнеет. Репликите ѝ звучаха като при начинаеща самодейка. Щом кажеше думите си, застиваше като каменен стълб.

— Нищичко не чувствува — сумтеше върналият се в ложата главен режисьор. — Виждате ли, сложила си ръката на сърцето и си мисли, че изразява заинтересуваност. Но това е само механичният образ на липсващото преживяване, защото отвътре е празно.

Изобретателя кимна.

— А вие поне малко успокоихте ли я?

Главният гледаше към сцената. Той поклати глава и прехапа устни.

— Какво казахте?... А, за успокояването. Говорих с нея преди излизането ѝ. Има никакви неприятности със сина си. Май че са го изгонили от училище, не знае точно. Накратко, отидох при нея и я попитах какво става със сина ѝ. А тя кой знае защо се изчерви.

— Нищо, ще го оправим — каза Изобретателя. — Макар и малко, тя все пак чувствува нещо и аз ще го усили. — Той се прицели с апаратата и натисна никакво копче.

В същата минута Заднепровска заигра по-добре. В гласа и се промъкнаха искрени нотки. Думите: „Колко жалко, че той така неразумно пилее парите си“ — бяха произнесени с почти искрен тон.

Изобретателя нито за минута не я изпускаше от полето на действие на апаратата. Във второто действие усилията му започнаха да дават плодове. Започна сцената между Чебоксарова и Кучумов и в начина, по който глуповатата възрастна дворянка заговори с разореното князче, се чувствуваше неподправен страх пред бедността.

Залата притихна, спря дори и толкова досадното за актьорите покашлюване. В паузите между репликите се чуваше бръмченето на прожекторите, осветяващи гостната на Чебоксарови, която бе със зелените драперии, взети от „Мария Стюарт“. Местният автор си свали крака от коляното на другия. Той с неудоволствие усети, че въпреки явната си несъвременност, това, което ставаше на сцената, го бе заинтересувало пряко волята му.

— Не го познавам — говореше Заднепровска-Чебоксарова за Василков. — Зная само, че е дворянин и се държи добре.

Главният отново се наведе към изобретателя.

— Общуване няма, разбирате ли... Играе собственото си състояние, а не логиката на действието. Изхожда от себе си, а не от това, което става на сцената.

Изобретателя погледна към главния, по ниското му маймунско чело бяха избили ситни капчици пот.

— Да наблегна ли върху общуването?

— Ами да. Актьорът трябва да помни, че казва не реплика, а мисъл. И ако той нещо пита, то е за да узнае нещо, а не израз на самочувствие.

Изобретателя се замисли, погледна към тавана, после лицето му просветна.

— Ще ѝ добавя напрежение по ганглийните окончания.

Той врътна нещо в апаратата и сякаш подчинена на електрическата му заповед, Заднепровска с такъв жив интерес попита Кучумов ще може ли да го види още веднъж, че дори художникът в залата забрави за миг за драпериите си и за строшената леща на прожектора. До вратата беше застинал случайно надникналият в залата пожарникар.

— Не е лошо — прошепна учудено режисьорът. — Но да вземем смяната на ритъма. Много еднообразно се държи. Както говореше с Кучумов, така и с Василков.

Изобретателя се занимаваше с апаратата и само кимна. По време на шестата картина, когато Заднепровска не беше на сцената, главният режисьор изтича зад кулисите и бързо се върна.

— Знаете ли, актрисата се безпокои. Пита защо непрекъснато се целите в нея с тази машинка. Казах ѝ, че това е киноапарат, че тя ви харесва и сте решили да я покажете в Москва. И я похвалих. Може би не трябваше, а?

— Сега вече няма значение — каза Изобретателя. — Щом тя е спокойна, аз отговарям за всичко.

— А колкото до сина ѝ — отново зашепна режисьорът, — оказа се, че учи в девети клас и е зaeл първо място в някаква математическа олимпиада. Излиза, че добре съм направил, когато я попитах в началото.

— Интересното е — каза Изобретателя, — че всъщност тя играе така, както е играла и преди. Но апаратът усилива мизерните ѝ емоции и създава илюзията за прекрасна игра. — Той ласкато помилва сивата желязна кутия. — А никой не ми вярва, никой не ме подкрепя. Ония от

Министерството на културата живеят още в осемнадесети век. Само това знаят: „Човекът, талантът, актьорът, писателят...“ А какво значение има човекът? Днес науката ни позволява да сложим на сцената антена, която да индуцира, а ще бъде още по-добре, ако...

След антракта, по време на който в бюфета зрителите си хапнаха от псевдошоколадовите бонбони „Чайка“, завесата се вдигна и зрителите видяха колко се е променила Надежда Антоновна Чебоксарова. У нея се бе появила някаква тревога и заедно с това вътрешна мобилизация.

— Защо ни изльгахте толкова жестоко? — питаше тя Василков и всички в залата изтръпнаха от предчувствието за някаква неминуема беда. — Това, което вие наричате състояние, е достатъчно за ерген и би му стигнало само за ръкавици. Какво направихте с моята бедна Лидия?

И на зрителите им стана страшно, като си помислиха какво ли наистина я очаква младата красавица.

Действието си течеше, влюбеният Василков се отчайваше, безсърдечната Лидия интригуваше, а Телятев се шегуваше. Но постепенно централно място в писателя започваше да заема ролята на Чебоксарова, изпълнявана от Заднепровска. Побърканата, свита, не особено умна Надежда Антоновна се преобрази в решителна майка, защищаваща своето дете, макар да е празноглаво и капризно, и властно взе събитията в спектакъла в слабите си ръце. Редките ѝ къдици придобиха величаво-трагичен оттенък, а господарските и едновременно с това жалки жестове бяха пропити с предвзета претенциозност. Когато казваше на дъщеря си, че Василков е беден, тя така погледна публиката, че по редовете се понесе стон. Зрителите се спогледаха щастливо помежду си и се наместиха по-удобно, за да гледат по-нататък.

Изобретателя действуваше като опитен телевизионен оператор, който нито за миг не изпуска от обектива си топката по време на футболен мач. Работеше и с ръце, и с крака, и с глава, въртеше едновременно по две три копчета, натискаше и с чело, и с коляно някакви бутончета, прицелвайки се в Заднепровска още щом се появеше на сцената.

И актрисата започна да твори чудеса. Всеки неин поглед и жест бяха изпълнени със значение. Всяка нейна реплика създаваше или разрушаваше светове. Неусетно в театъра се бе вмъкнала веселата дворянска епоха, над морето от изкласила ръж се издигаха белокаменни домове, мустакати конници смело отиваха на лов, лееше се шампанско, в покрити с паркет зали лакеи палеха свещи и малки крачета танцуваха валс. Вмъкваше се и се рушеше. Разпадаше се под натиска на практичните търговци Василкови. Обрасваха алеите в парка, в изоставените цветни лехи растяха само орлови нокти и елха, гаснеха и пушеха свещите, а мустакатият ловец, пропилял състоянието си, праща семейството си в града, а той оставаше под овехтелите колони да вари кумис или вакса.

Зрителите седяха напрегнати. Те се чувствуваха свидетели и участници на великия прелом, на движението на историята.

— Отлично, отлично — сумтеше главният режисьор на ухoto на Изобретателя. — Всичко е добре. Трябва само малко органичност. Съвсем мъничко.

— Органичност? — гордо попита Изобретателя. Той беше станал целият вир-вода. — Искате ли да направя така, че тя въобще да забрави, че е на сцената?

Той се наведе над апарата, нещо завъртя, нещо щракна. Щракването прелетя над главите на зрителите и миг след това Заднепровска пресече сцената и излезе напред.

Главният режисьор изтръпна. Той едва не извика, защото ако Заднепровска направеше още една крачка напред, щеше да падне долу в оркестъра. Но актрисата не забелязваше нищо, сякаш наистина беше загубила представа къде се намира.

Тя бързо заговори:

— Какво понасям аз! Колко страдам! Вие знаете как живях на младини, а сега само като си помисля, и ми прилошава. Бих се върнала с Лидия при мъжа си, но той пише да не отиваме.

Тя измери с поглед Кучумов, себе си, устните и потръпнаха, празният й взор обгърна залата. Зрителите ахнаха, на всички им стана безкрайно тъжно, но едновременно с това се чувствуваха щастливи от докосването с истинската красота в изкуството.

Местният автор ловко се размърда в креслото си. В светлината на станалото той изведнъж с ужасяваща яснота видя какво представлява

въщност неговата „производствена“ пиеса. Стисна длани, после ги отпусна. Чувствуваше се опустошен. Искате му се нещо да промени, да започне да живее по друг начин, да направи нещо сега, веднага.

Художникът на театъра се изправи и изпъна тесните си рамене. Бяха забравени и овехтялото сако, и вечният недостиг на материали. Сътрудникът на районния комитет го погледна почтително, като съпричастен.

— Ще видят те кой е Бабашкин — мърмореше в ложата Изобретателя. — Така ще им напълня касите, че ще полудеят. Ще преустрои цялото театрално дело.

Но истинският триумф го очакваше в последното действие. Главният мълчеше, за да не му пречи. Невидими енергийни нишки свързваха Заднепровска с хитроумната машина и тя хипнотизираше залата само с присъствието си на сцената.

Другите актьори също се издигнаха. Героят любовник, който играеше ролята на Василков, се издигна до принципно нова трактовка на образа. Чувствуваше, че в крайна сметка не той ще накара Лидия да живее по сметка, а обратното — Чебоксарова и дъщеря ѝ ще му покажат какво значи истински нечовешки и безжалостен бюджет. Бяха го излъгали и предали, много неща прегоряха в душата му, от хищник той се превърна в жертва, а после отново стана победител, но вече друг, по-суховат и циничен. Героят любовник твореше безстрашно, всичко се развиваше в никакъв гладък, насочващ ритъм, дори сърцето престана да го стяга, аортата му взе да се разширява, а стената на лявото му предсърдие — да възвръща гъвкавостта си.

Очарованата зала бе притихнала. На сцената се извършваше тайнство. Нарисуваните бръчки оживяваха, залепените бради и мустаци се сраснаха, а зелените драперии — надупчено като сито парче платно — се превърнаха в следоточие на порока, те обвиняваха и намекваха за неизбежното възмездие.

Разпоредителите се бяха подпрели на вратите и бяха застинали. Гримърът, шивачът и сценичните работници се бяха струпали в проходите зад кулисите. Местният автор се беше успокоил и в главата му се оформяше първата в живота му добра рецензия за спектакъл.

Улиците около театъра бяха притихнали. Спяха под звездите и древните кубета на църквата от XV век, и гигантският уелсовски марсианец — строителният кран. В дълбините на Космоса плуваха

безбройни световепланети, бушуваха огромни маси от нажежена материя, но в цялата Вселена нямаше по-хубаво място от малкото градче с неговия районен театър, който се бе издигнал до всичко прекрасно, направено от хората и съществуващо в мирозданието изобщо.

Последно усилие под ръководството на апаратът Заднепровска направи в няматата сцена. Тепятев вече беше казал своето, вече се беше прегърнал с Кучумов, Лидия се доближи до Василков и плахо се притисна до него.

Надежда Антонова, съсредоточила върху себе си вниманието на цялата зала, вдигна ръка, сякаш искаше да оправи не само прическата си, а и нещо много по-голямо, но я отпусна безсилно, завършвайки собствения си безсмислен живот и цял един период от живота на руския народ, и спектакъла.

С тръсък се пукна последната резервна леща, но зрителите го приеха като част от режисърския замисъл. Настана тишина, после се изви буря, каквато малката районна сцена не беше виждала. Със зачервени лица гражданите ръкопляскаха с всичка сила, споглеждаха се и викаха „бис“. Актъорите, изведнъж усетили умората, се кланяха отново и отново и извеждаха напред Заднепровска, Главният режисьор изтича някъде и когато бурята от аплодисменти започна да затихва, се върна отново в ложата.

— Забележително! Великолепно! Вие сте гений.

Изобретателя имаше безкрайно озадачен вид.

— Кое е забележителното?

— Това, което направихте. Как играеше тя! Това е колосален успех.

— Глупости — каза Изобретателя с неочеквана злоба. Той държеше в ръка кабела на апаратът си с щепсел на края. — Нищо не е станало и това са страшни глупости. — Той пристъпи към контакта на стената на ложата, ядосано го дръпна и го откъсна съвсем. — Та тук дори кабел няма. За никъде не е свързан. Този в театъра ви е не монтьор, а негодник. Апаратът изобщо не е работил, разбирате ли?

— Как така? — учуди се главният. — Монтьорът ни наистина е пияница. Но ето тези лампички светят — и зелената, и жълтата.

— Та те са с батерийки. Нали ви казвам, че самият апарат изобщо не е бил включен. А батерийните са от джобно фенерче. За да е

по-солиден, да прави впечатление на такива като вас. Никой няма да ми повярва, че съм направил електронен апарат, ако няма зелена лампичка. — Той се отдръпна настрани, изсекна се и кой знае защо изтри с кърпичка и очите си. — Винаги нещо ще попречи да се проведе чисто опитът. Всеки път ей така се проваля... Но вие нали разбрахте, че апаратът по принцип работи? Когато го бях насочил към вас, нали почувствувахте?

— Да, да. Разбира се — махна с ръка главният. — Значи, апаратът не е работил. Но защо тогава...

И той дълбоко се замисли.

ДЕНЯТ НА ГНЕВА

Председателят на комисията. Вие четете на няколко езика, запознати сте с висшата математика и можете да извършвате някои работи. Смятате ли, че това ви прави човек?

Отаркът. Да, разбира се. А нима хората могат да правят нещо друго?

(Из разпита на отарка. Материали на Държавната комисия)

От обраслата с гъста трева долина изскочиха двама конници и се заизкачваха нагоре по планината. Пръв бе лесничеят на пъстросив жребец, а зад него Доналд Бегли на червеникава кобила. По каменливата пътека кобилата се спъна и падна на колене. Както се бе замислил, Бегли едва не се изтърси, защото английското му седло за надбягвания се бе свлякло на врата на коня.

Лесничеят го изчака да се качи.

— Не ѝ давайте да си навежда главата, спъва се.

Бетли го погледна ядосано и прехапа устни. Можеше и по-рано да предупреди, дявол да го вземе! Беше ядосан и на себе си, защото кобилата го бе изтъгала. Когато я оседлаеше, тя бе издула корема си и сега ремъците бяха съвсем отпуснати.

Той така силно дръпна юздите, че конят се изправи и отстъпи назад.

Пътеката отново стана равна. Движеха се по платото, а пред тях се издигаха обраслите с иголистни гори върхове на хълмовете.

Конете правеха дълги крачки, на моменти се надпреварваха и минаваха в тръс. Когато кобилата се откъснеше напред, Бегли виждаше

гладко избръснатите мършави бузи на лесничия и мрачните му очи, втренчени в пътя. Той сякаш изобщо не забелязващ спътника ѝ.

„Аз съм твърде непосредствен — мислеше си Бегли. — И това ми пречи. Вече пет пъти го заговарям, а той или мълчи, или ми отговаря едносрочно. Не ме смята за нищо. Сигурно си мисли, че ако човек е приказлив, той непременно е бъбревец и не трябва да се уважава. Явно в тези пущинаци нямат представа за реалните неща. Мислят си, че да си журналист, не значи нищо. И то такъв журналист, какъвто... Добре тогава, и аз няма да го питам. Все ми е едно!...“

Но постепенно настроението му се оправи. Бегли бе късметлия и смяташе, че на всички им е толкова приятно да живеят, както и на него. Необщителността на лесничия го учудваше, но не изпитваше неприязнь към него.

Сутринта времето беше мрачно, но сега се проясни. Мъглата се вдигна, мътната пелена в небето се разкъса на отделни облаци. Огромните им сенки бързо тичаха по тъмните гори и дефилетата и подчертаваха още повече суровия, див и волен характер на местността.

Бегли потупа кобилата по влажната и миришеща на пот шия.

— Май че са те оставяли нощем да пасеш със спънати крака и затова сега се препъваш. Нищо, ще се разберем.

Той отпусна поводите и настигна лесничия.

— Мистър Мелер, в тоя край ли сте роден?

— Не — отговори лесничият, без да се обръща.

— Къде тогава?

— Далеч.

— Отдавна ли сте тук?

— Отдавна. — Мелер се обръна към журналиста: — По-добре ще е да приказвате тихо, иначе могат да ви чуят.

— Кои?

— Отарките, разбира се. Ще ни чуе един и ще каже на другите. А може просто да ни причака, да скочи изотзад и да ни разкъса... И изобщо най-добре ще е да не знаят защо сме тук.

— Често ли нападат? Във вестниците писаха, че такива случай почти няма.

Лесничият не отговори.

— А те сами ли нападат? — Бегли неволно се огледа. — Или също стрелят? Имат ли някакво оръжие? Пушка или автомат?

— Те стрелят много рядко. Ръцете им не са така устроени... Пфу, не ръцете, а лапите! Оръжието е неудобно за тях.

— Лапи — повтори Бегли. — Значи, вие тук не ги смятате за хора.

— Кои? Ние ли?

— Да, вие. Местните жители.

Лесничеят се изплю.

— Разбира се, че не ги смятаме. Нито един човек тук не ги смята за хора.

Той говореше отсечено, но Бегли вече бе забравил за решението си да мълчи.

— Кажете ми, вие разговаряли ли сте с тях? Вярно ли е, че говорят добре?

— Старите приказват добре. Онези, които са били още в лабораторията... Младите по-лошо. Но въпреки всичко младите са по-опасни. По-умни са и главите им са два пъти по-големи. — Изведнъж лесничеят спря коня си. — Вижте какво, безполезно е да говорим за това. Всичко е напразно. Вече десет пъти съм отговарял на тези въпроси.

— Кое е напразно?

— Ами цялото ни пътуване. Нищо няма да излезе от него. Всичко ще си остане, както преди.

— Защо ще си остане? Аз съм от влиятелен вестник. Ние имаме големи пълномощия, а материалът се подготвя за сенатската комисия. Ако стане ясно, че отарките представляват опасност, ще бъдат взети мерки. Знаете, че този път се готвят да изпратят срещу тях войска.

— Все едно, нищо няма да излезе — въздъхна лесничеят. — Не сте първият, който пристига тук. През година пристига по някой и се интересува само от отарките. Но не и от хората, които са принудени да живеят с тях. Всеки пита: „Вярно ли е, че могат да научат геометрията?... Ами вярно ли е, че има отарки, които разбират теорията на относителността?“ Сякаш това има някакво значение и заради това не трябва да ги унищожаваме!

— Но аз тъкмо за това съм дошъл — започна Бегли, — да подгответя материали за комисията. И тогава цялата страна ще разбере, че...

— Мислите ли, че другите не са изготвяли материали? — прекъсна го Мелер. — И освен това... Освен това как бихте разбрали тукашната обстановка? Трябва да живееш тук, за да разбереш. Едно е да минеш веднъж, а съвсем друго — да живееш тук! Ex!... Какво да приказваме! Да вървим. — Той подкара коня. — Ето оттук започват местата, в които те се отбиват. Тук, от тази долина.

Журналистът и лесничеят стояха на стръмнината.

Пътеката се виеше под копитата на конете и се спускаше все надолу.

Долу, под краката им, се бе сгущила обраслата с храсталаци долина, прорязана надлъж от тясна камениста рекичка... Като стена нагоре, зад нея се издигаше гората, а нататък, в необозримата далечина — побелелите снежни склонове на Главния хребет.

Оттук местността се виждаше на десетки километри. Но Бегли не успя никъде да забележи и признания на живот — не се виждаше нито дим, нито дори купа сено. Като че ли всичко бе измряло.

Слънцето се скри зад облак, веднага захладня и журналистът изведнъж почувствува, че не му се слиза надолу след лесничея. Раменете му потръпнаха. Той си спомни топлия нагрят въздух на градската си квартира, светлите и също тъй топли стаи на редакцията. Но после се стегна. „Глупости! Попадал съм и в по-трудни ситуации. От какво да се страхувам? Стрелям добре и реакциите ми са великолепни. Кого, ако не мен, биха могли да изпратят?“ Той видя, че Мелер сваля от гърба си пушката и направи същото.

Кобилата внимателно пристъпваше по тясната пътека.

Когато се спуснаха, Мелер каза:

— Ще се движим един до друг. По-добре да не говорим. Към осем часа трябва да стигнем фермата на Стеглик. Там ще пренощуваме.

Потеглиха и около два часа яздиха мълчаливо.

Изкачиха се нагоре и заобиколиха Маунт-Беар, сега отдясно се изправяше стена от дървета, а отляво имаше дере, покрито с толкова дребни и редки храсти, че никой не би могъл да се скрие там. Спуснаха се към реката и по каменистото дъно стигнаха до изоставен асфалтиран път, целият напукан и покрит с трева.

Както вървяха по асфалта, Мелер изведнъж спря коня и се ослуша. После слезе, застана на колене и допря ухо на пътя.

— Нещо не е наред — каза той и стана. — Зад нас препуска някой. Да се махнем от пътя.

Бегли също слезе и двамата откараха конете в елховата горичка.

След около две минути журналистът дочу чаткане на копита. То се приближаваше. Виждаше се, че конникът бърза с всички сили.

После през сбръчканите листа видяха сив кон, препускащ в галоп. На него неумело бе седнал мъж с жълти панталони за езда и мушама. Той мина толкова близо, че Бегли успя да види лицето му и разбра, че някъде вече го е виждал. Дори си спомни къде. Снощи край бара в градчето имаше някаква компания. Бяха пет-шест человека, плещести и крещящо облечени. Очите на всички бяха еднакви — полуутворени, лениви и нагли. Журналистът познаваше тези очи — очи на гангстери.

Едва конникът бе отминал и Мелер изскочи на пътя.

— Ей!

Мъжът дръпна юздите на коня и спря.

— Ей, почакай!

Конникът се вгледа и явно позна лесничея. Няколко минути те се вглеждаха един в друг, после оня махна с ръка, обърна коня и продължи нататък.

Лесничеят гледаше след него, докато чаткането на копитата не затихна в далечината. После изведнъж със стон удари с юмрук по главата си.

— Е, сега вече наистина нищо няма да излезе! Абсолютно нищо.

— Какво става? — попита Бегли, който беше излязъл от храстите.

— Нищо... Просто това е краят на нашите планове.

— Но защо? — Журналистът учудено погледна лесничея и видя сълзи в очите му.

— Всичко е свършено — каза Мелер, обърна се и изтри сълзите с опакото на ръката. — Ах, гадове!

— Вижте какво! — Бегли също започна да губи търпение. — Ако така се нервирате, наистина няма защо да продължаваме.

— Да се нервирам! — възклика лесничеят. — Според вас аз се нервирам? Гледайте тогава!

Той посочи с ръка едно елхово клонче с червени шишарки, виснало над пътя на около тридесетина крачки от тях.

Бетли още не беше разбрал защо трябва да го гледа, когато се чу изстрел, в лицето го удари барутен дим и последната висяща отделно шишарка падна на асфалта.

— Ето как се нервирам. — Мелер отиде зад храстите да вземе конете.

Вече се стъмваше, когато пристигнаха във фермата.

От недостроената дървена къща излезе висок чернобрад мъж с разрешена коса и мълчаливо загледа Бетли и лесничея, които разседлаваха конете. После на площадката се появи жена с червеникова несресана коса и плоско неизразително лице. Зад нея се показваха три дечица. Две момченца на осем или девет години и момиче на около тринаесет години, тъничко, сякаш нарисувано с ефирна линия.

Петимата не се учудиха от пристигането на Мелер и журналиста, нито се зарадваха или се натъжиха. Просто стояха и гледаха мълчаливо. Това мълчание не се хареса на Бетли.

— По време на вечерята той се опита да ги заговори:

— Как се справяте с отарките тук? Много ли ви пречат?

— Какво? — Чернобрадият фермер сложи ръка на ухото си и се наведе над масата. — Говорете по-високо. Не чувам добре.

Това продължи няколко минути, фермерът упорито не желаеше да разбере какво искат от него. Най-сетне разпери ръце. Да, отарките се отбиват тук. Дали му пречат? Не, на него лично не му пречат. А за другите не знае. Не може да каже нищо.

В средата на този разговор тъничкото момиче стана, загърна се с кърпата и излезе, без да каже нито дума.

Веднага щом чиниите се изпразниха, жената на фермера изнесе от съседната стая два дюшека и взе да ги застила за гостите.

Но Мелер я спря:

— По-добре ще е да пренощуваме в плевника.

Жената се изправи и не каза нищо. Фермерът прибързано стана от масата.

— Защо! Спете тук.

Но лесничеят вече беше взел дюшеците.

Високият фермер ги изпрати до плевнята с фенер. Около минута ги гледаше как се приготвят и за момент на лицето му се изписа такова

изражение, сякаш има нещо да им казва. Но той само вдигна ръка и се почеса по главата. После си отиде.

— Защо е всичко това? — попита Бегли. — Нима отарките се вмъкват в къщите?

Мелер вдигна от земята една дебела дъска, подпря с нея тежката яка врата и провери да не се изхлузи.

— Хайде да си лягаме — каза той. — Всичко се случва. И в къщи са се вмъквали.

Журналистът седна на дюшека и започна да се събува.

— Кажете ми, а останали ли са тук истински мечки? Не отарки, а истински диви мечки. Нали някога в тези гори е имало доста?

— Не е останала нито една — отвърна Мелер. — Когато се отскубнаха от лабораторията на острова, първото, което направиха, бе да унищожат истинските мечки. Вълците също. Тук имаше еноти, лисици — всичко унищожиха. Взеха отрова от разбитата лаборатория и изтровиха дребните животни. Тук по цялата околност се търкаляха издъхващи вълци — кой знае защо, не ги ядяха. А мечките изплюскаха. Понякога те и своите ядат.

— Своите?

— Разбира се, та те не са хора. От тях всичко може да се очаква.

— Значи, за вас те са просто зверове?

— Не. — Лесничеят поклати глава. — Ние не ги смятаме за зверове. Само в градовете спорят човеци ли са, или животни. Ние тук знаем, че те не са нито едното, нито другото. Разбирайте ли, по-рано беше така: имаше хора, имаше и зверове. Нищо друго. А сега има и нещо трето — отарките. За пръв път, откакто светът светува, се е появило такова нещо. Отарките не са зверове — би било добре, ако бяха само зверове. Но не са и хора, разбира се.

— Кажете ми — Бегли разбра, че не може да не зададе този въпрос, баналността на който разбираше, — вярна ли е, че те лесно усвояват висшата математика?

Изведнъж лесничеят рязко се обърна към него:

— Чуйте, я по-добре мълкнете с тая математика? Стига! лично аз не давам и пукната пара за онзи, който знае висшата математика. За отарките математиката е като две и две четири. И какво от това? Трябва да си човек — там е цялата работа.

Той се обърна и прехапа устни.

„Той има невроза — помисли си Бегли. — И то доста силна. Той е болен.“

Но лесничеят се беше успокоил. Беше му неудобно за избухването. Помълча малко и попита:

— Извинете, а вие виждали ли сте го?

— Кого?

— Ами че този гений, Фидлер.

— Фидлер? Виждал съм го. По поръчение на вестника говорих с него преди самото ми заминаване.

— Там сигурно го държат под стъклен похлупак? Да не падне прашинка върху него.

— Да, пазят го. — Бегли си спомни как провериха пропуска му и за пръв път го обискираха край стената около Научния център. После отново обиск и отново проверка — преди влизането в института. И трети обиск — преди да го пуснат в градината, където при него дойде и самият Фидлер. — Пазят го. Но той наистина е гениален математик. Бил е тринадесетгодишен, когато е направил своите „Поправки към общата теория на относителността“. Това е необикновен човек, нали?

— А как изглежда той?

— Как изглежда ли?

Журналистът се запъна. Той си спомни Фидлер, който излезе в градината с бял свободен костюм. Имаше нещо непохватно във фигурата му. Широк таз, тесни рамене, къс врат... Това бе странно интервю, защото Бегли усещаше, че всъщност интервюиран самия него. Тоест Фидлер отговаряше на неговите въпроси. Но някак несериозно. Сякаш се надсмиваше над журналиста и въобще над целия свят на обикновените хора отвъд стените на Научния център. И самият задаваше въпроси. Но някакси глупави, например обича ли Бегли сок от моркови. Питаше, сякаш този разговор беше експериментален — той, Фидлер, изучава обикновения човек.

— Той е среден на ръст — каза Бегли. — Очите му са малки. Нима вие не сте го виждали? Той е идвал тук, на езерото, и в лабораторията.

— Идвал е два пъти — отговори Мелер. — Но с него имаше такава охрана, че простите смъртни не ги пускаха да припарят. Тогава отарките бяха още зад решетка и с тях работеха Рихард и Клейн. По-

късно те изядоха Клепи. Фидлер не е идвал, откакто отарките се разбягаха... Какво казва той сега за отарките?

— За отарките?... Каза, че това е бил доста интересен научен експеримент. Много перспективен. Но вече не се занимава с него. Работи над нещо, свързано с космическите лъчи. Каза също, че съжалява за станалите жертви.

— Но защо е било нужно всичко това? За какво?

— Е, как да ви кажа?... — Бегли се замисли. — Разбирате ли, понякога в науката става така: „А какво ще стане ако...?“ Това е породило много открытия.

— В какъв смисъл — „Какво ще стане, ако...?“

— Ами например: „Какво ще стане, ако в магнитно поле сложим проводник, през който минава ток?“ И така се получил електродвигателят. С две думи, това наистина е експеримент.

— Експеримент! — Мелер скръцна със зъби. — Експеримент било — да пуснат сред хората канибали. А сега никой не се сеща за нас. Справяйте се сами, както можете. Фидлер вече плю на отарките, на нас също. А те са се размножили със стотици и никой не знае какво готвят на хората. — Той помълча и въздъхна. — Помислете само какво им хрумнало в главите! Да направят такива зверове, които да са по-умни от хората. Май съвсем са се побъркали ония там, в градовете. Първо атомни бомби, сега пък това. Сигурно искат съвсем да унищожат човешкия род.

Той стана, взе заредената пушка и я сложи на земята до себе си.

— Вижте какво, мистър Бегли. Ако настъпи някаква тревога, ако някой чука или се мъчи да влезе насила, лежете си там, където сте. Иначе ще се изпозастреляме в тъмнината. Вие си лежете, а пък аз знам какво да правя. Толкова съм свикнал, че като куче се събуждам само от предчувствие.

Когато на сутринта Бегли излезе от плевнята, слънцето светеше толкова ярко, измитата от дъжда трева бе толкова свежа, че снощните разговори му се сториха просто страшна приказка.

Чернобрадият фермер вече беше на полето — ризата му се белееше като петно от другата страна на реката. За миг журналистът си помисли, че може би то е щастие — да ставаш със слънцето, да не познаваш тревогите и грижите на сложния градски живот, да си гледаш само дръжката на лопатата и парчетата кафеникова пръст.

Но лесничеят бързо го върна към действителността. Той се появи иззад плевнята с пушка в ръка.

— Елате, ще ви покажа нещо.

Те заобиколиха плевнята и излязоха до зеленчуковата градина зад къщата. Тук Мелер започна да се държи странно. Наведе се, притича през храстите и клекна в канавката край картофените лехи. Със знаци каза на журналиста да стори същото.

Те обиколиха градината по канавката. Веднъж от къщата се чу гласът на жената, но не се разбра какво точно каза.

Мелер спря.

— Ето вижте.

— Какво?

— Нали казахте, че сте ловец. Гледайте!

В пролука между кичурите трева личеше ясно следа с пет пръста.

— Мечка ли е? — с надежда попита Бегли.

— Каква мечка? Отдавна няма мечки.

— Значи, отарк?

Лесничеят кимна.

— Съвсем пресни са — прошепна журналистът.

— От снощи са — каза Мелер. — Още са мокри. Значи, е бил в къщата преди дъждъ.

— В къщата? — Бетли усети студенина като от метално докосване по гърба си. — В самата къща?

Лесничеят не отговори, мълчаливо кимна с глава към канавката и се върнаха обратно.

Край плевнята Мелер изчака Бегли да си поеме дъх.

— Така си и помислих снощи. Още когато пристигнахме и Стеглик взе да се прави, че не чува. Той просто искаше да говорим по-високо, за да може отаркът да чува всичко. А отаркът е седял в съседната стая.

Журналистът почувствува как гласът му преграква.

— Ама какво говорите? Излиза, че хората са в съюз с отарките? Срещу хората!

— Говорете по-тихо — каза лесничеят. — Какво значи „в съюз“? Стеглик не е могъл ла направи нищо. Отаркът е дошъл и е останал. Това често се случва. Отаркът идва и ляга върху оправеното легло,

например в спалнята. А може просто да изгони хората от къщата и да я заеме за ден-два.

— Ами хората? Те търпят ли? Защо не стрелят по тях?

— Как ще стреляш, когато в гората са другите отарки? А фермерът има деца и животни, които пасат по поляните, и къща, която може да се подпали... Но главно — децата. Та те могат да ги отвлекат. Как ще опазиш тези дребосъци? И освен това взеха им всичките пушки. Още в самото начало. През първата година.

— Нима хората ги дадоха?

— Какво да правят? Който не ги даде, после се разкайва...

Той не успя да се доизкаже, изведнъж се вторачи във върбалака на петнадесетина крачки от тях.

Останалото стана за две-три секунди.

Мелер вдигна пушката и спусна предпазителя. В същото време над храстите се издигна кафеникава гримаса, блеснаха големи очи, зли и изплашени, чу се глас:

— Ей, не стреляйте! Не стреляйте!

Журналистът инстинктивно дръпна Мелер за рамото. Изтрещя изстрел, но куршумът само пречупи едно клонче. Кафеникавата грамада се прегъна на две, претърколи се като кълбо през гората и се скри между дърветата. Още няколко мига се чуваше прашенето на храстите, после всичко затихна.

— Защо, по дяволите! — Лесничеят се обърна като бесен. — Защо го направихте?

Пребледнелият журналист прошепна:

— Той говореше като човек... Молеше да не стреляме...

Лесничеят го погледна за момент, после гневът му се смени с равнодушие. Той свали пушката.

— Да, вярно... Първия път прави такова впечатление.

Зад тях се чу шумолене. Те се обърнаха.

Жената на фермера каза:

— Да вървим в къщи, сложила съм масата.

Докато се хранеха, всички се преструваха, че не се е случило нищо.

След закуската фермерът им помогна да оседляят конете. Мълчаливо се сбогуваха.

Когато тръгнаха, Мелер го попита:

— Какъв план?... Ами ето, да мина по планината. Да се видя с тукашните хора — колкото повече, толкова по-добре. Ако имам възможност да се запозная с отарките. С други думи, да усетя атмосферата.

— Почувствувахте ли я вече на тази ферма?

Бегли вдигна рамене.

Изведнъж лесничеят придържа коня.

— По-тихо...

Той се ослушваше.

— Тичат след нас... Нещо е станало във фермата.

Бегли не бе успял да се учуди на слуха на лесничея, когато зад тях се чу вик:

— Ей, Мелер!

Обърнаха конете, към тях задъхано тичаше фермерът. Той едва не падна, хвана се за дъгата на седлото.

— Отаркът взе Тина. Помъкна я към Лосевото дере.

Той едва си поемаше дъх, от челото му се стичаше пот.

Лесничеят с една ръка грабна фермера и го сложи на седлото.

Конят се втурна напред, под копитата му изхвръкна кал.

Преди Бегли никога не би си помислил, че може с такава скорост да препускаш на кон по пресечена местност. Под краката му се носеха дупки, паднали дървесни столове, храсти, канавки и се сливаха в мозайчни ивици. Той дори не забеляза, че клонче е съборило шапката му.

Всъщност това не зависеше от него. В яростното съревнование конят му се стремеше да не изостава от жребеца. Бегли го бе стиснал за врата. Струваше му се, че ей сега ще бъде убит.

Преминаха гората, после голяма поляна, после някакъв склон, изпревариха жената на фермера и се спуснаха в едно голямо дере.

Лесничеят скочи от коня и заедно с фермера изтичаха по тясната пътека към рядка борова горичка.

Журналистът също остави кобилата си, хвърли юздите на шията и се втурна след Мелер. Той тичаше след него, а умът му автоматически отбелязваше колко се бе променил лесничеят. Не бе останало и нищо от предишната нерешителност и апатия. Движенията му бяха леки и съгласувани, без да се замисля, той менеше посоката, прескачаше дупките, провираше се под ниските клони. Движеше се

така, сякаш по следата на отарка бе прокарана дебела тебеширена черта.

За известно време Бетли издържа темпа на бягане, после взе да изостава. Сърцето му подскачаше в гърдите, чувствуващо, че се задушава, гърлото му гореше. Закрачи, няколко минути се влачи сам, после някъде напред дочу гласове.

Пред гъст орехов храсталак сред най-тясното място на дерето с вдигната пушка бе застанал лесничеят. Бащата на момичето също беше там.

Лесничеят каза отчетливо:

— Пусни я. Иначе ще те убия.

Той говореше на храсталака.

В отговор се дочу ръмжене и детски плач.

Лесничеят повтори:

— Иначе ще те убия. Ще заложа живота си, за да те проследя и да те убия. Ти ме познаваш.

Отново се чу ръмжене и един глас — но не човешки, а сякаш грамофонен, — сливаш думите в едно — попита:

— А ако я пусна, няма ли да ме убиеш?

— Не, каза Мелер. — Така ще те пусна жив.

В храсталака замълчаха. Чуваше се само хлипане.

После запукаха клони, нещо бяло се мянна в храстите. Оттам излезе тъпичкото момиче. Едната ѝ ръка беше окървавена, тя я държеше в другата.

Хлипайки, тя мина покрай тримата мъже, без да се обърне, и бавно, олюлявайки се, тръгна към къщата.

Тримата я изпратиха с погледи.

Чернобрадият фермер погледна Мелер и Бегли. В широко отворените му очи имаше нещо толкова пронизващо, че журналистът не издържа и наведе глава.

— Това е — каза фермерът.

Спряха да пренощуват в малка празна колиба в гората. До езерото и острова с Лабораторията оставаха няколко часа път, но Мелер отказа да пътува в тъмнината.

Те пътуваха вече четвърти ден и журналистът чувствуваше, че неговият изпитан оптимизъм се пропука. Преди за всяка неприятност той имаше подготвена фраза: „Все пак животът е дяволски хубаво нещо.“ Но сега разбираше, че това дежурно изречение, подходящо да се каже в уютния вагон, когато пътуваш от един град за друг или излизаш през стъклената врата на хола в хотела да се срещнеш с някоя знаменитост — това изречение е абсолютно неприложимо в случая със Стеглик например.

Целият край изглеждаше поразен от болест. Хората бяха отпаднали, мълчаливи. Дори децата не се смееха.

Веднъж той попита Мепер защо фермерите не се преместят оттук. Онзи му обясни, че земята е всичко, което имат местните жители, ала сега не можеш да я продадеш. Обезценила се е заради отарките.

Бегли попита:

— А вие защо не се махнете?

Лесничеят помисли. Прехапа устни, помълча и тогава отговори:

— От мен все пак има някаква полза. Отарките се боят от мен. Аз нямам нищо тук. Нито семейство, нито дом. Не можеш да ми повлияеш. С мен може само да се биеш. Но това е опасно.

— Значи, отарките ви уважават?

Мелер в недоумение вдигна глава.

— Отарките ли?... Какво говорите! Те не могат да уважават. Те не са хора. Само се страхуват. Така и трябва да бъде. Нали аз ги убивам.

Все пак отарките бяха готови на известен риск. Двамата, лесничеят и журналистът, го усещаха. Имаха чувството, че сякаш край тях се затяга обръч. На три пъти стреляха по тях. Веднъж от прозореца на изоставена къща, два пъти — направо от гората. И трите пъти след неуспешните изстрели намираха мечи следи. И въобще следи на отарки взеха да се срещат все по-често с всеки изминат ден...

Те си пригответиха вечеря в колибата върху малко каменно огнище. Лесничеят запали лула и тъжно се загледа пред себе си.

Конете оставиха срещу отворената врата на колибата.

Журналистът гледаше другия. За времето, което бяха заедно, с всеки изминат ден уважението му към този човек растеше. Мелер не беше образован, бе прекарал целия си живот из горите, той не беше

чел нищо, с него не можеше да се говори за изкуство дори две минути. И въпреки всичко журналистиът чувствуваше, че не би намерил по-добър приятел. Разсъжденията на лесничея бяха винаги здрави и самостоятелни, мълчеше, ако нямаше какво да каже. Отначало на журналиста му се стори, че той е измъчен и дразнещо слаб, но сега Бегли разбираше, че това е отдавна събираната горчивина заради хората от този голям, изоставен край, вкаран в беда по милостта на учените.

Последните два дни Мелер не беше добре. Измъчващо го блатната треска. От високата температура лицето му бе покрито с червени петна.

Огънят в огнището бе изгаснал, неочеквано лесничеят попита:

— Кажете, той млад ли е?

— Кой?

— Онзи учен, Фидлер.

— Млад е — отвърна журналистиът. — Към тридесетгодишен. Не повече. Защо?

— Лошо е, дето е млад — каза лесничеят.

— Защо?

Мелер помълча.

— Ето, способните веднага ги вземат и ги слагат в затворена среда. Грижат се за тях. А те изобщо не познават живота. И затова не съчувствуват на хората, — Той въздъхна. — Първо трябва да бъдеш човек. А чак после учен.

Той стана.

— Време е да спим. Ще трябва да спим поред. Иначе отарките ще убият конете ни.

Журналистиът трябва да бодърствува пръв.

Конете хрупаха сено край неголяма миналогодишна купа.

Той седна на прага на колибата, пушката бе на коленете му.

Тъмнината се спусна бързо и сякаш ги притисна. После очите му постепенно привикнаха към мрака. Изплува луната. Небето бе чисто и звездно. Над главата му се обадиха ято малки птички, които се бояха от хищниците, и за разлика от по-едрите си събрата прелитаха на юг само през нощта.

Бегли стана и се разходи край колибата. Гората плътно бе обградила поляната, където бе колибата. И това беше опасно.

Журналистът провери спуснати ли са предпазителите на пушките.

После взе да прехвърля в паметта си събитията от последните дни, разговорите, лицата и си помисли как ще разправя за отарките, като се върне в редакцията. Хрумна му, че мисълта за връщането постоянно присъствува в съзнанието му и придава особен колорит на всичко, с което се среща. Дори когато преследваха отарка, отвлякъл момичето, той не забравяше, че колкото и да е страшно тук, винаги може да се откаже и да се махне от всичко това.

„Аз ще се върна — каза си той. — А Мелер? А другите?“

Но тази мисъл бе твърде жестока, за да я премисли до края.

Той седна в сянката на колибата и взе да размишлява за отарките. Спомни си статията в един вестник: „Разум без доброта“. Приличаше на това, за което му говореше лесничеят. За него отарките не бяха хора, защото не „съчувствуваха“. Разум без доброта. Възможно ли е това? Може ли изобщо да съществува разум без доброта? Кое е по-важно? Не е ли тази доброта следствие на разума? Или обратно?... Действително установено е, че отарките са по-способни към логическо мислене от хората, че по-добре разбират абстрактните и отвлечени неща и по-добре запомнят. Носеха се слухове, че няколко отарка от първата партида се намират във Военното министерство и решават там някакви специални задачи. Но и „мислещите машини“ също се използват при решаването на разни специални задачи. Къде е разликата?

Спомни си как един от фермерите им каза, че наскоро видял почти съвсем гол отарк и лесничеят отговори на това, че отарките в последно време все повече започват да приличат на хора. Нима те наистина ще завоюват света? Нима Разумът без Доброта е по-силен от човешкия разум?

„Това няма да стане скоро — каза си той. — Ако въобще стане. Във всеки случай дотогава аз ще успея да изживея живота си.“

Но нещо сякаш го удари: децата! В какъв свят ще живеят те: в света на отарките или в света на кибернетичните роботи, които също не са хуманни, както мислят някои, но са по-умни от човека?

Неочаквано пред него застана синчето му и го запита:

— Тате, чуй. Ние — това сме ние, нали? А те — това са те. Но нали те също си мислят, че те — това сме ние?

„Прекалено рано взехте да съзрявате — помисли си Бегли. — Аз не съм задавал такива въпроси на седем години.“

Някъде отзад изпуква клонче. Момчето изчезна.

Журналистът тревожно се огледа и ослуша. Не, всичко е наред.

Над поляната косо прелетя прилеп.

Бегли стана. Хрумна му, че лесничеят крие нещо от него, например той не му каза какъв беше онзи конник, която ги изпревари на изоставения път.

Отново се опря на стената на къщичката. Пред него застана синът му, и този път с въпрос:

— Татко, откъде е дошло всичко? Дърветата, къщите, въздухът, хората? Откъде е дошло?

Той започна да разказва на момчето за еволюцията на мирозданието, после нещо остро го бодна в сърцето и Бегли се събуди.

Луната бе залязла. Но небето бе изсветляло.

Конете ги нямаше на поляната. По точно, нямаше го единият, а другият лежеше в тревата и над него се боричкаха три сиви сенки. Едната се изправи и журналистът видя огромен отарк с едра тежка глава, озъбена паст и големи проблясъващи в мрака очи.

После наблизо се чу шепот:

— Той спи.

— Не, вече се е събудил.

— Иди при него.

— Ще стреля.

— Ако можеше, щеше по-рано да стреля. Или спи, или се е вцепенил от страх. Иди при него.

— Ти иди.

А журналистът наистина се бе вцепенил. Всичко беше като насън. Разбираще, че е станало непоправимото, че е надвиснала беда, но не можеше да мръдне ни с крак, нито с ръка.

Шепотът продължаваше:

— Но онзи другият. Той ще стреля.

— Той е болен. Няма да се събуди... Върви де, чуваш ли?

С голяма мъка Бегли успя да обърне поглед. Зад ъгъла на колибата излезе отарк. Но този беше мъничък и приличаше на прасе.

Преодолял вцепенението, журналистът натисна двата спусъка. Изстрелите изгърмяха един след друг, курсумите литнаха в небето.

Бегли скочи и изтърва пушката от ръцете си. Той се хвърли към колибата, треперещ, тръшна вратата след себе си и пусна резето.

Лесничеят стоеше с приготвена пушка. Устните му се помръдваха, журналистът по-скоро почувствува, отколкото чу въпроса:

— Конете ли?

Кимна с глава.

Зад вратата се чу шумолене. Отарките я подпират с нещо отвън.

Дочу се глас:

— Ей, Мелер! Ей!

Лесничеят се спусна към прозореца, промуши пушката. На фона на светлото небе веднага се мярна черна лапа; той успя да я отдръпне.

Отвън доволно се засмяха.

Грамофонно провлаченият глас каза:

— С теб е свършено, Мелер.

Заговориха други гласове и го прекъснаха:

— Мелер, Мелер, поприказвай с нас...

— Ей, лесничею, кажи нещо съдържателно. Нали си човек, трябва да си умен...

— Мелер, изкажи се, аз ще те оборя...

— Поприказвай с мен, Мелер. Наричай ме по име. Казвам се

Филип...

Лесничеят мълчеше.

С несигурни крачки журналистът се приближи до прозореца. Гласовете се чуваха съвсем близо, отвъд дървената стена. Миришеше на зверове — на кръв, на животински изпражнения и на още нещо.

Отаркът, който се нарече Филип, каза под самия прозорец:

— Ти си журналистът, нали? Ти, който се приближи?

Журналистът се изкашля. Гърлото му бе пресъхнало.

Същият глас продължи:

— Защо пристигна тук?

Стана тихо.

— Дойде, за да ни унищожиш, така ли?

Отново миг тишина, след това възбудените гласове заговориха:

— Разбира се, разбира се, те искат да ни изтребят... Отначало ни създадоха, а сега искат да ни унищожат...

Чу се ръмжене, след това шум. Журналистът имаше чувството, че отарките се сбиха.

Онзи, който се нарече Филип, заговори и прекъсна всички:

— Ей, лесничею, защо не стреляш? Нали ти винаги стреляш. Хайде да си поговорим сега.

Някъде отгоре изведнъж гръмна изстрел. Бегли се обърна.

Лесничеят се бе качил на огнището, бе разместил гредите, от които бе направен покривът, покрит отгоре със смола, и бе стрелял.

Той стреля два пъти, моментално презареди и отново стреля.

Огарките се разбягаха.

Мелер скочи от огнището.

— Сега трябва да си намерим конете. Иначе лошо ни се пише.

Те огледаха убитите отарки.

Единият от тях, по-младият, бе наистина почти гол, имаше косми само по врата.

Когато Мелер обърна отарка на тревата, Бегли за малко не повърна. Хвана се за устата, едва успя да се сдържи.

Лесничеят му каза:

— Помнете, че те не са хора. Макар че говорят. Те ядат хора. И свои също.

Журналистът се огледа. Разсъмваше се. Поляната, гората, убитите отарки — за миг всичко му се стори нереално.

Възможно ли е това?... Той ли, Доналд Бегли, стои тук?

— Ето тук отаркът изяде Клейн — каза Мелер. — Един от нашите, от местните разказваше. Бяха го взели за чистач, когато тук беше лабораторията. Същата онази вечер той случайно бил в съседната стая. И всичко чул...

Журналистът и лесничеят бяха сега на острова, в главния корпус на Научния център. На сутринта свалиха седлата от убитите коне и по насипа стигнаха до острова. Сега имаха само една пушка, защото бягащите отарки бяха успели да вземат със себе си двуцевката на Бегли. Планът на Мелер бе да стигнат по светло до най-близката ферма и да вземат коне оттам. Но журналистът успя да го уговори за половин час да разгледат изоставената лаборатория.

— Той всичко чул — разказваше лесничеят. — Станало вечерта, към десет часа. Клейн разглобявал някакъв механизъм и се занимавал с жиците, а отаркът седял на пода и си приказвали. Обсъждали нещо от

физиката. Това бил един от първите отарки, отгледани тук, и го смятали за най-умния. Той владеел дори чужди езици. Нашето момче миело пода близо до тях и чуло разговора им. За миг настъпила тишина, нещо паднало. И изведнъж чистачът чул: „О, боже!“... Това бил Клейн и в гласа му се чувствуval такъв ужас, че краката на момчето се подкосили. После се дочул страшен вик: „Помощ!“ Чистачът надникнал в стаята и видял, че Клейн лежи, гърчейки се на пода, а отаркът го глажде. От уплаха момчето нищо не могло да направи и просто стояло. И едва когато отаркът тръгнал към него, той тръшнал вратата.

— А после?

— После те убили още двама лаборанти и се разбягали. Но петшест останали, сякаш нищо не се е случило.

И когато пристигнала комисия от столицата, те дори разговаряли с нея. Откараха ги. По-късно стана ясно, че във влака изяли още един човек...

В голямата стая на лабораторията всичко бе както преди. По дългите маси имаше прашни съдове, по жиците на рентгеновата апаратура паяците бяха силели мрежите си. Само стъклата на прозорците бяха разбити и през пролуките надничаха клоните на голямата подивяла акация.

Мелер и журналистът излязоха от главния корпус.

На Бегли му се искаше да разгледа апаратите за облъчване и той измоли още пет минути от лесничея.

Асфалтът по главната улица на изоставеното селище бе покрит с трева и млад, буен храсталак. Виждаше се надалеч, беше ясно като през есен. Миришеше на гинеци листа и мокри дървета.

На площада Мелер внезапно спря.

— Нищо ли не чухте?

— Не — отговори Бегли.

— Все си мисля как се бяха събрали заедно край колибата — каза лесничеят. — Преди не е имало такова нещо. Те винаги действуват самостоятелно.

Той отново се ослуша.

— Само да не ни изненадат. По-добре да се махаме по-скоро.

Те стигнаха до ниско кръгло здание с решетки на прозорците. Тежката врата бе полуотворена, на пода до вратата се виждаше тънък

килим от горски боклуци — червеникави елхови играчки, прах, крилца на мушици.

Внимателно влязоха в първото помещение с надвиснал таван. Друга тежка врата водеше към ниската зала.

Надникнаха. По масата притича катеричка с пухкава огнена опашка и изскочи навън през решетката на прозореца.

Лесничеят я проследи с поглед. Стисна пушката, отново се ослуша, на края каза:

— Не, така няма да стане.

И с бързи стъпки тръгна обратно.

Но беше късно.

Отвън се дочу шумолене, входната врата с плясък се затвори. Чу се шум, сякаш я затискаха с нещо тежко. За секунда Мелер и журналиствът се спогледаха, после изтичаха до прозореца.

Бегли хвърли поглед навън и мигом отскочи от прозореца.

Целият площад и кой знае защо направеният тук басейн, отдавна пресъхвал, бяха пълни с отарки. Те бяха десетки и се появяваха все нови и нови, сякаш изпод земята. Над тази тълпа от полуходар-полузверове се носеше неясен шум, крясъци и ръмжене.

Лесничеят и Бегли мълчаха потресени.

Недалеч от тях млад отарк се изправи на задните си лапи. В предните държеше нещо кръгло.

— Камък — прошепна журналиствът, невярващ на случилото се.

— Той ще хвърли камък.

Но това не беше камък.

Кръглият предмет полетя, нещо блесна пред решетката, оттам лъхна лютив пушек.

Лесничеят се дръпна от прозореца с недоумяващо лице. Той изтърва пушката и се хвана за гърдите.

— Ох, дявол! — каза той, вдигна ръката си и погледна окървавените си пръсти. — По дяволите! Те ме довършиха.

Побледнял, направи две несигурни крачки, клекна и се опря на стената.

— Те ме довършиха.

— Не! — извика Бегли. — Не! — Трепереше като трескав.

Мелер прехапа устни и вдигна побелялото си лице.

— Вратата!

Журналистът се втурна към изхода. Отвън отново местеха нещо тежко.

Бегли издърпа сяното резе, после второто. За щастие всичко бе направено така, че да може да се затвори отвътре.

Той се върна при лесничея.

Мелер лежеше до стената с притиснати към гърдите ръце. По ризата му набъбваше мокро петно. Не позволи да го превърже.

— Няма смисъл — каза той. — Усещам, че това е краят. Не ми се ще да се мъча. Не ме докосвайте!

— Ще дойде помощ — извика Бегли.

— Кой?

Въпросът бе толкова безнадежден и неприкрит, че журналистът изстинага.

— Спомняте ли си, видяхме конник през първия ден?

— Да.

— Най-вероятно бързал е да предупреди отарките за вашето пристигане. Има връзка между бандите в града и отарките. Ето защо те са се обединили. Не се учудвайте. Струва ми се, че и от Марс да долетят някакви октоподи, пак ще се намерят хора, които ще се разберат с тях.

— Наистина — прошепна журналистът.

До вечерта не се случи нищо. Мелер бързо отпадаше. Кръвта му спря да тече, но той не позволи да го докоснат. Журналистът бе седнал до него на каменния под.

Отарките не ги закачаха. Не правеха опити да се вмъкнат през вратата, нито хвърляха гранати. Неясният шум навън ту затихваше, ту се усилваше.

Слънцето залезе, стана по-прохладно и лесничеят поиска вода. Журналистът му даде да пие от манерката и изтри лицето му.

Лесничеят каза:

— Може би е добре, че се появиха отарките. Сега ще се разбере по-ясно какво е човек. Сега вече ще знаем, че човекът не е такова същество, което може да смята и да научи геометрията. А нещо друго. Учените взеха да се възгордяват с науката си. Но науката не е всичко.

Мелер умря през нощта, а журналистът живя още три дни.

През първия ден той мислеше само за спасението си, мяташе се между отчаянието и надеждата, няколко пъти стреля през прозорците, като си мислеше, че някой ще чуе изстрелите и ще му помогне.

С настъпването на нощта разбра, че надеждите му са напразни. Животът му се стори разкъсан на две несвързани помежду си части. Най-много го измъчваше точно това, че между тях няма никаква логика и приемственост. Едната част бе благополучният, разумен живот на преуспяващ журналист, която свърши, когато те с Мелер се отправиха от града към гористите планини на Главния хребет. Тази първа част от живота с нищо не подсказваше, че той ще загине тук, на острова, в зданието на изоставената лаборатория.

През втората част от живота му всичко можеше или да стане, или да не стане. Цялата беше изтъкана от случайности. А можеше и изобщо да я няма. Той бе свободен в избора си, можеше да откаже на редактора, да излети за Нубия и да вземе участие в спасителните работи по запазване древните паметници на египетското изкуство.

Тук го доведе нелепият случай. И това бе най-ужасното.

На няколко пъти той преставаше да вярва на случилото се, започваше да крачи из стаята, да опипва осветените от слънцето стени и покритите с прах маси.

Кой знае защо отарките загубиха интереса си към него. Малцина бяха останали по площада и в басейна. От време на време се сбиваха и веднъж Бегли с изстинало сърце видя как се нахвърлиха върху един от своите, разкъсаха го и го изядоха.

През нощта изведенъж реши, че Мелер е причината за гибелта му. Изпитваше отвращение към мъртвеца и изнесе тялото му в предното помещение близо до вратата.

После час или два седеше на пода и безнадеждно повтаряше:

— Господи, но защо точно аз?... Защо точно аз?...

На втория ден водата му свърши и го замъчи жаждата.

Окончателно бе разbral, че не може да се спаси, бе се успокоил и замислил за своя живот — но вече другояче. Спомни си спора с лесничия в началото на пътуването. Мелер каза, че фермерите няма да разговарят с него. „Но защо“ — бе попитал Бегли. „Защото живеете на топло и уютно — му отговори Мелер. — Защото сте от върхушката. От онези, които ги предадоха.“ „Защо пък да съм от върхушката? — не се съгласи Бегли. — Да не би да печеля повече от тях?“ „Какво от това?

— възрази лесничеят. — Работата ви е лека и винаги празнична. През всичките тези години те загиваха тук, а вие пишехте своите статийки, ходехте по ресторани, говорехте остроумно...“

Разбра, че всичко това е истина. Оптимизмът, с който се гордееше, бе въщност оптимизъм на щрауса. Просто той бе скривал главата си от лошото. Четеше във вестниците за екзекуции в Алжир, за глада в Индия, а си мислеше откъде да намери пари, за да поднови мебелите в голямата си петстайна квартира, как да вдигне доброто мнение на когото и да е за себе си поне с един градус. „Отарките“ — хората-отарки — разстреляха протестиращите тълпи, спекулираха с хляба, готвеха тайни войни, а той се обръщаше на другата страна и се правеше, че не знае какво става.

От тази гледна точка миналият му живот излезе здраво свързан с това, което се случи сега. Никога не се бе опълчвал срещу злото и ето го възмездietо...

През втория ден отарките се опитваха да го заприказват. Той не отговаряше.

Един отарк каза:

— Ей, журналисте, излез. Нищо няма да ти направим.

Другият до него се засмя.

Бегли отново си помисли за лесничея. Сега това бяха други мисли. Разбра, че лесничеят е бил герой. Въщност единственият истински герой, с когото някога се е срещал. Той се бе изправил срещу отарките сам, без подкрепа, бореше се с тях и умря непобеден.

На третия ден журналистиът започна да бълнува. Стори му се, че отново е в редакцията на вестника и диктува статията на секретарката.

Статията се наричаше: „Какво въщност е човек?“

Диктуваше силно:

— Във века на удивително развитие на науката може да ни се стори, че тя е всесилна. Да си представим, че е създаден изкуствен мозък, два пъти по-голям и работоспособен от човешкия. Може ли надареното с такъв мозък същество да се смята за Човек? Кое ни прави такива, каквито сме? Способността да смятаме, че анализираме, да правим логически изводи или нещо друго, възпитано от обществото, което има връзка с отношенията между отделните хора, между личността и колектива? Ако вземем за пример отарките...

Мислите му се объркваха...

Сутринта на третия ден се чу взрив. Бетли се събуди. Стори му се, че е скочил и е вдигнал заредената пушка, но всъщност лежеше без сили до стената.

Пред него се появи муциуната на звяр. Напрегна се мъчително и изведнъж се сети на кого приличаше Фидлер. На отарк!

После тази мисъл изведнъж изчезна. Но усещаше, че го разкъсват, но за части от секундата Бегли успя да помисли, че всъщност отарките не са толкова страшни, че те са не повече от двеста в този затънтен край. Че ще ги надвият. Но хората!... Хората!...

Той не знаеше, че вестта за изчезването на Мелер се е разнесла по цялата област и докараните до отчаяние фермери изравят скритото оръжие.

ЧЕРНИЯТ КАМЪК

Да, пришълците... Любопитен филм, нали? Впрочем жанрът му не е съвсем ясен. Не можеш да го отнесеш нито към научното, нито към художественото кино. А може би — фантастична натурфилософия? Да вземем заглавието „Спомени за бъдещето“. Как да се разбира — че древните свидетелства за посещението на Земята от чуждопланетни същества намекват за нови контакти в бъдеще? Но защо тогава са „спомени“?

Не, не, няма да споря, филмът е красив — Баалбекската тераса и тези рисунки в пустинята. Но ми се струва, честно казано, че огромните камъни на Баалбек говорят не за това, че някога при нас са идвали премъдри хора от звездите, а точно обратно: че хората винаги са се стремили към звездите, жадували са да се докоснат до някакви висши истини. Не е шега работа да изсечеш, да одялаш и да пренесеш, където трябва, такива канари. И хората са го правили не само под страх от наказание, но и още за това, защото са вярвали, че то ги доближава до нещо, което стои над всекидневните грижи за наसъщния. Естествено, това е ставало на религиозна основа, но в ония древни времена иначе не би могло и да бъде. Между другото, когато са възникнали, религиите са играели друга роля, не както по-късно. В основата им е залегнал опитът на разума да опровергае видимия хаос на битието, да намери в него закономерност, да се издигне до синтеза. Силата на религиозните обреди е била в това, че те са придавали някакъв, макар и лъжлив, но все пак възвишен смисъл на съществуването на античния или, да кажем, на средновековния човек. Оттук идва и вдъхновението на онези, които са строили храмове с удивителна красота, пищели са вълнуваща музика... И всичко това е ставало тогава, когато светилищата вече са били центрове на подтисничеството...

Какво казвате — „нищо не значи“? Е, да, нищо. Ето — ние с вас гледахме филм, в който се намеква, че на Земята са идвали пришълци. Да допуснем, че е така. А по-нататък? Нима можем по-иначе да

разглеждаме проблемите, стоящи пред хората? Зад нас е зданието на Московския университет и на сутринта аудиториите му отново ще се изпълнят от студенти. Долу се е ширнала Москва и след няколко часа, както обикновено, ще тръгнат автобусите, тролейбусите, отново ще стане тясно пред входовете на метрото. Независимо от това, дали на нашата планета някога са идвали чужди космонавти или не, животът си е все същият. Нищо не е променило темата на деня.

Ето защо ми се струва, че е по-добре да поговорим не за това, дали преди хиляди години някой е долил на нашата планета, а за пришълците, които днес живеят сред нас. И съвсем не са се наредили зле между впрочем...

Няма защо да се усмихвате така недоверчиво. По-добре ми кажете, чували ли сте за „феномена Х“? За него много не се приказва, но знаещите знаят. Ясно, значи сте чували! Не, този човек нищо не е трошил. Цялата работа е там, че той гледа да се пази от рентгеновата апаратура, а пък и от медицината изобщо. Вие сигурно сте чували някакви слухове, ала работата е съвсем друга.

Представете си четиридесет и пет годишен висок и набит гражданин, който заема поста търговски директор на галантерийна фирма. Струва ми се, че се нарича „Епоха“ или „Вселена“ — там обичат надутите неща. Фирмата произвежда ножици, кожени табакери, парфюмерия, кожена галантерия, а също така и онези пътни чанти с множеството медни токи, които струват петнадесет рубли, но се разпадат още докато се придвижвате с автобуса до аерогарата. Та така, нашият Шуркин (той се казва Шуркин) успешно се занимава със своята търговска дейност и веднъж му се пада карта за екскурзия във Франция. Картата е по профсъюзна линия, с намаление. Щом е карта, значи, трябва и медицинско свидетелство за здравословното му състояние. Шуркин важно, с тежест отива в районната поликлиника (той прави всичко с тежест) и става ясно, че няма картон, защото през целия си живот нито веднъж не е боледувал. Прекрасно! Изваждат му картон и му дават талон за флуорограф. Има малка опашка, търговският директор авторитетно се появява в коридора и сяда до вратата. Най-сетне строгата служителка го пуска, той застава пред апаратата. А след два дни служителката разстроена чука на вратата на главния лекар. Машината е блокирана! Защо? Не се знае. Блокирана и толкова. На снимките на всички, които са влизали в рентгеновия

кабинет преди и след директора, се виждат много добре дробовете, сърцето и другите вътрешности. А при Шуркин лъчите засекли: вижда се само сив силует, сякаш нашият герой се състои от абсолютно еднородна тъкан. Даже и гръбнакът му не се вижда... Още веднъж го снимат, отново същото. С огромна мъка успяват да уговорят Шуркин за трети път да застане пред экрана. Тук вече са се намесили рентгенорадиологическият НИИ, Институтът по биология „А. Н. Бах“, Институтът по биофизика. Институтът по антропология. Край директора са се струпали побелели академици, доктори на науките са затаили дъх, кандидати са застинали в очакване. Изгасят светлината, чува се звън, экранът светва, но там отново се вижда гладка сива сянка и в анфас, и в профил. Именно сянка, а не чернота, както би се получило, ако лъчите изобщо не преминават през Шуркин. Те си проникват, но не отразяват детайли. Бързо се свиква съвещание на висше медицинско ниво. Предлагат на Шуркин да се подложи на изследване. Но удрят на камък: търговеският директор си знае правата, иска свидетелство. Най-сетне му го дават, Шуркин заминава за Париж, донася оттам газови лампи, газови запалки, блузи, някакви специални вратовръзки и отново се заема със своята работа. Да се изследва? Защо? Шуркин вдига рамене. Да, той е съгласен, че интересите на науката го изискват. Но между впрочем той също има интереси. Първо, той не може да изостави работата си, а що се касае до вечерите, днес има мач между ЦСКА и „Динамо“, утре има среща с една позната, за вдругиден се е разбрал да играе табла — няма да лъже хората я, в четвъртьк трябва да откарা колата на технически преглед, а в петък заминава за два дни на вилата. Интересното е това, че макар нашият приятел на работа да не се усмихва много и да се отнася към посетителите хладно и дори враждебно, в ресторантата той неочеквано може силно да се разсмее и равнодушните му очички да се оживят при вида на добре пригответи кметски кюфтета или, да речем, красива сервитьорка. Всъщност той е от онзи тип, който в Америка наричат плейбой, в дореволюционна Русия се наричаше бонвиван, а в наше време, тъй като нямаме по-кратко определение, го наричаме човек, който обича да живее за свое удоволствие. Последното на Шуркин напълно му се удава, тъй като на неговите услуги е волга, предназначена за износ, двуетажна вила в Подмосковието, записана на тъщата, още една виличка и място край Ялта до санаториум

„Масандра“, записани на престарялата баба, магнетофони „Национал“ и „Микадо“, гоблени „Бурбон“, килими на фирмата „Фландърс“, мебелна гарнитура „Рамзес“. Шуркин е представителен, гладко обръснат, от него винаги мирише на скъп френски одеколон и макар че не знае и дума на чужд език, той прилича на богат чужденец повече, отколкото който и да е от най-знатните чужденци. На ревера на английското му сако има неразбираема елегантна значка, той познава добrite коняци, пуши „Херцеговина флор“, към чуждите е винаги подозрителен и нащрек, винаги ще намери какво да ти отговори, не можеш лесно да го стреснеш. Академиците са в отчаяние, те са готови да го изследват и през нощта. Но търговският директор решително отхвърля тази мисъл. Негов дълг пред обществото е да спи нощем, за да може на сутринта да се яви на работното си място свеж и работоспособен. На някого му хрумва идеята да изействува на Шуркин нова карта за чужбина, за да възникне отново необходимост от медицинско свидетелство и рентген. Изействуват му, но се оказва, че старото е валидно една година. Директорът по никакъв начин не може да бъде убеден, феноменът Х така си и остава неразкрит от науката...

Какво казахте, пред депутатска комисия? Да, разбира се, викаха го и го молиха. Но той поискава да му покажат статия в граждансия или наказателния кодекс, в която да се забранява отбягването на рентгена. Не, той не се страхува от никакво разобличаване. Просто е чувал, че честото облъчване е вредно, и дори онази нищожна, незабележима част от здравето си, която би загубил, ако още веднъж застане под лъчите, за Шуркин значи повече от всичките интереси на човечеството. Накратко казано, той все още е загадка за околните. Но не и за мен...

Е, добре, ще ви разкажа. Тогава нека да седнем... Ето тук... Вижте колко е топла нощта, светят звездите. Искам да ви кажа, че сега съм педагог. Имам семейство. Жена ми не работи — имаме три деца. Аз преподавам рисуване и чертане в училище, класен ръководител съм, имам и някои допълнителни занятия. Официално водя двадесет и четири часа седмично, така че вземам към сто и шестдесет рубли. Представете си, стигат ни. Не чувствуваме нужда от допълнителни доходи, живеем в пълно съгласие със себе си. Децата ни са здрави, денят ни е пълен с работа, със събития и като цяло всеки ни носи

радост. Говоря ви за заплатата, защото имаше време, когато се смятах за неудачник и лентяй, ако бях изкарал по-малко от шест хиляди годишно. Виж, ако бяха десет, по се ядваше.

На времето завършил Суриковския живописен институт и добре се специализирах по пейзажите. Спомням си, че названията ми бяха все еднотипни: „На открито“, „На почивка“ или още някъде. Винаги рисувах тревата зелена, а небето синьо. И моите „простори“ се разграбваха. Вземаха ги богати клубове, дворци на културата, новопостроени хотели. Даже през един сезон четири мои платна висяха в различни павилиони на изложбата на достиженията на народното стопанство. Толкова се бях специализирал, че за половин месец можех да нарисувам картина с размери три на два метра, при това напълно професионално. Не си знаех парите и с жената се чудехме какво да ги правим. Ако в едната стая виси кристален полилей за хиляда и двеста, в другата ще сложим за две. Познати си купили цветен телевизор, ние търчим да питаме няма ли някъде пробна серия стереотелевизори. Бях си направил ателие със специално хранилище за брезовите дърва, необходими за камината. Бях, разбира се, член на Съюза на художниците, все заседавах в разни комисии. Участвувах в три всесъюзни изложби, да не говоря за републиканските. Имах дори самостоятелна изложба — рецензентите писаха, че „младият художник има тънък усет за красотата на родната природа“. Бяхме неколцина такива „разтропани“, „перспективни“. Винаги имах работа, поръчки. Ако се срещнем някъде случайно, всеки се чуди с какво да се похвали. Ти си се върнал от Япония, аз пък заминавам за Австралия. Ти имаш три договора, аз пет. И за друго си говорехме — в кои ресторани на Монmartр готвят най-вкусно. Смяташе се малко неудобно да говорим за Парижката Света Богородица — това беше разговор за неудачниците, които само веднъж бяха излизали зад граница.

И ето в един прекрасен ден аз изведнъж решавам, че няма да е зле да разширя номенклатурата на изделията си. Всички наоколо взеха да ме гледат накриво — все се повтаряш. Дотогава рисувах равнинни руски простори, с брезички, а защо да не опитам, да кажем, планински? Речено-сторено, вземам творческа командировка до Алма Ата. Такси, стремителният „Ту“ се засилва по бетонната писта, удобно кресло, на масичката — изпотена бутилка бира и отново гладкият бетон. Кацаме. Вие знаете колко бързо се изминават хиляди километри.

Първия ден се разхождах из града, на втория отидох в републиканския отдел на съюза. Художниците са задружен народ — щом ми е нужен простор, те ми препоръчат една самотна колиба на склона на Ишта — Алатау, която принадлежи на художествения фонд. Тук в разговора ни се намеси един весел, скълест маestro, който случайно беше надникнал в стаята — по една случайност той отивал натам и можел да ме закара. Веднага всичко се нареди бързо и удобно. В дома на скулптора (маестрото излезе скулптор) хапнахме набързо, напълнихме багажника от гастронома, метнахме на задната седалка вещите от хотела. Скоро свършват белите градски квартали, покрай нас бягат обрасли с гори планини, сменят ги полегати хълмове с храсти, после идват по-равни плоскогория и глинени бели селища. Всяко нещо има своя красота, подчертана от бързото движение, то се открива и изчезва, без да те умори или омръзне. У дома, в Москва, аз също имам кола, тъй че не се чувствувам случаен, непознат пътник, седнал да скулптора, при това, въпреки демократизма си, разбирам, че и двамата принадлежим към онези представители на човечеството, които по силата на таланта си, на енергията си са предопределени от съдбата да износват каучука на гумите, да горят повече бензин от обикновените хора.

След три часа отново хапваме в едно градче, разположено в подножието на високи диви планини, обаждаме се на председателя на колхоза, който е приятел на скулптора. Той веднага ни намира коне и момче водач. Алмаатинският ми благодетел иска лично да види как ще се устрои и ме изпраща до мястото. Построената в края на миналия век колиба се оказва каменна къщичка с две стаи, измазали грижливо отвътре, с решетки на прозорците. За нея Художественият фонд е пожертвувал едно кюмбе и старинна медна тенджера. Тук има маса, шкаф, столове и койка. В долината е просторно, над главата ти е огромното небе, от трите страни са зелените склонове на хребета, а на четвъртата весело скача между гранитните канари чистата, звънлива рекичка Ишта.

Прегърнахме се със скулптора, сложих на полиците в шкафа юфката, консервите, кафето. Сложих пред къщата статива си, а на палитрата изстисках повече синьо и зелено.

Но ето че веднъж късно вечерта — беше някъде към края на юли — си бях седнал на открито след тежкия ден. В задната стая на

колибата имаше вече петнадесетина хубави етюда и един, на който разчитах особено много. Той представляваше самотна залюляла от вятъра брезичка на ръба на пропастта. В картината се усещаше тънък намек за модното „отчуждение“, а в синьото небе наоколо и в бягащите облаци се чувствуваше оптимизъм. Накратко казано — дълбокомислено и непонятно. Вече съм се размечтал, представям си, че картината виси в изложбената зала на Московския съюз на художниците на Кузнецкия мост, представям си как хората гледат със зяпнали уста брезичката (трябва да си я измисля, тъй като тук няма брезички). Питате защо? По простата причина, че сред нас, оперените и ловките, съществуваше такава завист, че за твоя успех най-добре свидетелствува силното огорчение на колегата. Ние желаехме тази досада повече, отколкото възхищението върху лицето на посетителите.

Подухна нощен ветрец, над източния край на планините надничаха звезди. Ще трябва да си сложа сакото — нещо съм простидал, леко ме тресе.

Изведнъж чух зад гърба си рязко изсвирване. Инстинктивно се обърнах и успях да забележа как на две крачки от мен нещо се удари в утъпканата пътека и отскочи.

Кой ли се шегува, мисля си, кой посяга на творческото спокойствие на известния столичен художник, члена на разни комисии? Надигнах се и макар долината да е като на длан, не видях никой.

Отидох до къщата, запалих газената лампа „Мълния“ и гледам в тревата до пътеката някакъв черен камък, голям колкото орех. Вдигнах го и веднага го изтървах, защото беше горещ. От удара в земята камъкът се беше пукнал и сега, когато го хвърлих, се разцепи на две.

Метеорит!

Спомням си, че щом ми хрумна тази мисъл, аз веднага погледнах към небето, а после присвих глава от страх, защото очаквах, че в същия миг оттам ще падне още нещо. После все пак ми дойде на ум, че метеоритите са рядко срещано явление, аз се изправих и се изсмях на глупостта си. Взех по-голямата част и я изstudих, като я прехвърлях от ръка в ръка. Външната страна на метеорита беше разтопена и сякаш лакирана с тъмен лак, на мястото на счупеното камъкът също беше черен, но по-матово.

Това приключение доста ме развесели. Казах си, че все пак съм щастливец. Не само известността, всеобщото уважение, печалбите, но и такива случаи като перлата (бях намерил доста голяма перла в консерва от миди) или този гост от Космоса, паднал право пред краката ми. Не, в мен има нещо необяснимо. Реших за награда да си направя малка ваканция — утре ще сляза до градчето на стоп, ще отида до Алма Ата, за да занеса небесния пратеник в университета.

Но утрото беше прекрасно, молбертът те зове, а ръката сама посяга към палитрата. Разсъдих, че щом камъкът е стигнал до Земята, няма за къде да бърза. През целия ден работих, при залез слънце извадих метеорита от шкафа просто да го погледна и се убедих, че не съм забелязал най-главното. Това не е обикновен метеорит. Средата на по-големия отломък се отличава от останалата част. Тук камъкът има жълто-кафеникав оттенък и е лепкав. От училищния курс по астрономия си спомнях, че метеоритите биват железни, каменни и железно-каменни, но никога не е падал метеорит с мека сърцевина. Значи, пред мене е нещо, имащо голяма научна стойност. Какво пък, още по-добре, и почестите ще са по-големи.

Легнах на койката и се замислих колко странно е устроена Вселената. Някъде от друга звездна система, а може би и от друга Галактика е тръгнал този камък, след това е изминал милиарди километри сред черната пустота, където само някой рядък атом на водорода е отскачал изплашено настани, едва към финала на безкрайното си пътуване е видял синята планета и всичко това, за да се успокои най-сетне в моя шкаф. Ако камъкът се бе отклонил дори и на милиметър там, далеч, можеше да полети към чужди съзвездия, ако се бе отклонил на милиметър вече в земната атмосфера, можеше да ме чукне по тила и ето че Московската организация на Съюза на художниците щеше да се лиши от един свой член. Беше странно, че толкова далеч зародило се развитие можеше да повлияела доста конкретна ситуация тук, на Земята. Разбира се, аз знаех, че на Земята всяка причина е само следствие от по-ранна причина, че всяко начало е относително, а всеки край — условен. Разбирах, че момичето, което седи и пие коктейл в кафенето на хотел „Младост“ в Москва, би трябвало да благодари за своето съществуване на онзи закачлив поглед, кonto преди три хиляди години младата египтянка е хвърлила на младия овчар, полуудивия чуждоземен гиксос. Но все пак в камъка

имаше нещо особено. Та той може би е започнал своя полет, когато на нашата планета още не е имало нито хора, нито въобще живот, и е прелетял такъв път, какъвто е трудно да си представим.

Обзет от тези мисли, взех да задремвам, като си обещах утре непременно да сляза в града. Но бе минало по-малко от час и в очите ми взе да просветва, а когато се събудих, видях, че стаята от време на време се осветява от виолетова светлина, сякаш при електрожен заваряване. Станах и се приближих до прозореца. Небето бе кръстосано от мълнии, гърмеше така, сякаш кънтят напред-назад товарни влакове. Отвън се чува някакво почукване — сигурно вятърът е обърнал статива.

На сутринта отварям вратата и не виждам дори близките планини. Всичко е скрито от завесите на дъждъа. Какво да се прави. Зареждам печката, добре, че имам поне сухи вършини във втората, празната стая, как да е изкарвам до обед.

Хапвам. Лениво се протягам и вземам от лавицата метеора.

И скуката моментално изчезва.

Зашпото камъкът се е променил. Онова местенце, което снощи бе меко, засега е изпъкнало, пожълтяло и е пресечено от тънка розова лентичка.

Кръвоносен съд!... Живот!

Можете да си представите моите чувства. Пред очите ми се изправиха телескопите на Пулковската обсерватория, антените на Бюраканска, разни осцилографи, други хитроумни прибори, пред които обикновеният човек се чувствува като котка пред сметачна машина, представих си разни библиотеки, пълни с умни книги. И всички те задават един и същ въпрос: „Сами ли сме? Има ли други живи същества освен нас във Вселената, в полетата на времето и пространството?“

И малкото парченце върху дланта ми казва: „Има.“

По гърба ми пролазиха тръпки, челото и бузите ми пламнаха. Помислих си, че тая колиба ще стане световноизвестен музей. Ще минат години и тук ще се издигне обелиск, по-висок от планините.

Взех един буркан от борш „Воронежка смес“, старателно го измих, попарих го и сложих там парченцето метеорит. Запалих лампата, приближих буркана до нея, да е топло на зародиша. После си помислих да не би да прегрея зародиша и отдръпнах лампата. Взех

един лист хартия и записах приблизителното време на падане на метеорита, след това отидох до мястото, където той се удари в земята, определих по памет ъгъла на височината на отскока — може да потрябва за науката.

Накратко казано, заспах късно, а се събудих рано. Погледнах към входа и какво да видя — в буркана се е появил златистооранжев плод като мандарина. А черният камък, от който израсна всичко, виси отстрани. Е, мисля си, стига толкова! Нямам никакво време за губене. Ще сляза долу, в градчето, ще изпратя телеграма — мълния към сто думи и до довечера цялата Академия на науките на СССР в пълен състав ще е тук.

Скачам, както съм неумит, небръснат, на бърза ръка се обличам и отварям вратата.

Точно пред стълбите има огромна локва. Дъждът е толкова студен, сякаш е октомври, а не юли. Свалих обувките, навих крачолите, а от студената вода пръстите ми взеха да се схващат. Закрачих към реката, някъде отпред дочух рев. Приближих се — но къде е моята весела рекичка? Между гранитните стълбове се върти мътен поток с ширина към десетина метра. Има такива водовъртещи, че дори е страшно да си помислиш да го доближиш. Постоях малко, зъбите ми взеха да тракат, изпаднах в глупаво положение. Нося новина, по-важна от всички, които хората са получавали през цялата си хилядолетна история, и нищо да не мога да направя. И то защо? Защото, видите ли, природата се е разбунтувала. А къде може тя днес да се сравни с човека?

Върнах се, гледам — плодът се е надул още, парчето от камъка е паднало, внимателно изваждам зародиша от буркана. Въртя го насамиатам, оглеждам го, внимателно го опипвам. Станал е тежък, повърхността му е мека и леко пореста. Слагам го на масата и започвам да го рисувам. А той се мени почти пред очите ми, едва съм започнал единия ескиз, трябва да почвам следващия. Полека взе да се издължава.

До вечерта пред мен лежеше вече не мандарина, а нещо като хляб или много тъст червей. В единия му край се появи нещо като разрез — точно там, където беше розовата лентичка. Може би това е устна кухина?

Щом като сложих до него парче изсъхнал хляб, червеят сякаш потръпна.

И в този момент, знаете, някаква тревога сви сърцето ми. В ума си аз все още наричах това същество зародиш, но едва сега взех да осъзнавам, че нямам представа какво (или кой) ще се появи от него.

Замислих се, захапах устни, после станах и отворих вратата... Долината не се виждаше, тъмнината започваше от прага и само падащите водни капчици отразяваха светлината на лампата. Непроницаемата нощ е изпълнена с шума на дъждъа. И изведнъж си казвам, че в краен случай червеят може да се смачка, да се стъпче, да се размаже. Веднага се сепвам. Защо? По какви причини? Та това е пълен идиотизъм. Нима биха ме разбрали? Нима биха ми простили някога? Та нали дори никому нищо да не кажа, през целия си живот ще се упреквам. И най-сетне защо да го унищожавам, с какво ме заплашва?

Течението малко ме охлади, аз се успокоих и затворих вратата. Но вече не се решавах да докосна червея. Взех алуминиевото канче, с парче картон бутнах червея вътре и го отнесох в другата стая. Легнах, сложих ръцете си зад главата, но не можех да заспя и само се пулех в тъмнината. Към два часа през нощта от съседната стая изведнъж се чу: „Шляп... Шляп!“ Сякаш скача нещо меко.

Станах, запалих лампата и погледнах. От пода ме гледа нещо като жаба, но с размерите на едро куче. Тя е някак недооформена. Задни крака сякаш има, а вместо предни — някакви неопределени израстъци. Устата е полуотворена, отдолу се вижда шията, която трепти от лекото учестено дишане.

Поклатих глава и с омекнали ръце притворих вратата и дръпнах резето. Капнах си няколко капки корволал, леко се успокоих. Така съм и заспал, под това шляпане.

На сутринта погледнах през прозореца — по небето плуваха облаци от бяла мъгла. Имаше вятър. Приближих се до вратата на другата стая, послушах се и внимателно я отворих. В стаята нямаше никой. Направих крачка напред и долових някакво движение на нивото на очите си. Извих очи. И видях, че в упор ме гледа една глава като на пълх. Главата е на животно, голямо колкото рис, което е впило ноктите си в грапавата стена. Съвсем близо са черните му мустаци, белите

резни, розовите бърни. Погледът му е изразителен — строг и подозрителен.

Не си спомням как съм изхвърчал навън. Просто изведнъж гледам, че стоя на полянката пред колибата в една локва.

Но съществото не ме преследваше. Във вътрешната стая се чуха тежки скокове. Определих по слух, че животното се отдалечава към прозореца. После стана тихо. Събрах кураж, крачка по крачка влязох в къщата и със замах затворих вратата.

По-нататък денят неусетно се изнiza. Повече не се реших да влизам във вътрешната стая, надничах през решетката отвън. Следобед изнесох един стол, за да мога да виждам по-добре, подпрях го до прозореца и се качих. В слабо осветения ъгъл се водеше някаква борба. Погледнах по-добре и едва не паднах. Съществото бе пораснало още, но сега сякаш не беше в единствено число. Мятаха се почти човешки ръце, но не две, а четири, те са се счепкали в схватка и се виждат две тела в една обща глава и също така общи крака, които се мъчат да се отблъснат един от друг. Този опит за делене по всяка вероятност изиска огромни усилия, защото мускулите на всичките ръце са напрегнати и цялата тази купчина се движи по пода с тласъци.

Създава се впечатлението, че пришълецъте решил да се размножава по най-примитивен начин, чрез деление.

Явно, че експериментът бе признат за неуспешен. Когато след няколко часа събрах всичкото си мъжество и отново се качих на стола, чужденецът бе сам в стаята си. Но затова пък доста се бе придвижил по еволюционната стълбица.

Облаците се бяха разпръснали, показва се залязыващото слънце. Осветена от неговите лъчи, на пода седеше клекнала голяма маймуна. Широкоплещеста, с дълги ръце, жилеста. Тя имаше непропорционално високо чело, злобни, дълбоки хълтнали очички. Аз я погледнах ей така, без да бързам, слязох от стола, влязох в къщи, облякох шлифера си, пъхнах в джоба туристическия компас и глътнах половин чаша коняк. Беше ясно, че периодът на благодушието, на цветята и оркестрите бе свършил. Работата бе станала сериозна. Ако не успея да мина през реката, дано да намеря някое стадо овце с пастири, а чрез тях някак да се свържа с цивилизацията. Пред очите ми гостът от Космоса от първична клетка-парченце бе порасъл едва ли не до висшето звено във веригата на живота на Земята — потрябаха му

четиридесет и осем часа, за което на земния живот бяха нужни четири милиарда години. Ако продължава с такива темпове, докъде ли ще стигне след още един ден? И изобщо какво има нататък в развитието след човека?

Спускам се към Ишта. Тя вече не реве. Зарадвах се, но напразно, защото реката просто бе заляла най-високите камъни и бе погребала този шум в дълбините си. Течението ѝ досами брега бе доста бързо, а пък в средата се носи на отделни нервни талази, които ту се стесняват, ту се разширяват или се извиват настани, като се бълскат един в друг. Там реката би отнесла, би повлякла не само човек, но дори и булдозер. За всеки случай си събух обувката и си топнах крака — водата бе ледена.

Няма какво да се прави — започнах да се изкачвам по течението на Ишта. Треперех все по-силно. Изглежда, към първоначалната ми простуда се бе прибавила разходката в студените локви. Навлязох в гората. Там бе тъмно. Извадих компаса и си набелязах посока юг, както всъщност подсказва и положението на долината... Но правият път непрекъснато се преграждаше ту от гъст храсталак, ту от паднало дърво, ту от някакво дере. А когато проверяваш светещата стрелка, тя винаги сочи не натам, накъдето вървиш. Опитах се изобщо да не прибирам компаса, но когато циферблатът ти е под носа, не виждаш къде вървиш, непрекъснато се спъваш и падаш. Клоните те бодат, очите ти, които не са свикнали с мрака, не успяват да те предупредят какво има отпред — камък или пън. Неволно си мислех до каква степен ни е разглезил градският уют, в чиито обятия жителят пали ослепителната лампа дори за петте секунди, които са му нужни, за да налее вода в кухнята.

Окончателно се бях измъчил с компаса, но между стволовете се запровира дискът на слънцето, появил се иззад слоя облаци, побледнял и не искащ да се скрие. Това вече е ориентир! Добре де, няма значение — ще вървя точно на запад. За мен не е важно направлението, да вървя напред по права линия, да не се въртя в кръг. Пъхнах компаса в джоба и започнах да се провирам през храсталака. Ту нагоре, ту надолу. Беше минал повече от половин час, откакто се бях пъхнал в тази горичка, а слънцето сякаш не залязва, а отново се издига. Сърцето ми се сви — помислих, че полудявам. Най-сетне се изкачих на някакъв каменен насип — майчице мила, то не било слънце, ами луна!

Сега не мога да разбера дори накъде е колибата и долината. Отново се събраха облаци, луната се скри, отново налетя дъждът. На три крачки нищо не се вижда, движа се напосоки, само и само да не стоя на едно място. Не аз избирам пътя, а особеностите на местността ме водят. Целият съм изподран, пребит, в главата ми се въртят ужаси. Представям си онази маймуна. В какво ли се превръща сега там, в стаята? Може би се е разделяла на две, а може би на две десетки чудовища и те създават странни ужасни уреди, готвейки се да колонизират Земята. Действително зарядът на развитието, което със страшна скорост накара зародиша да премине през червея и земноводното към млекопитаещото, бе толкова безпощадно енергичен, че беше трудно да се очаква нещо добро. Една след друга в съзнанието ми се редят вледеняващи картини. Виждам как смъртоносен лъч се изтръгва от върха на планината, пълзи и оставя след себе си стени от огън и дим, виждам облаци от непонятен газ, който се стеле над столиците на държавите. Цивилизацията загива и последните самотници, които са се укрили в канализацията, мазите, с отчаяние се питат: Кой ли е бил онзи мерзавец, онзи последен идиот, който е имал възможност и не е пресякъл в самото начало този надвиснал над планетата кошмар? Защо той не е изгорил в печката ужасния пратеник, докато той е бил още парченце, червей? А от друга страна, защо да го изгориш? Ами ако това все пак не е десант, а мирна дружеска делегация, след която ще последват бог знае какви технически блага?

После ми дойдоха други мисли. За къде съм тръгнал аз, мръсен, окъсан, с възпален поглед и с конячен дъх в устата? Ако самият аз бях дежурен в изпълкома или в милицията, нима бих повярвал на такъв пришълец. Сигурно бих го изпратил да се наспи или бих го затворил до сутринта, за да дойде на себе си. Това, първо. А, второ, какво право имам аз да общувам с хората, когато целият съм във вируси и микроби от другия свят? Що се касае до Луната, нашите, съветските изследвания вече са доказали, че там дори и не мирише на живот. И все пак колко държаха под карантина американците, които слязоха там. А пък аз общувах с него, вземах го в ръце, едва ли не на вкус го опитвах, докато беше още в зародиши.

Накратко казано, както си стоях, така се обърнах на сто и осемдесет градуса.

Назад!

Всичко трябва да решава сам. Или ще запали пришълеца и сам ще изгоря заедно с него, за да не се разпространи заразата, или не знам какво ще направя.

И при това дори нямам понятие къде е Ишта, кой път ще ме отведе обратно.

И отново гората. Но вече е друга, по-висока — от елхи и борове. Миналогодишните иглички се бяха наслоили между корените като пътни, меки, причудливо изрязани килими. Подхълзвам се, падам, кръвта ми бие в слепоочията. Чувствувам се така, сякаш съм виновен в нещо — не заради това, че сега изпускам пришълеца, а заради това, че такъв, какъвто съм, не можех да не го изпусна.

Вече около пет часа се лутам, започва да съмва. Гората свърши, мъкна се по някакъв баир. Хълмчета, храсталаци, висока трева, всичко онова, което толкова приятно прелиташе край стъклото на автомобила, придобива сега зловеща самостоятелност, спира те, превръща се във враг и се съпротивява. Пред мен се възправя каменен хребет, изкачвам го, дъхът ми почти спира. Добирам се до върха, стоя и се олюявам. Пред мен — пропаст. Там долу, сред полето, нещо се тъмнеет, а в средата му се вижда петънце жълтеникова светлина. Не можах веднага да съобразя, че това е прозорецът на колибата, където в първата стая гори забравената от мен газена лампа.

Седнах, по-скоро паднах, с треперещи пръсти извадих една цигара.

Какво да правя, как да постъпя? Отговорността на Александър Македонски един час преди битката край Граница, колебанията на Наполеон пред Ватерлоо бяха нищо в сравнение с моите.

Не можах да измисля. Спуснах се. Небето бързо просветляваше, а заедно с него и цялата долина. Край колибата всичко бе спокойно. Влязох, тихичко взех туристическата си брадвичка с черна дръжка... промъквам се към вратата. Отвътре се чува лек звук, сякаш четкат плат с мека четка. Питам се кого ли ще видя сега — марсианецъ с пипалата на Уелс или гения с ореол около главата?

Издърпвам резето, ритам с крак долния край на вратата и бързо оглеждам стаята.

Няма нито страшилище, нито гений!

В тъгъла до прозореца стои гол мъж. Набит, с поизкривени крака. Доста обикновен, такива в банята колкото искаш. Той не се обръща от

шума при отваряне на вратата, а продължава усилено да разтрива с длани гърдите си, като гледа право пред себе си.

Подпирам се на вратата, брадвичката изпада от ръцете ми. Прокашлям се, искам да го заговоря, но от гърлото ми излиза само някакъв писък. Пък и главата ми е празна. Лошо ми е, усещам как в мен бушува висока температура. Човекът продължава да разтрива гръдта си, като я разглежда, легко навел глава настрани, след това кляка долу, подпира се на стената и захваща да тре бедрото си. Държи се така, сякаш в помещението няма други хора. Поведението му е толкова нелепо, че за миг той изтласква от съзнанието ми чудовищната невероятност на самото му присъствие в колибата.

Още веднъж се покашлям. Този път успявам да кажа, че ето, значи, аз съм представител на земната цивилизация и се радвам да срещна гост от друга... Накратко, нещо като „Здравейте, как пътувахте?“ Но пришълецът си гледа своята работа и не ми обръща никакво внимание. Е, казвам си, все съм виждал пришълци, ама чак пък такива... Пристъпвам към него с подгъващи се крака и виждам, че от кожата на гърдите му се отделя полупрозрачна ципа. Приближавам още по-близо. Върху бедрото му на онова място, където той тре, сякаш издълбоко се появява бяло петънце, което се разлива и постепенно се превръща в блед правоъгълник.

Премествам погледа си по-надолу и челото ми се покрива с пот. Съществото от чуждата планета не е нито босо, нито обуто, а наполовина. Пръстите на краката му са се влели в едно цяло, образувайки върха на обувката, чак до мястото за вдяване на връзките. Но всичко това е жълто-розово, сякаш отпечатано върху кожата, и е съставено от същата плът, от която е и тялото. Върху подметката се вижда започналият да се образува грайфер, а от петата се подава токът, които от едната страна е взел да потъмнява и напълно да прилича на истински... С една дума, сякаш обувката бе излязла от организма.

Пред очите ми побелява, почервенява, после отново се връща в нормалното състояние.

През това време гостът е спрял да тре и започва много внимателно да отлепва от бедрото си над каляното тънко правоъгълно парче кожа, сега вече съвсем побеляло и покрито с някакви точки. Наведох се и видях, че това е справка от местожителство. Истинска справка върху печатна бланка с подпис и кръгъл печат!

Фамилията не може да се разчете, но документът е точно такъв, какъвто самият аз си вадих в Москва на улица „Усиевич“ от жилищна кооперация „Драматург“. А под справката се вижда нормална кожа.

Стаята почервенява още веднъж. Поемам си въздух и за най-голямо свое учудване се убеждавам, че таванът се е завъртял на една страна, а аз стоя върху хоризонталната стена, опрял буза в пода, който е заел вертикално положение. Опитвам да се откъсна от мръсните и грапави дъски, но някаква натискаща сила не ми позволява. Обзе ме паника, извиках, а след това съобразих, че не стоя на краката си, а лежа. Изглежда, съм припаднал. И ме притиска не нещо друго, а силата на тежестта.

Щом разбрах това, в стаята всичко дойде на мястото си.

Светлината не е утринна, а някъде след пладне — значи, съм бил в безсъзнание няколко часа.

Гледам, пришълецът се навежда и разглежда напълно узелите на краката му черни обувки. Свали едната, свали и другата — отдолу се показват обикновени боси ходила. Бързо огледа обувките от всички страни и ги сложи точно върху моя етюд „Брезичка“. След това отново клекна, взе да разглежда тъмното петно на корема си и да го трие.

Чувствувам се отвратително, в устата си усещам меден привкус, дишам пресекливо. Все пак по някакъв начин ставам, приближавам до чуждопланетника. Вярно, че етюдът ми е лакиран и почти изсъхнал, но все пак е твърде неприятно. Свалих обувките от етюда, едната сложих на пода, а другата взех да разглеждам. Ростовски обувен комбинат, четиридесет и втори номер, цена двадесет и седем рубли, вътре са със свинска кожа, отвън с телешка. Самият аз съм носил такива и съм сигурен, че нищо в тях не би озадачило дори стоковеда контрольор. Между другото, обувката не е съвсем нова, а малко поизносена. Дявол знае какво, с една дума!

Бях в такова недоумение, че изтървах тази странна вещ. Гостът от небесните бездни упорито продължаваше да не ме забелязва. Без да става, той се протегна, взе двете обувки и отново ги сложи върху етюда.

Аз пак ги свалям от картина и ги оставям настрани. Пратеникът на звездите този път става и ги връща на старото им място. При това той не проявява нито раздразнение, нито досада — държи се

така, сякаш редът около него се нарушава не от жив човек, а от немислеща природа, от вятъра например.

Този път съм вече ядосан. Хващам обувките и ги запращам към противоположния ъгъл. Пратеникът на Вселената ме поглежда накриво, става, бавно се отправя за своето имущество, изтрива с длан следите от мазилката върху кожата и слага обувките отново там, където си бяха.

Всичко е така обикновено, липсва онази тържественост, която би съответствуvala на такава историческа среща, че аз съм потресен. Но така или иначе е безсмислено да продължавам съревнованието. Махвам с ръка и като се удрям в таблата на вратата, влизам в своята стая. Обхваща ме ту жега, ту студ. Върху перваза на прозореца виждам огледалце. Взех го — езикът ми обложен, около носа и устните червеникав обрив. За щастие си спомних, че съм донесъл със себе си няколко таблетки антибиотик за всеки случай. Взех три и гълтнах.

Седнах на койката.

От стаята на съседа постоянно се чува шляпане на боси крака по пода и звук от разтриване. В пролуката на вратата често се мярка бялата му фигура. Само за половин час върху краката му пораснаха сини силонови чорапи, върху тялото — памучен потник и зелени вълнени гащета. Той в миг сваля всичко, което възниква, и го слага върху моите етюди, на съчките или го окачва на някои от ръждясалите гвоздеи и без да се бави нито минута, се захваща с нещо друго. Кафявото петно на корема му се оказа корицата на паспорта (стар образец, преди подмяната). Пришълецът го образуваше постепенно, лист по лист, като всички те, прикрепени към корицата, известно време висяха до пъпа му.

Но аз не успях да видя този процес до края. Силите ми бяха изчерпани и се строполих на леглото, потънал в тежък, неспокоен сън.

Ето така, представете си, започна нашият съвместен живот, който продължи само осем дни. За това време представителят на чуждия разум, без дори за миг да напусне стаята или да хапне нещо, успя да отгледа от собствената си плът всичко необходимо, за да може да се включи в земния живот на едно средно битово ниво, а същевременно и той самият се подготви за това. Трудно обяснимо е, но, по собствена инициатива той нито веднъж не реагира на моето присъствие в къщичката. Той беше там, когато аз се разболях и без малко щях да

умра, но този тип дори не ме погледна, не ми подаде чаша вода. При това той не изпускаше никаква подробност. Очите му дори по тъмно, нощем, виждаха добре нужния гвоздей на стената, ръцете му прекрасно се справяха с всичко, което му бе необходимо. Във връзка с това ми хрумва, че писателите фантасти и учените грешат, като свеждат извънземния разум само до четири задължителни категории: по-висок от нашия, по-нисокостоящ, враждебен и дружелюбен. За съжаление той може да се окаже просто безразличен разум!

Но за това си мислех по-късно. А в първия миг на шока не ми беше до това. Както стана ясно по-късно, тогава съм прекарал страшно възпаление на белите дробове, за известно време съм се намирал между живота и смъртта, затова всичко случило се е останало в паметта ми откъслечно. Може би част от това, което съм видял (но не голяма), е било плод на халюцинация. Не съм сигурен например дали пришълецът наистина е изстискал в устата си тубичка зелен кобалт и от него позеленя, по-вероятно е аз сам да съм използвал този предпочитан в моята тогавашна творческа палитра оттенък. Съмнявам се също, че гостът от небесните дълбини действително е сътворил от себе си грамофон „Акорд“ и плоча със запис на Едит Пиаф, с удоволствие прослушал записа, а след това е върнал всичко обратно, като го е разтворил в организма си. Силно се съмнявам. Тук има нещо странно. Защо точно Пиаф, а не Синявска — една изпълнителка с не по-малко дарование и женска привлекателност? Вярно е, че за вкусовете не се спори. Единственото сигурно е това, че чуждопланетникът, завършил биологическата еволюция, за по-малко от седмица извърши и социална. Става дума за овладяването на речта.

Гостът „заговори“ сутринта на втория ден, след като се бях върнал в колибата. Отначало се чуваха кашляния и отделни ниски звуци, каквито опитва оперният бас преди излизане на сцена, нещо като ръмжене — проба на целия говорен апарат. След това няколко часа от стаята му се чуваха „а“, „о“, „у“, взривни съгласни и други. До вечерта той произнасяше вече съчетания от звуци като „дър“, „бул“, „жел“, после започна да съединява две-три съчетания, тоест почти думи, но без смисъл, а през нощта правеше вече от тези комбинации цели изречения. Още първия ден бях забелязал, че пришълецът никога не почива — или крачи от единния ъгъл в другия, като се трне, или съмква от тялото си нови предмети за тоалета си и всякакви бумаги.

Сега към ходенето се прибави мърморене. Когато и да се събудиш по тъмно и светло, чуваш все тази непрекъсната реч. Понякога това можеше да се смете и за руски език, защото тоналността скоро заприлича на нашата, и от време на време се промъкваха руски думи. На няколко пъти се напрягах, като се мъчех да разбера какво точно казва, но после се опомнях.

Ето че на третия ден от стаята изведнъж отчетливо прозвуча: „Бихте ли ми казали колко е часът?“

В този момент аз едва се бях домъкнал до кофата с вода, за да си гълтна лекарството, и бях толкова изненадан, че чак изтървах таблетката. Зарадвах се много и забързах към стаята на пришълеца.

Но големият човек, без да ме погледне, приковал поглед към стената, каза неочеквано: „Зашо не му отстъпиш ти? Голяма работа! Много станаха инвалидите.“

Последва бессистемен набор от думи и отново свързана фраза, но със съвсем друг тон: „Ще ви помоля да мълчите, когато говорите с мен.“

Явно той овладяваше реториката на различни слоеве от обществото. Оттогава чужденецът започна да казва осмислени изречения, без всякаква връзка. Гласът на звездния гост отначало звучеше някак сухо, с метална нотка, сякаш бе запис върху некачествена лента, но постепенно придоби нюанси, стана по-естествен. С всеки изминат час устните на пришълеца се движеха все по-бързо — той бе започнал приблизително от десетина думи в минута и стигна до към четиристотин и повече, така че започна да се чува бръмчене, след това бучене и на края тихо свистене. Аз свикнах с този звук, както свикват с развален хладилник. Така продължи към три дни или може би четири, вече не си спомням.

И изведнъж гостът се изключи. Изобщо спря. Вероятно спря, защото се бе научил да произнася всички думи и комбинации от думи, които смяташе необходими за благополучно функциониране в нашата земна действителност.

В този момент аз спях, а изведнъж стана тихо. Събудих се. Разтревожих се, станах и подпираяки се на стената, тръгнах към неговата стая. Влизам и виждам, че той се е прострелял на пода. За пръв път от толкова дни насам си почива. Всички гвоздеи по стената са заети от различни вещи: върху ескиза ми „Брезичка“ са поставени

неговите обувки, на друга картина — сини кецове, а под прозореца има две грижливо подредени купчинки. Това са неговите документи и пари — най-вече измачкани банкноти по една и пет рубли. Трудно е за вярване, че целият този куп материя, включително и самият човек, се е появила от мъничка мека подутина върху черния камък. Но както се казва, фактът е налице.

Оглеждам всичко, което той е сътворил от себе си, и виждам, че някои предмети от тоалета са закачени в недовършен вид. Например копчетата върху чифта модни полски джинси — такива едни пъстрички, евтини, не бяха се втвърдили докрай и бяха запазили телесен оттенък. А презрамките на платнената раница си бяха от чиста човешка кожа — със светли косъмчета и пори.

Автоматически откачих раницата от гвоздея. Пришълецът се приповдигна, проследи с очи (раницата, но не и мен). Излязох на дъжда и захвърлих ужасното изделие в една локва. Всичко бе някак импулсивно, без да мисля.

Върнах се в стаята. Пратеникът на небесните бездни седи на пода и енергично си разтрива гърба над лопатките — изглежда, се кани да си направи нова раница, вместо изхвърлената. Аз не чух дори една осъдителна дума, не беше направил дори някакъв жест на неодобрение. Все едно че бях такова същество, за което не си струва да си хабиш чувствата, пък било то дори и гняв.

И изведнъж, както гледа настрани, изрича: „Младият художник тънко усеща красотата на родната природа.“

Не зная, може би от болестта, но по всяка вероятност неговото гаменско поведение бе довело обидата ми до критическа точка. В мозъка ми нещо превъртя, кръвта ми кипна, грабнах брадвичката, добре, че ми беше подръка, и се нахвърлих върху пришълеца. Той пъргаво скочи, протегна мускулестите си ръце. Но в мен неизвестно откъде се появи сила, ударих, като се целех в главата. Не стана — остирието с трясък се заби в рамото.

След миг брадвичката е изтръгната от ръката ми и изхвърлена. Но сега и аз самият съм обзет от ужас. И зяпнах в почуда.

Разбирайте ли, ударът бе разрязан рамото едва ли не на две, но раната не бе пълна с кръв. Не се напълни с нищо изобщо, а разрезът не бе червен, а също така колофонен, жълто-кафяво-червеникав, като първичната топчица... При това пратеникът на Вселената не усеща

нито болка, нито страх. Сбърчил устни, той гнусливо гледа разсеченото рамо, притиска го с пръсти и краищата на раната се залепват. Сяда на пода, скръстил крака по азиатски, премята ръката си отзад, с другата придържа лакътя и отново започва да тре гърба си.

След това ние бяхме заедно още един ден, една нощ и друг един ден, това денонощие и половина бяха най-тежките за моята болест. Кашлицата разкъсваше, дращеше гръдта и гърлото ми, дробовете ми бяха пълни с нещо, не поемаха въздух, не успяваха дори да си отдъхнат през кратките паузи между пристъпите. В един миг си помислих, че умирам, и дори се зарадвах — край на отговорността. Но сърцето ми издържа и аз се засрамих.

Именно в този момент съм започнал да халюцинирам, на два пъти съм се хвърлял срещу пришълеца, обзет от желание да го удуша. Тъй като беше много по-сilen, той без усилие отблъскваше моите атаки, но никога не отговаряше на удара с удар. И вратата на стаята му си оставаше отворена.

Смътно си спомням последните часове на пребиваването на звездния човек в колибата. Струва ми се, че именно в този момент, доста забързан, той отлепи от себе си огледалце и четка за зъби.

Самия миг на заминаването съм пропуснал. Мога само да кажа, че поунесен чух над себе си два спорещи гласа. Единият от събеседниците настояваше вторият да остане с мен до вечерта. Другият, май че беше пришълецът, упорито отказваше, като твърдеше, че „производството не може да чака“. След това в паметта ми има провал, а като дойдох на себе си, видях до койката си скулптора от Алма Ата и още един мъж, който се оказа лекар. Мирише на спирт, правят ми инжекции, след това ме качват на двуколката и ме карат към града по някакъв дълъг, обходен път.

И вече там, когато съм на болнично легло, скулпторът ми разказва, че след като не е получил обещаната картичка, решил да ме навести и ме намерил в това състояние. Според неговите думи в този момент в колибката бил някакъв турист с полски джинси, който след дълги молби дал дума да остане с мен, докато дойде лекар. Но изльгал, заминал, и ме изоставил. Маестрото от Алма Ата бе възмутен, кълнеше се, че ще намери непознатия в столицата на Казахстан, публично ще му удари шамар и ще го посрани. Сетне малко се поупсоки и вече само повтаряше: „Та това не е човек! Нима

истинският човек би постъпил така?“ Аз знаех дали този „турист“ е човек или не. Но когато се опитах да обясня как се е случило всичко, лекарят и скулпторът започнаха да се споглеждат, дадоха ми успокоително и ми обясниха, че всичко ще се оправи. Помолих да ми донесат раницата, която грижливият маестро бе извадил от локвата. Но за изминалите дни презрамките са узрели напълно и по нищо не се отличават от истинските.

„Накъде е заминал?“ Ами просто да живее!... Не, не да завоюва Земята, не да я колонизира, не да я преобрази по някакъв друг начин, а именно да се уреди по най добрия начин и да благоденствува, като дава по-малко и получава повече.

Доколкото разбирам сега, някъде в космическите бездни плува планета кукувица. Тъй като не е в състояние да изхрани роденото от нея живо същество, тя го изпраща в пространството запечатано в камък. Тези топчета притежават чудна дарба: попаднали след дълго пътуване в един или друг свят, те могат за миг да съберат информация за това, кой вид там е преуспяващ. На Земята това е човекът и затова моят съсед се спря именно на стадия човек. Ако на Марс съществуваше живот, то там зародишът от планетата кукувичка би се превърнал в марсианец, но не обикновен, а в марсианец велможа, в марсиански завеждащ склад или директор на търговска база. Трябва да се има пред вид и това, че когато пратеникът на странната планета се оформя, съзрява в дадена среда, да кажем на Земята, той успява и да подмени със себе си някой от земляните точно така, както птичето кукувиче подменя потомъка на сойката, като го изтласква от гнездото и от живота. За тези пътешественици би било твърде сложно да се внедряват в земната действителност, да си създават измислена биография, да създават и хора, които уж че ги познават. По всяка вероятност този субект по необясним начин подушва в околното пространство някоя добре подредила се личност, с особен вътрешен взрив, незабелязано я унищожава, разпръска я на атоми и спокойно заема нейното място с произтичащите от това обстоятелства. Откакто всичко това ми стана ясно, „феноменът Х“ не е никаква загадка за мен, както да кажем за академията. Разбира се, че това е пришълец. И то съвсем нов, пресен...

„Никога нищо не са намирали при аутопсия...“ Вярно е, не са намирали. Но, първо, аутопсии се правят едва през последното

столетие. А що се касае до нещастните случаи, до войните, то пришълците се изхитряват да не попадат там, където е опасно и трудно. През средните векове те не са ставали войници и сега не можеш да ги срещнеш сред летците-изпитатели, те не стават и учители на шестите класове в средно училище. Но главното дори не е там, а в това, че с течение на времето им се развиват вътрешни органи, както у нормалните хора. Сигурен съм, че след година и дробовете, и сърцето, и гръбнакът, и всичко друго си е на място. Чужденецът, който се е внедрил на мястото на Шуркин, изглежда, е отишъл на рентген търде скоро, след като е заменил предишния, истинския търговски директор. Но не е изключено и самият той с течение на времето да стане по-порядъчен. Нали съществуват много примери, когато на стари години се разкайват дори и най-закоравелите престъпници. Разбира се, че и средата може да въздействува, да възпитава човешките качества. Това ми е добре познато, тъй като и самият аз съм пришълец...

Няма защо да вдигате рамене... Нали виждам! Добре, нека ви разкажа. Разбирате, че след цялата епопея в колибата, най-сетне ме изписаха от болницата. Скулпторът и лекарят ме закараха до аерогарата, ние се сбогувахме, прегърнахме се, аз се качих в самолета. На душата ми е тежко. Обзет съм от мъка, униние, болка. Мисля си дали този „турист“ няма да ни навреди. Спомних си колко безответорен бях аз в тази ситуация, колко нерешителен, неприспособен, друг на мое място не би отложил пътуването до Алма Ата дори за ден, не би чакал, докато зародишът стане маймуна, не би тръгнал в планината през нощта, а по-рано, не би се лутал там, обърквайки слънцето с луната. С една дума, ругая се, целият свят е станал някак си трепкащ, несигурен, всички понятия са объркани. Неспирно бучат моторите на „Ту“, отдолу се търкалят облаците, а аз се срамувам от себе си. Кой съм, защо живея, защо да се уважавам? Ето, сигурната служба „Аерофлот“ е обкръжила пътниците с комфорт. Съвременното техническо чудо на полета се осигурява от хиляди хора, като се почне от конструкторите на самолета, от тези, която добиват нефт, и се свърши с касиерката, която ми връчи билета. Ами аз?... Какво съм дал на хората за това лично „аз“?... Та нали почитта, с която се ползвам, парите, пътуванията — всичко се дължи на Левитан, на преподавателите в института, които са ме учили. Самият аз все още нищо не съм дал на света. Колко картини съм продал за крупни суми, а

всичко е занаятчийско, по схема, на шега, с лекота, без сърце, без усилие, фалшификат.

Знаете ли, взех да се боя от изобличение. Сега, в момента, както си седя на мястото. В съседното кресло дреме някакъв пътник, той изобщо не се интересува от мен, а аз чакам всеки момент да стане и да ми зашлеви шамар. Стюардесата нося таблица, а аз си мисля, че ей сега ще вземе чаша и ще ми я плисне във физиономията. А аз дори не мога да се възмутя, защото ще е права, защото така ми се пада. Накратко, бях обзет от луда паника.

А след това се сетих за една необяснима случка. Беше преди седем години. Една сутрин си лежим с жената в леглото и си приказваме за синчето, за роднините. И изведнъж тя ми казва: „Ама сърцето ти съвсем не бие!“ Как може? Сложих длан на гърдите — нищо не се чува. А се чувствувам отлично. Правя зарядка с гирите, два пъти седмично ходя на басейн и въобще — ако ще да ореш с мен. Все пак моята Лена се притесни. Хайде, вика, да се качим горе. А в онзи апартамент живеят лекари, почти познати — веднъж ни наводниха и се заприказвахме. Качихме се, звъним. Тя бърза за работа, той си подлепя дисертацията — цялото му бюро в листи. Все пак извади слушалката. Върху лицето му се появи недоумение, опита се да напипа пулса: „Отдавна ли сте така! Някакви болки?... Имате ли задух?... Обърнете се така... Седнете... Станете...“ Вдига рамене, разтваря ръце. Изключителен феномен, интересен, за науката. Много би искал сам да се заеме с това, но тези дни му предстои защита. Ще се съглася ли сега да ходя така, без да се обръщам към някой друг? И в тези дни ми идва изгодна работа, свързана с командировка. Когато се върнах, оказа се, че на нашия лекар са му отложили защитата, той чертае допълнителни графики. Жената ме замъкна насила в поликлиниката. В поликлиниката става със записване, има опашка. Върлува грипна епидемия — още в коридора ти пъхат термометър под мишницата. Терапевтът е измъчен, дори не вдига глава, само записва в картона. „Измерихте ли си температурата?... Усещате ли някаква слабост?... Имате ли болки в кръста?...“ Отговарям, че температурата ми е нормална, но ето че сърцето ми не бие, нямам пулс. „Казахте, че сърцето ви не бие? Тогава се обърнете към погребалното бюро. Стига сте ме баламосвали. Имам да преглеждам още двадесет човека и

петнадесет повиквания... Следващият!“ Накратко казано, още цяла година се мотах така, а сетне започна леко туптене в гърдите ми.

Като си спомням този епизод, двигателите звънтят и ме връхлита мисъл — дявол да го вземе, а не съм ли аз подменен? И наистина, откакто сърцето ми престана да бие, аз вече не страдах, че се занимавам с халтура. Изведнъж ми стана скучно да чета. Престанахме с жената да ходим на концерти. От нея можеш да чуеш само: „Това палто повече не мога да го гледам.“ И аз веднага се съгласявам с нея. Престанах да се срещам със старите приятели от студентското време — правя само делови, „нужни“ връзки. На една изложба попаднах на старата компания: „Вася, страшно си се променил, сякаш не си ти.“

Продължавам да размишлявам по-нататък и откривам, че цялото ми ежедневие е някаква влудяваща прибързаност. Стремя се до изобилие от разкошни вещи, скъпи услуги и тъй като възникват нови възможности, засищането е невъзможно. Сложих на волгата си чешки фарове, а един познат заминава за три месеца в Сомалия. Отиваме с жената при съседите да се похвалим, че сме отсядали в най-добрния берлински хотел, а там на стената — неизвестно откъде появила се колекция от псковски икони. Тичаш, тичаш, но все едно в нещо ще изостанеш, защото не можеш да обхванеш всичко. На всичко отгоре, на фона на тези успехи, някъде дълбоко скрита се тай тревога. Появява се усещане, че заемаш чуждо място, но е станало така, че околните и самият ти се правите, че не го забелязвате. Засега!

Целият плувнах в пот от тези мисли. Иска ми се да тичам, да променя нещо, веднага да започна да действувам. А къде ще тичаш в самолета — на осем хиляди метра над земята?

И в края на краищата си казах, че има само едно средство винаги да бъда удовлетворен и то е — да намеря себе си. Да не бързам, да не завиждам, а напълно да отдавам това, на което съм способен.

Пристигнах в къщи, не довърших поръчаното платно, прекъснах договорите, захвърлих направените в планината етюди. В ателието опънах ново платно върху рамката, седнах пред триножника. Е, мисля си, вече само истинско, за което ме уважаваха в института, предсказваха ми бъдеще. Огледах се, ослушаех се, а душата ми призна! Някога имах свеж колорит, свое видждане на предметите, фантазия. Но ги разпилях. Отвикнах да търся, да се мъча, ръката ми сама върви по схемата. Рисувам, трия, пак започвам, трепах се, трепах се — резултат

никакъв. А равнището на живот е вече установено, високо. Постепенно разпродадохме с Лена полилеите, разните му там суперлуксозни магнетофони. Закарахме волгата на оказион. Все пак ми стига мъжество да си призная, че късно се опомних.

Да, станах учител. Нали това ми остана — майсторството, занаятчийският навик. Мнозина от предишното ми обкръжение, разбира се, бяха много учудени. Но аз съм доволен, щастлив. Сърцето ми е спокойно, от нищо не се страхувам, за работата си отговарям напълно пред когото и да е, дето се казва, макар и малък, но съм стопанин на собствения си двор. Работа има. Организирах студия за децата. Не всички деца от кръжока ще станат художници, но не се съмнявам, че тези занятия ще ги правят по-добри. Между впрочем и жена ми Лена започна да рисува. Тя също бе завършила Суриковския, но при предишния ни живот търчеше в магазина ту за чешко стъкло, ту за финска мебел. А сега в свободното от домакинство време ще седне с четка в ръка и знаете, получават се такива оригинални акварели...

„Да вредят...“ Кой, пришълците?... Че защо ще вредят? При всички случаи няма защо съзнателно да вредителствуват. Нима кукувичето се стреми да разруши гнездото, в което се е настанило удобно? И аз не нанасях вреда с моите опуси, само пречех, преграждах пътя на истинското. Сигурно и Шуркин иска всичко да върви добре, а не лошо — та нали според него не е нужна разруха, а да има в магазините голям избор на скъпи стоки, в ресторантите да има изискани блюда. Накратко казано, обективно пришълците не са настроени да разрушават нищо на Земята. Но те са чужди, безразлични. Да вземем моя приятел от рекичката Ишта. Аз не бях нужен според неговата задача, затова той ме гледаше като празно място.

Именно това равнодушие, отчужденост са страшни. Нима не забелязвате как се разпространяват по света тази безродност, пришълчество?

Да вземем Запада. Терористи вземат заложници — искат милиони и самолет, в противен случай ще застрелят всички. Човешкият живот е като разменна монета — натискаш спусъка и толкова, никаква достоевщина. Търговците на порнография зализват пазара с цинизъм, мръсотия, търговските издателства — с евтина, също мръсна литература. И всичко това заради парите, заради

печалбата. А вещите, а материалните ценности? Преди дори в заможните семейства всяка вещ се е износвала до последно, в краен случай я давали на прислугата, а сега огромни маси суровини, неимоверни количества енергия се прахосват, за да може купувачът ежедневно да си сменя костюмите, телевизорите, мебелите, колите, за да изхвърля на боклука всичко предишно, почти ново. Държат се така, сякаш не са имали предци и не предвиждат потомци, на която също ще им трябват световните ресурси. Държат се така, сякаш днешното поколение е последното...

А у нас! Случва се бързаш по важна работа в някое учреждение, а там те гледа безразличната мутра на пришълеца. Неотдавна във вестника имаше остра статия. Спомняте ли си, главният инженер ва неголям завод отворил резервоара с отпадъците и погубил една рекичка по цялата й дължина. Не можел нещо да върже бюджета, страхувал се да не изтърве премиалните. А някога на тези брегове славянските полкове са се сражавали против половците, по-късно съветските воини с фашистите. Самият инженер също е от тези места, значи, тук майка му и баща му са се срещнали за пръв път, тук самият той, разголено дребосъче, се е цамбурнал с другари, ловил е попчета. Всичко е точно така и все пак той с един удар превръща реката в черва, мръсна канавка. Ясно е, че в действителност той не е човек, а чуждопланетник, който няма никакво минало на Земята.

Или думите... Думите, чрез които всички общуваме. Нима не сте срещали персонажи, чиито думи са само въздушен польх? Не може да му вярваш, не трябва да се надяваш, че ще направи каквото е казал. Вие се чудите, а цялата работа е в това, че той е пришълец. Руските думи не са влезли от детинство в сърцето му, не ги е осмислял постепенно в живота си, а просто се е научил да ги произнася за никакви си два дена, като моя познат, без да вниква в техния смисъл. Същият този Шуркин сигурно често употребява съчетания като „дълг пред обществото“, „права на гражданина“ и други подобни. Но това са само звуци, те не отразяват истинските му интереси. Пришълците, честно казано, винаги лъжат, дори ако случайно е излязла истина. Ако някой от тях каже например „снегът е черен“, това е явна лъжа. Но дори когато твърди, че е бял, все едно е изльгал, защото това заявление е направено не от стремеж към истината, а просто защото говорещият смята, че в дадения момеят така е по-изгодно...

„Не са разрушили земната цивилизация...“ Вярно, не са. Не са и могли да го направят, защото преди и хората, и държавите са били разединени, технологията им е била слабичка. Случило се събитие и скоро загълхва, като засяга само малка сфера. Но сега е друго. Всичко е взаимосвързано. Директорът е направил лъжливо сведение и го мъмрят. Но с това работата не свършва. В зависимост от неговите цифри спускат план на друго предприятие. Там също не излязло нещо, също вземат да измислят и ето че лавината нараства.

Ето затова е и опасно — нищо само за себе си не е останало. Димят заводите в Детройт, произвеждат ненужни лимузини, а саждите се качват в горните слоеве на атмосферата, попадат над долината на Ганг, като преграждат пътя на слънчевите лъчи, и ето ти лоша реколта. Когато някогашният разбойник е ограбвал пътник, спасявал се е с един кон, а сега петдесет хиляди конски сили гърмят, отронват пяна в моторите на авiolайнера. И ако терористите успеят да откраднат от складовете на НАТО атомна бомба, те напълно са в състояние да превърнат в пепел цялата Белгия или Холандия — какво е за тях Тил Ойленшпигел или картините на Рембранд, ако те са пришълци, ако не са се родили на Земята, а са долетели от планетата кукувица?...

„Не ми се вярва?“ Кое не е за вярване. „Привидяло ви се е?“ Да ми се е привидяло — и камъчето, и човекът, израсъл от него, защото съм бил трескав? Прекрасно! Я погледнете нагоре! Чудите се защо съм ви довел тук, край университета ми? Затова, защото тук и кръзорът е голям, и небето е огромно.

Гледайте, гледайте! Видяхте ли, от небето падна звезда?... А сега тук, точно над стадиона. Погледнете де!... Ето, още една лети. По-надясно. Не там! Къде гледате, по-надясно! Днес нали е двадесет и осми юли? Моят приятел в колибката се появи също на двадесет и осми юли. Ето оттам идват те, от съзвездието Персей. Точно през тази нощ Земята пресича техния поток. Сега ще има звезден дъжд... Вижте, вижте, започва! Ето прелетяха две звездички, изгаснаха, ето три — не, четири!... Ето още една, две... Как блестят върху плюша на небето!

Ще ви кажа, че доста пришълци ще се изсипят тази нощ над Земята. Разбира се, от тези звездички, които ние виждаме, почти всички изгарят. Но онази, която падне до хоризонта, бъдете сигурни. Знайте, че след седмица, след месец ще кажат за някого: „Ама просто е като сменен! Станал е съвсем друг човек!“...

„Какво да правим с тях?“ Как какво? Не можем да върнем обратно в Космоса тези, дето са нападали. Ето тези Шуркини. Собствено, аз за това и се захванах да преподавам, а не отидох в сувенирния комбинат. Децата трябва да израстват устойчиви против пришълчеството. А ако са ги подменили, то да се възпитават и превъзпитават. Колкото повече машини, механизми има на Земята, толкова по-ясна става главната функция на човека — нравствената. Поважно става той да бъде неравнодушен, заинтересован с ентузиазъм. Ако нещо не знае, не умее, винаги ще се намери кой да му покаже. Но ако моралът му не е на висота, той няма и да пита. Ще го направи на две, на три, пък какво ще стане по-нататък, му е все едно...

Все пак не вярвате? Както искате. Само ще ви дам един съвет. Да допуснем, имате затруднение в производството, в службата или в живота. Да предположим, че сте изправен пред избор, как да постъпите. Преди да вземете решение, проверете не сте ли пришълец.

Сложете ръката на гърдите си — дали бие човешкото сърце?

НОВАТА СИГНАЛНА

Явно тука има нещо. Макар че това е глупава, почти еснафска фраза. Фраза след обилен обед, когато гостите и стопаните са полуусънни от преяждане и след като са разнишили всички клюки, им се прииска нещо „за душата...“

Разбира се, работата не е там, че „има нещо“. Просто науката не е стигнала още до него и не го е открила. Самият аз, щом се замисля за това, се обвинявам едва ли не в мистика. Но да не слагаме етикети. Това е най-лесното. По-добре да си припомним нашите усещания. На фронта например.

Такова нещо ми се случи четири пъти, веднъж на Ленинградския фронт през септември четиридесет и първа година, край Нови Петерхоф (сега той се нарича Петродворец).

С един другар се връщахме от разузнаване, отдясно, някъде там в тъмнината зад вълните, бяха Кронщат и Финският залив, а отляво — храстите и буренациите на Петерхофския парк. Територията тук твърдо беше наша, фронтовата линия минаваше на около два километра от железопътната линия, а паркът бе претъпкан с наши части, които отстъпваха пред превъзхождащите ги по сили дивизии на Лееб и постепенно се събираха на Ораниенбаумкин плацдарм. Крачехме безгрижно, метнали автоматите през рамо. И изведнъж усетих, че сега ще стрелят по нас. Това бе необяснима и в същото време толкова силна убеденост, че с вик „Залегни“ аз се хвърлих върху изненадания си приятел и го съборих на земята. Миг след това над нас прелетя редица от трасиращи куршуми, изскочили като безшумни червени искрици от сивата тъмнина на крайпътните храсти, а миг по-късно, сякаш отделно, се чу автоматен откос. Ние веднага открихме огън по тези храсти, после се хвърлихме към тях, но за съжаление не открихме никого.

Какво ми е казало, че някой се прицелва в нас? Откъде е възникнала в мен тази увереност, докато се движехме в съвсем спокойна местност? Но тя наистина е възниквала, още повече, че ако не се бяхме хвърлили върху асфалта, и двамата щяхме да бъдем

простреляни, на сутринта щяха да ни намерят вкочанени, с посивели лица, и след редък винтовъчен залп момчетата от съседната 7-а морска бригада, намръщени и мълчаливи, щяха да ни заровят в братската могила. И сега нямаше да си спомням нищо.

Или да вземем друг случай. През четиридесет и втора край Калач, когато се биехме с 8-а италианска армия...

Макар че не. Не трябва! Да не се отвличаме, а да преминем към онова, което се случило с Коля Званцов, към историята, която ни разказа през зимата на четиридесет и трета в здравбатальона на проспект „Загородний“, онази голяма, сива сграда срещу Витебската гара. (Сега тази сграда се намира не само срещу Витебската гара, но също така срещу новия Театър на младия зрител, построен тук вместо стария на „Моховая“.) В здравбатальона човек попада след болницата, когато вече не му трябва болнично лечение, а просто някаква рана не ще да зараства, нужни са превръзки, пък и самият той не е съвсем готов за военна служба. Онези, които не бяха освободени, имаха през деня боева подготовка — изучаване на оръжията и строева. А вечер, легнали на дървените нарове, си разказвахме кой каквото знае, каквото е видял или чул. За Урицк, градчето край Ленинград, което шест пъти в ръкопашен бой бе минавало от ръка в ръка, за Невска Дубровка, за преминаването на Волга, за боевете край Моздок, за разни такива неща. Не знам защо всички говорехме за войната. Може би защото тогава бяхме в тила. Отдавна е забелязано, че в малкото тихи минути на предната линия войниците рядко говорят за боя, повече мислят за предишния довоенен живот. А в болниците и на почивка винаги се сещаш за фронта.

Няколко вечери Николай Званцов ни разказваше за случилото се с него. Впрочем дори не с него, а по-скоро чрез него. Чрез него се бе проявила някаква странна сила, някаква неизвестна нам способност на организма, свършила бе, така да се каже, работата си и бе изчезнала.

Това се бе случило през май четиридесет и втора година, по време на нашето настъпление от Изюмската височина към Харков. Известно е, че операцията не бе добре подгответа. В района на Славянск немците преминаха в контранастъпление, част от дивизиите на 6-а, 9-а и 57-а армия бяха обкръжени и с боеве започнаха да си пробиват път назад към Северен Донец.

Званцов служеше в картечно-артилерийски батальон и в края на май ротата му две седмици отбраняваше някакво селце, името на което не можа да си спомни. Обстановката бе тревожна. На ротния участък бе тихо, но отпред ставаха някакви големи придвижвания. От фланговеге се дочуваше канонадата на оръдията и се знаеше, че съседният полк е разгромен и отстъпва. Имаше опасност противникът да навлезе в тила им, чакаха заповеди от дивизията, но връзката беше прекъсната.

В местността наоколо нямаше жива душа, а и самото селце, в което се бяха окопали, не съществуващо вече като населен пункт. То пострадало още през четиридесет и първа, когато немците завзеха Харков и по тези места се водеха ожесточени боеве. А случайно оцелелите къщи били окончателно опожарени от есесовците от 4-а танкова армия, отстъпващи след скорошния пробив към Мерета и Чугуев.

От селцето бяха останали само пожарища и обрасли с храсталак развалини. Останала бе една-единствена полуразрушена тухлена къща, в която се бе разположил командният пункт на ротата, а в мазата се бяха приютили двама оцелели и неевакуирани жители — към шестдесет и пет годишен старец и глухоняматата му дъщеря. В мазето бяха струпани доста картофи и старецът черпеше с тях бойците. Бе силен и заедно с дъщеря си копаеше окопи и площадки за оръдията.

Ето там, в нова селце, с Николай започнаха да стават странни неща, там започнаха неговите удивителни сънища. Всъщност не е съвсем така, защото за пръв път това се прояви в онази утрин, когато ротният командир изпратил Званцов на разузнаване.

Николай и още един войник, Абрамов, тръгнаха да уточнят къде точно се намира противникът. Извървяха около пет километра, но не откриха нито чужди, нито свои, а както бяха легнали на височинката зад малка гора, дочуха шум на приближаващи се танкове. Колите се показаха, Званцов позна нашия бързоходен Т-70, а с него два Т-34. Това можеше да е взвод от танковото разузнаване, затова Николай реши да изчака танковете да се приближат, да ги спре и да се осведоми за общата обстановка.

Двамата с Абрамов лежаха и чакаха и изведенъж Званцов почувствува, че не само те наблюдават танковете, че и други внимателни очи — и то не един чифт, а много повече, следят

приближаващите танкове и измерват разстоянието до тях. Това чувство сякаш го удари по главата, той се обърна, опира местността с очи и показва на Абрамов другата горичка на около двеста метра от тях. Започнаха да се взират и веднага видяха как над храстите едва забележително се надига дулото на „змията“ — противотанковото оръдие на немците, наричано така заради дългия ствол и малката главичка на дулото.

И веднага гръмна първият точен изстрел, снарядът полетя и проряза въздуха. Челният Т-70 потрепера, куполът му се изкриви, от танка лъхна огромно кълбо черен дим и Николай Званцов почти физически усети, че там, вътре, в мига, в който избухнаха боеприпасите, сред дивата ярост на високата температура, отведенъж пресекнаха всички мисли, страхове, смели планове и три руски момчета престанаха да съществуват.

Званцов и Абрамов скочиха и завикаха, като че ли този вик можеше да помогне с нещо на танкистите, но после дойдоха на себе си и отново легнаха, за да не се разкрият.

А боят се разгаряше. Противотанковата батарея, направила засада в горичката, откри бърза стрелба по двата останали танка. Те отговориха на стрелбата и започнаха да се разгръщат.

Тук Николай почувствува, че нова група хора, този път отгоре, вижда и тях двамата, и батареята, и танковете. Той дръпна Абрамов за ръката, двамата се претърколиха в канавката. Навреме, защото над тях плуваше ниско „Юнкерс-88“, по пясъчния гребен на канавката в миг се появиха дупчици, в които имаше стъклени капки, образуващи се, когато куршуми от едрокалибрена картечница преминават през пясък с голяма скорост.

И в същия този миг Званцов по неясен и необясним начин усети цялата картина на боя. Усети я като огромен пространствен многоъгълник с движещ се горен ъгъл — ревящия самолет, с ъгли по повърхността на земята — противотанковата батарея на немците, където стволовете на оръдията щракаха и се претъркулваха върху лафетите; желязно гърмящите танкове, бягащи от обстрела; те самите с Абрамов; и последния ъгъл — нашата танкова група, спотаила се в далечната рядка гора, но вече открита от юнкерса. (Той беше сигурен, че там има танкове, макар че не можеше да разбере защо, с какво и как ги усеща.)

Ъглите на движещия се по земята и над нея многоъгълник бяха свързани и точно тези отношения по някакъв начин даваха на Званцов възможност да ги усети. Артилеристите от фашистката батарея искаха да унищожат двета танка, танкистите се опитваха да се измъкнат от обстрела, командирът на юнкерса виждаше танковете в далечната гора и искаше да ги бомбардира, а неговият картечар съжаляваше, че не улучи двете малки фигурки на края на гората, Званцов и Абрамов. Всичките тези стремежи, намерения и съжаления минаваха през съзнанието на Званцов и обединяваха в едно цяло всичко, което ставаше. Сякаш той бе получил ново, добавъчно вътрешно зрение.

И не само това.

Той знаеше какво става, но в един миг бе способен да предвиди и какво ще стане.

Отсега знаеше, че двета танка няма да се върнат към горичката, откъдето дойдоха, а ще се предвижат през откритите места към далечната горичка. И наистина, едва Званцов почувствува това, челният танк започна да завива към дърветата.

Званцов знаеше, че юнкерсът няма да гони двета танка, а ще полети към птичката и ето самолетът му се подчини, зави надясно, след две секунди се завъртя през крило и изведнъж пикира в далечината.

Знаеше, че батареята ще открие преграден огън, и преди да го е осмислил докрай, „змиите“ прекъснаха прекия обстрел и дадоха няколко изпреварващи пробни изстрела по танковете.

Няколко мига Званцов разбираше всичко за всички. Виждаше нещо, което не се вижда със зрение, четеше всички мисли в едно пространство от няколко километра и чувствуваше не само настоящето, но и близкото бъдеще.

После всичко свърши и той отново стана предишният.

Танковете се скриха зад хълма, батареята мъкна. С пълзене разузнавачите стигнаха до гората и тръгнаха за частта си да доложат обстановката.

Цял ден след това Званцов си мислеше за чудния многоъгълник, за начина, по който бе могъл да види и почувствува нещо, недостъпно за окото и за сетивата изобщо.

А после започнаха сънищата.

Първият му се присъни същата вечер, когато легна на пода на къщата, в която се помещаваше КП-то.

Сънят бе ясен, отчетлив, почти осезаем.

Званцов сънуваше, че се намира в голяма красива градина. Или не в градина, а в парк, като този в Гатчина край Ленинград, с големи стогодишни дървета, с пътечки, посипани с пясък, и с великолепни цветни лехи. Отстрани зад поляната се виждаше чист и спретнат двуетажен дворец, а пред него, пред Званцов, стои малка къщичка без прозорци. По-скоро не къщичка, а мраморен куб с врата. Къщичката или кубът бе обградена с ниска, украсена чугунена решетка.

Званцов сънуваше, разбираше, че това е сън, но с крайчеца на съзнанието си си помисли, че му е провървяло с този сън, и се зарадва, че поне на сън ще си почива в тази красива градина. Искаше му се да си почине, от единадесет месеца бе на фронта, отстъпва с боеве от самата граница и дори когато ги преразпределяха, не се задържаше никъде повече от седмица.

Но сънят продължаваше и той разбра, че няма да му е до почивка, защото нещата се развиваха не така, както му се искаше.

Той, Званцов, стоеше с широко разкочени крака. Отдалеч се чу шум, в парка влезе голям открит камион, натоварен с блестящи бидони за мляко. Колата спря. От нея слязоха двама души, отпратиха шофьора и изчакаха да се отдалечи. После махнаха капака и бързо започнаха да свалят тежките бидони.

В ръката си Званцов усети връзка ключове. Отвори вратичката на чугунената ограда, после вратата на къщичката. Вътре имаше малка стая без прозорци, на пода се виждаше люк, а надолу се спускаше широка вита стълба. Званцов, а след него хората с тежките бидони слязоха в новото помещение. Тук на ниски поставки стояха пет или шест дъбови ковчега.

Нататък ставаше все по-необяснимо. Званцов и хората, които той явно командуваше, свалиха капаците на ковчезите — те бяха празни. После свалиха всички бидони долу. Единият от мъжете отвори първия бидон и Званцов видя вътре разглобени автомати с пълнители, шмайзери.

Това толкова учуди Званцов, че той се събуди и видя на две крачки от себе си тук, в КП-то, да седи на пода непознат човек с голяма фуражка и да го гледа с широко отворени жадни очи.

Те се гледаха секунда-две, после човекът с фуражката затвори очи и се обърна на другата страна. Званцов бе учуден от появяването на непознатия в КП-то на ротата. Иначе всичко си беше наред. Мрачният лейтенант Петрищев, командирът на ротата, бе седнал на масата и разглеждаше картата, осветена от парче горяща немска жица. Разузнавачът Абрамов спеше проснат по гръб на единственото легло, ръцете му бяха разперени, а устата отворена. Всичко наоколо спеше, през прозореца се виждаше черното звездно небе и чернееше фигурата на часовия, подпрял се на винтовката си.

Званцов затвори очи, обърна се на другата страна и веднага „се включи“ продължението на съня. Сега той се намираше в двореца. Позна го по това, че през прозорците на стаята се виждаше същата градина с алеи и цветни лехи. До Званцов бе застанал господин, с побелели коси, със зелено сако, голф и високи обувки с връзки (в съня си Званцов определи този човек като господин, а не като гражданин). Званцов и господинът приказваха на чужд език, при това Николай, в качеството си на персонаж от този сън, знаеше езика, а в качеството си на реално съществуващия боец Званцов, който в момента спеше и знаеше, че спи, не разбираше нито дума.

Двамата разговаряха доста оживено и ръкомахаха. Господинът с побелялата коса се обърна към вратата и викна нещо. Тя веднага се отвори, оттам двама мъже довлякоха трети, който се оказа шофьорът на камиона от първия сън. Но сега той бе отслабнал, лицето му бе измъчено, а устата разкъсана. Господинът и Званцов — все още като герой от този странен сън — се нахвърлиха върху шофьора и започнаха да го бият. Отначало онзи не се защищаваше, само прикриваше главата си с ръка. Но изведенъж в нея проблесна нож, той се хвърли напред и удари Званцов по лицето. Ножът се плъзна по брадата и засегна шията. Останалите бързо събориха шофьора на земята, а Званцов затисна раната с ръка, дръпна се настрани, извади от джоба си огледалце и погледна в него.

В огледалото той видя не своето, а някакво чуждо лице. Беше ужасно. Званцов сънуваше. Той бе субект от този сън, действуващ в него и осъзнаваше своето „аз“. Но в огледалото се виждаше чуждо лице.

В този момента Званцов почувствува, че го разтърсват, и се събуди.

Бе дошъл неговият ред да застане на пост край КП-то. Не беше си починал, но стана, взе автомата си в ръка, излезе, олюлявайки се, навън и зае мястото си. Със съжаление усети как утринният ветрец издухва и последната топлинка от гимнастърката му.

Съмваше се, той огледа селцето и внезапно го осени, че някъде е виждал лицето, което го погледна от огледалцето. При това бе го виждал насокро: може би преди месец, преди седмица, а може би вчера. Но в същото време, както често се случва в сънищата, той изобщо не си спомняше как изглежда то.

Новият ден бе доста напрегнат. Успяха за малко да се свържат с щаба на дивизията. Заповядаха им да се задържат в селото на всяка цена, за да осигурят настъплението на другите по-големи части. Но противникът не се обаждаше, бе изчезнала дори батареята, която откриха разузнавачите.

И от същата нощ, в която Званцов видя първия си сън, в ротата започнаха да пристигат войници от пехотната дивизия, приела първа върху себе си танковия таран на немците край Мерета. Водили бой до последния патрон, те бяха почти напълно унищожени заедно с щаба и командния състав. Мрачният лейтенант Петришчев препращаше ранените нататък, а здравите оставяше при себе си.

По-късно Званцов научи, че същата нощ бе дошъл и непознатият с фуражката. Той бе особено момче, пълномощник на Специалния отдел на дивизията. Още в началото на май, по време на марш, отделът им се натъкнал на засадата на танковия дивизион на есесовците и бил три четвърти унищожен. Удубченко, така се нарече непознатият, е бил тогава ординарец на началника на отдела и според думите му веднага след катастрофата бил произведен пълномощник. След още три дни дивизията им била разрязана на части, техният отдел бил жестоко бомбардиран, успял да се спаси само той. Приbral оцелялото имущество на отдела — голямата и неудобна за носене машинка „Ундервуд“ и единствената запазена папка с дела — и тръгнал да си пробива път на изток, към своите.

Петришчев го бе оставил в КП-то до изясняване на самоличността. Виждаше се, че на Удубченко повече му се иска да бъде сътрудник на Специалния отдел, отколкото редник. Не се разделяше с папката си денем и нощем. Войниците от ротата му се

присмиваха, питаха го с „Ундервуд“-а ли щеше да стреля, ако му се бе наложило. Но той им показа пистолета си „ТТ“.

Удубченко проявяващ особен интерес към Званцов, Николай забеляза, че той непрекъснато се стреми да остане насаме с него, а когато работеха в окопите, на няколко пъти издебващо втренчения му поглед.

През следващите два дни в ротата бе спокойно. Командирите и бойците копаха резервни окопи и съобщителни ходове, доуточняваха се секторите на обстрел за картечниците. Противникът сякаш бе решил да остави батальона на мира. Грохотът на артилерията се премести по на изток. Само често през деня и през нощта над позициите на батальона прелитаха немски транспортни самолети „Ю-54“ с курс към Изюм.

И отново Званцов започна да сънува.

Веднъж му се присъни, че крачи през обрасла с трева стънчогледова нива, по леко нагорнище. Навън е нощ. Но той върви уверено и излиза край гората. Там, над полуразрушен стар окоп, се е килнал обгорял съветски двукуполен учебен танк — ветеран от боевете през четиридесет и първа година. Бронята му е издута, очевидно от взрива на боеприпасите. И по издутото място нечия ръка разкривено и неграмотно е написала с бяла боя: „Броната ни е сдрава и танковете ни са борзи.“ Званцов знае за този надпис, но не се възмущава, а само леко се подсмихва. Оттук нататък той не върви свободно, а се навежда и с леки котешки скокове се крие между дърветата. Така преминава около половин километър, а после ляга на залята и започва да пълзи. Пред него се показва поляна, осветена от лунната светлина. Званцов съзира силуетите на някакви големи коли с покривала, край тях седят или се разхождат хора с черни шинели. Званцов ги наблюдава дълго, доволен кимва и пълзешком тръгва по обратния път...

На това място сънят се прекъсна. Известно време се мяркаха „кадри“ от стария сън — в градината. После отново започна цял откъс, без прекъсване.

Отново е нощ и Званцов стои на голямата пустинна поляна в гората, очаква някого и напрегнато се взира в небето. Някъде отгоре се чува бръмчене на самолет. Той изважда от джоба си фенерче, светва няколко пъти. Невидимият самолет се приближава, после почва да се

отдалечава. Званцов не се притеснява от това, той ляга на тревата и зачаква.

След известно време, без бръмчене на мотор, в небето припламва огънче. Званцов веднага изважда от джоба си друго фенерче и светва и с двете. Огънчето започва стремително да пада, после угасва. Но на фона на просветляващото небе вече се вижда тъмната птица, носеща се към земята. Това е планер. На височина двеста метра той спира да пикира и се плъзва като черна сянка над гората, шасито му докосва тревата на поляната, приземява се, изминава още сто и петдесет метра и спира, недалеч от Званцов.

Търбухът му се отваря, оттам се изсипват десетина тъмни сенки. Званцов скача и вдига ръка. Десантчиците му се подчиняват и безшумно забързват след него към гората. Стигат до обгорелия танк с написаното от немска ръка издевателство, оттам се придвижват много внимателно. Поляната е отпред, Званцов разделя отряда на три групи. Зад дървото се вижда фигурата на часовия с черен шинел. Званцов изважда ножа, леко като насын пристъпва към часовия, затисва с една ръка устата му, а с другата го намушва. Зад него се чува свиркане, хората му се хвърлят към колите с покривала, които стоят на поляната.

Войниците с черни шинели ги пресрещат, завързва се кратък горещ бой. Една от колите неочеквано пламва с ален пламък и избухва, няколко фигури падат. Но Званцов с пистолет в ръка си пробива път към другата кола. Около нея се мята човек и трескаво драска по борда ѝ с никаква кутийка. В кабината вторият човек се мъчеше да запали мотора. С един изстрел Званцов събаря първия, после втория, хвърля се в кабината, без дори да изхвърли убития навън, натиска стартера, дава пълна газ. В това време край него избухва третата кола, но той е влязъл мощно в късата дъга на завоя и се измъква от поляната.

Разсъмва, обраслите с трева вдълбнатини на горския път се носят насреща му. Колата лъкатуши по пътя, после той завърта кормилото на 360 градуса и се устремява към целта, която знае. Някакви хора се изпречват на пътя му, но се отдръпват, за да се спасят от колелата, само стъклото на кабината се осейва с ярките звездички на курсумите.

Гората остава назад, пред него се разстила светлият простор на полето. Отпред, в ниското, се води бой. Танковете се разгръщат, отдалеч изглеждат като играчки, батареята стреля по тях, вижда се начупената редица от бягащи войници.

Званцов се слива с колата. Пътят лъкатуши надолу като удар от бич и води точно към центъра на боя. Убитият до него се удря с глава във облегалката, но Званцов не може, няма нито миг излишен, за да отвори вратата и да го избути.

Боят се приближава, чува се звучното тракане на автоматните откоси. Ето я линията на окопите, бойците скачат с учудени лица, вдигат ръце, опитват се да го спрат. Но той прелита край тях, прелита през минното попе, някъде до колата избухва мина, но Званцов е вече далеч, преминава бързо през веригата на атакуващите. И отново черният път като пружина ляга под колелата. Струва му се, че не той завива с колата, а самата земя се върти — бързо сменящите се хоризонти, изпънатите редици на храсталаците, зелените хълмчета на горичките, — върти се, за да легнат под радиатора му два коловоза и да изправят мълниеносния му път.

Най-сетне насреща му забързва нова гора със сенки и прохлада. Клоните чукат по кабината. Званцов започва да вдига крака си от педала за газта, свива по горската просека, понася се към малка къщичка и натиска спирачката.

Неколцина цивилни се втурват към него. От преживяната скорост дърветата още се люлеят пред очите му, но той е изскочил от кабината и заедно с цивилните сваля брезентовото покривало от колата. Под него има голяма рамка с надлъжни метални жлебове.

Бързо се приближават още три камиона и дотичват още хора. Мълчаливо, без да губят нито минута за приказки, Званцов и цивилните нахвърлят клони върху колата, която е докарал, после на ръце я избутват към най-големия гъсталак под дърветата. Опъват брезентовото покривало върху друг камион, домъкват отнякъде още два такива брезента и дървени подпорки. Появяват се трима войници със зелени мундири. Те се качват в новите три коли и потеглят сред облаци прах.

И веднага с другото зрение Званцов вижда как там, отвъд линията на фронта, която току-що е преминал, към самолетите тичат малки фигурки, вдигнати по тревога, чува командалата „Напред“, чува как моторите изревават за миг и запяват.

А след миг той не е само Званцов, но и летецът от самолета. Земята пропада, провисва под него като огромна вдълбната чаша, избягалият към безкрайните далечини хоризонт е на нивото на очите

му. Но летецът, прехапал устни, старателно се взира надолу, търси нещо сред макетните къщички на селата, сред изпъкналите килимчета на горите и горичките, сред светлите пътеки. После по горския път вижда забързана товарна бойна кола с покривало. Точно това е, което търси. С радостен прилив в сърцето той пикира и се приготвя да пусне тежкия бомбен товар.

И така, едно подир друго, Званцов бе трима летци и унищожи трите коли, тръгнали от поляната в гората. Но в същото време той бе и предишният Званцов, останал при пъrvата, най-важна кола, скрита в гората. Той седеше в каросерията, а в кабината бе останал убитият шофьор.

Званцов сънува този сън три нощи подред и се измъчи. Щом си затвореше очите, веднага започваше нощния бой с хората с черни шинели, отново летеше пътят под радиатора на колата или пък преследваше със самолета лъжливата кола.

На четвъртата нощ му се присъни заключителната част на тези сънища.

Вечерта си легна в КП-то, свали ботушите, намести си шинела и пъхна глава в шлема. Не го обичаше и не го слагаше, по-често ползваше шлема за спане, защото е удобен като възглавница. После затвори очи и в същия миг засънува.

Званцов пътуваше с влак. Колелетата тракаха, мяркаха се траверсите, а той знаеше, че носи и вече почти е донесъл нещо много ценно. Влакът спря на чужда, непозната гара. Двама работници с тъмносиви униформи и пречупен кръст на ръкавите местеха стрелките. Чужди войници в комбинезони стояха свободно по перона. Началникът на гарата с бяла халка в ръка тичаше към Званцов, лицето му изразяваше почтителност и страх. А той, Званцов, чакаше обясненията му хладно, презрително и властно...

После гарата изчезна, той се озова в огромна зала с тераса от дясната страна. Пред него нямаше никой. Но Званцов знаеше, че отзад като пътна и мълчалива стена стоят множество хора, почти всички с мундири: маршали, генерили и полковници от фашистката армия. В залата бе тихо, но в един миг настъпи направо гробна тишина. Широката бяла врата пред него се отвори, дочуха се бързи стъпки и в залата влезе... Хитлер. Той вървеше към Званцов, тълпата военни бе застинала. Званцов се напрегна, приготви се да изпъне ръка за

фашисткото приветствие и усети как от това усилие добре ушитият му костюм се опъва на раменете.

Хитлер се спря, кокалестото му лице беше бледо. Около минута той гледаше Званцов с бесен и в същото време нежен поглед. После очите му се метнаха някъде назад, зад гърба на Званцов. Оттам излязоха двама тръбачи, те застанаха от двете страни на Званцов, поеха дълбоко въздух и... рязко кукуригане на петел огласи залата.

От този шум Званцов се събуди.

Кукуригаше единственият останал в селото петел, който по чудо бе успял да преживее и немското настъпление през четиридесет и първа, и минаването на есесовските части през четиридесет и втора година.

Званцов бе абсолютно объркан.

Какво значи всичко това и защо му се присънват такива сънища?

Той разбираше, че тези сънища са съвсем нередни, че това са нечии чужди сънища, които не могат да му се присънват на него, съветския войник Званцов, и просто по силата на някаква грешка попадат в главата му.

Но чии сънища са тогава?

Той седна на пода и се огледа. Мрачният лейтенант Петришчев, командирът на ротата, спеше, върнал се от обход на постовете. (Той бе винаги мрачен, защото в Брест бяха останали жена му и двете му малки дъщери и от началото на войната не бе чувал нищо за тях.) Но Званцов добре познаваше лейтенанта, заедно бяха служили край Брест и бе сигурен в него, както в самия себе си.

До Званцов хъркаше Вания Абрамов, с когото ходеше на разузнаване. След болницата Абрамов бе дошъл в тяхната част. Той му бе разправял биографията си и Званцов знаеше, че е точно такава. Преди войната Абрамов бе отбивал редовната си военна служба в Специалния железопътен батальон на Червенознаменния балтийски флот. Това бе интересна войнска част, може би единствена по рода си в целия свят. Край Ленинград има две укрепления — Червения хълм и Сивата кобила, които се свързват с Голяма Ижора чрез специално железопътно отклонение. Отклонението служи за снабдяване на укрепленията с оръжие, боеприпаси и разни други. За обслужването му на времето е бил създаден Специалният железопътен батальон. Там служат железнничари, които вършат своята железнничарска работа. Но са

с флотска униформа и се водят към ЧБФ. Докато служеше в този батальон, през почивните дни Абрамов често ходеше в Ленинград, познаваше го добре, а Званцов, самият ленинградчанин, имаше пълната възможност да го провери. (Абрамов бе ходил дори в новата баня на улица „Чайковска“, която Званцов като бригадир на каменоделци бе построил преди войната.) И изобщо те бяха приятели, заедно ходеха на разузнаване и неведнъж животът на единния зависеше от съвестта и смелостта на другия.

И още един човек спеше в КП-то — свързочникът Зорин. Той бе съвсем младо момче, с мъх по бузите, бе роден през двадесет и трета година, получаваше писма с хиляди поклони от роднините на село.

Сънищата, които по силата на някаква грешка попадаха при Званцов, не можеха да са предназначени за нито един от тримата.

Николай си мислеше за всичко това и изведнъж почувствува, че някой го гледа отзад. Той се обърна и видя седналия до стената Удубченко, който го гледаше със светлите си очи.

Той стана, приближи се до Званцов и го попита с неочеквано тих глас:

- Знаеш ли немски?
- Не — отговори Званцов.
- Ами полски?
- Също не.

Званцов наистина не знаеше никакви чужди езици. По-точно някога в училище бе учител немски, но оттогава в главата му бе останало само „Их хабе, ду хаст...“ и немската дума за „печка“ — „офт“, за която не беше сигурен, че значи точно „печка“ и можеше да бъде „често“.

За миг Удубченко гледаше Званцов с никакво очакване, после каза „добре“ и излезе от КП-то.

Всичко това бе доста подозително. То дори можеше да бъде парола: „Знаеш ли немски?“ „Не“ „Ами полски?“

В същото време Званцов разбираше, че сега не може да направи нищо.

Обзет от съмнения, той си сви цигарка, запали с кремъка огън, дръпна от него, отгоре махорката набъбна, запука настриани, заподскачаха малки искрички. Званцов се наметна с шинела и излезе на улицата.

Глупав и подъл сън? Той, Званцов, да се изпъва пред кучето Хитлер! Ако му паднеше, той би го разкъсал на парчета, а парчетата би стъпкал в земята. Би стъпкал тази твар с ботушите си, а после щеше да помоли старшината да му даде други и онези щеше да изхвърли.

....! ....! ....!

Званцов си дръпна от цигарата, разклати глава, за да се разсъни, и се огледа.

Навън бе уханна, мека, кадифена украинска нощ. Миришеше на ябълков цвят и на жасмин. Луната заливаše селото със синята си фосфоресцираща светлина, то изглеждаше уродливо и безобразно. Диво и самотно стърчаха комините на изоставените къщи, легнала бе гробна тишина и навсякъде се таеше заплаха по тъмните места на развалините, в дерето зад градините, в далечната горичка отвъд полето.

Обстановката на фронта бе неясна и Званцов знаеше, че може би в този миг зад горичката се събира фашистка пехота, че в същия миг от полуизгнилата купа сено в полето може би го наблюдава вражески разузнавач.

И главно не се знаеше къде е неприятелят, а къде са своите и накъде да се обърне ротата, за да не я ударят в гръб.

От тези мисли на Званцов му стана студено и неуютно. Той предпазливо премести цигарата си така, че да не се вижда огънчето.

В отдалечения край на градината се мярна нещо сиво. Званцов трепна, напрегна се и се вгледа. Движението се повтори. Той се наведе и тръгна напред, като се стараеше да не настъпва клончетата. Тогава видя глухонямото момиче, дъщерята на стареца.

Тя беше боса, с рокля от домашно платно, копаеше пръстта с кратки, силни, но в същото време тромави движения. До нея се търкаляше грубо скован сандък, а в него имаше чувал със зърно.

Нямата почувствува присъствието на Званцов, обърна се уплашено и се дръпна настани.

Званцов погледна дупката, сандъка и чувала. Разбра, че старецът и дъщеря му не вярват, че ротата ще удържи селото и предвидливо закопават хляба, за да не им го отнемат фашистите мародери. Стана му тъжно и го досрамя от нямата.

Той с ръка й иска лопатата, плю си на ръцете и бързо изкопа трап в податливата и рохкава градинска пръст. Двамата сложиха

сандъка с чуvalа вътре, заровиха го и утъпкаха мястото.

Званцов ожадня. Отначало попита момичето за вода, но после се сети, че тя не чува, и със знаци ѝ обясни какво иска.

Нямата го гледаше тъпло и явно не разбираше. После го повика с ръка след себе си. Приближиха се до къщата. Нямата се наведе над прозорчето на мазата и замуча. Долу запалиха газениче и старецът се изкачи по стълбата. Докато се изкачваше, луната осветяваше плешивината му, обрасла по края с дълги невчесани коси.

Щом разбра, че Званцов иска вода, старецът реши да го почерпи с чай и мед и го покани при себе си. Той взе да отказва. Макар че много му се пиеше чай с мед, Званцов разбираше, че медът, картофите и зърното, закопано в градината до ябълката, може да станат единствената храна на тези двамата за доста време.

И докато приказваха, зад оградата се мърна пълномощникът, старецът го изгледа неодобрително и каза:

— Само се разхожда. Какво толкова търси?

Най-сетне той успя да уговори Званцов и пръв се спусна надолу. Стълбата, която водеше към мазето, бе тясна и паянтива. Нямата му подаде ръка, за да не падне в тъмното. Дланта ѝ бе месеста и неприятна. Отначало тя подаде ръката си свита по селски, но после Званцов усети как пръстите ѝ здраво и доверчиво са стиснали ръката му. От тази малка ласка сърцето му се стопли, той си спомни за жена си и синчето, останали в Ленинград, от година вече от тях нямаше новини и очите му се насълзиха в тъмнината.

Мазето бе голямо, в единия ъгъл до стената бяха струпани картофи, които бяха почнали да покълват с бели израстъци. Миришеше на кисело. Край стената имаше пейки, покрити с парцали — постелите на стареца и дъщеря му, имаше маса и някакви сандъци. Върху влажната тухлена стена, на ръждива кука висеше малко потъмняло огледало в дървена рамка.

Старецът издърпа фитила на газеничето и усили пламъка, после донесе самовара, водата в който беше вече гореща. Започнаха да пият липов чай с мед. Разговорът не вървеше, старецът не бе от приказливите. Okаза се учител и наистина Званцов забеляза, че ръцете му не са за селска, а за интелигентска работа.

Нямата гледаше Званцов в лицето и през цялото време се усмихваше, но усмивката ѝ бе безсмислена. Старецът му каза, че през

целия си живот е живяла тук, в съседното село, не знае езика на глухонемите и е неграмотна. Заради нейната грозота, за това, че преди малко двамата закопаваха зърното в земята, и за това, че разбираха защо го правят, Званцов през цялото време се срамуваше от няматата и баща ѝ. Не му се седеше в мазата...

Отгоре се чуха стъпки — мазата се намираше точно под стаята на ротното КП. Званцов каза, че това е командирът на ротата, който може да го потърси, благодари за чая и се измъкна навън.

През нощта грохотът на артилерийската канонада се чуваше в тила на батальона на Званцов, а на сутринта пристигна заповед от дивизията да удържат позициите поне три дена, след което ще се присъединят към дивизията на изток.

Но немците така и не се появиха в околностите на селото. Мрачният лейтенант Петришчев съвсем се изтормози, защото той очакваше боя и се готвеше за него, а неизвестността е много по-лоша и опасна от всяка реална опасност.

На сутринта Званцов и Абрамов отново тръгнаха да търсят неприятеля. Отидоха в горичката, където се намираше противотанковата батарея, после заобиколиха от югозапад на североизток към гората, където предполагаха, че ще има кавалерийска част и където още не бяха ходили разузнавачи.

Но воински части нямаше нито в началото на гората, нито понавътре. Званцов и Абрамов минаха край гората и продължиха нататък, така че селото, където бе разположена ротата, остана зад слънцето.

Мястото бе неравно. Те се спуснаха в едно дере, където се търкаляха почернели гилзи от снаряди, изкачиха се нагоре — там по гребена минаваше линията на старите окопи. На Званцов започна да му се струва, че вече е бил тук и познава тези места. Те прескочиха няколко полузаринати съобщителни ходове, преплетени от сиви телефонни жици. В пролуката между дърветата нещо се чернееше. Странно предчувствие бодна Николай в сърцето.

Пред тях, килнат над окопа, стоеше двукуполният танк от неговия сън. Върху издутия му борд се виждаше разкривеният надпис: „бронита ни е сдрава и танковете ни са борзи.“

Званцов толкова се учуди, че целият се изпоти и усети как гимнастърката залепна за гърба му.

И от него към гората водеше пътеката, която той също си спомняше от сънищата.

Гърлото му бе пресъхнало, той се изкашля, кимна на Абрамов и двамата предпазливо тръгнаха по пътеката.

Не бяха изминали и километър, когато пред тях се чу рязко: „Стой! Не мърдай, горе ръцете!“ От храстите излезе човек с прицелен автомат.

Той бе с черен матроски шинел.

— Кой сте вие?

— Свои — отвърна Званцов иззад дървото. (И двамата бяха успели да се скрият зад дърветата.) — Пехотно разузнаване. А вашата част каква е?

— Ръцете! — дочу се друг глас. Разузнавачите се огледаха и видяха, че зад тях е застанал друг матрос с автомат.

— Я хващайте пътя, момчета — каза първият матрос. — Нашата част е секретна. Насам е забранено. И не се бавете. Петров, изпрати ги.

Вторият матрос ги доведе до края на гората и разузнавачите се върнаха в ротата. Но преди да ги изведат, Званцов успя да забележи зад дърветата контурите на някаква голяма кола, прикрита с клони.

Върнаха се в селото по тъмно, през целия път Званцов крачеше замислен.

По обратния път Абрамов започна да си спомня собствената си служба и взе да гадае каква ще да е тази секретна част. Но Званцов почти не го слушаше, с ужас си мислеше, че сега не се доверява нито на Абрамов, нито на Петришчев, изобщо на никого от нощувалите в КП-то тогава, дори и на самия себе си. Сънят ставаше реалност и на него му се струваше, че полудява.

До вечерта не можа да реши да каже ли или не на лейтенанта за сънищата си, на края си легна измъчен, без да измисли нищо. В стаята бе шумно. Петришчев бе удвоил боевата охрана, идваха свръзките на взводовете, а телефонистът държеше непрекъсната връзка с батальона.

Званцов успя да заспи едва призори, затвори очи и му се стори, че се оглежда в някакво мътно стъкло, в някакво прашно огледало и там е отразено лице. Но отново не неговото, а чуждо лице. Лицето!

Сякаш нещо проблесна в съзнанието му. Той се събуди, помисли минута. Озари го някаква мисъл, скочи бързо, взе автомата и излезе от къщата.

Новата нощ бе ветровита. Времето се влошаваше, западният край на небето бе покрит с облаци.

Званцов се огледа, почака очите му да свикнат с тъмнината, провери на място ли си е ножът и със спорна крачка тръгна из селото. Той знаеше къде има часови и за да не се натъкне на някого, къде пълзешком, къде с къси притичвания се промъкна през градините. После градините останаха назад и той излезе на пътеката, заобикаляща дерето. Отначало вървеше несигурно, но когато видя пред себе си слънчогледовото поле, разбра, че посоката е вярна.

Забърза. Почти затича, като се оглеждаше често. На излизане от полето пред него се мърна сянка. Без да я губи от очи, Званцов тръгна след нея, а в горичката я доближи. Беше старецът от мазето. Но сега той вървеше изправен, походката му бе станала лека и гъвкава. Званцов съмкна ботушите си, за да не вдига шум. По някое време чу стъпки зад гърба си, скри се в храстите и видя бледния и озърташ се пълномощник Удубченко.

Званцов очакваше, че той ще се появи тук, пропусна го и тръгна след него.

Така преминаха горичката, но когато стигнаха до широката поляна, Званцов видя, че пълномощникът е изчезнал и по тревата върви само старецът. Званцов удвои предпазливостта си, заобиколи поляната и се доближи до стареца в момента, в който той бе спрял и гледаше към небето.

Званцов се огледа, за да прецени как да действува в случай на нападение отзад, и вече се готвеше да свали предпазителя на автомата. В този момент нещо изпраща под краката му.

Старецът се обрна по посока на шума, но не се разбра дали е видял Николай.

Луната се скри зад облак и отново изплува.

Званцов искаше да се премести зад храста.

Но старецът гледаше към него, после каза нещо на чужд език. И изведнъж Николай усети страхотен удар по главата. В мозъка му нещо избухна. Той се обрна и видя, че на крачка от него стои глухоняматата дъщеря на стареца и държи в ръцете си продълговат предмет.

Ръцете и краката му отмаяха и той си помисли, че това е смъртта. Но в тази минута се чу оглушителен изстрел, както само „ГТ“ може да гърми. Куршумът мина край Званцов и удари стареца, който се

преви. Зад гърба на глухонямото момиче се появи пълномощникът Удубченко, с един удар той я събори на земята и се хвърли към стареца.

След две минути всичко бе свършено. Старецът и момичето, което не беше вече глухонямо, а злобно псуващо на немски, лежаха на тревата, вързани с колани, а Удубченко трепереше от вълнение и говореше на Званцов:

— Ама че гадове! Ама че гадове... Разбираш ли, аз мислех, че и ти си с тях. Едва не стрелях по тебе. Щях да те убия.

На Николай вече не му се виеше свят, той вдигна от тревата изтървания от момичето фенер и тръгна към средата на поляната.

Немският самолет вече бръмчеше, Званцов му подаваше сигнали, когато на поляната, вдигнати по тревога заради изстрелите, се появиха матросите с черните шинели. Те се намираха в съседната горичка заедно с батареята на гвардейските минохвъргачки, или „Катюши“, както щяха да ги нарекат по-късно.

Званцов им обясни всичко. А по-нататък събитията се развиваха така, както ги бе сънувал.

Самолетът отлетя. Известно време над поляната бе тихо. После в небето се появи пламъче. Огромна черна птица безшумно се спусна над върховете на дърветата. Планерът се сниши и се понесе по поляната, а обвитите му с бодлива тел шасита смъкнаха тревната покривка.

Вратата се отвори.

Но Званцов, Удубченко и матросите бяха готови. Полетя граната, чу се залп. Фашистките десантчици бяха изненадани и дори не опитваха да се съпротивяват. Целият им отряд бе заловен и доставен в ротата с изключение на убитите.

А на сутринта фронтът се раздвижи. Два батальона немци, подкрепени от танкове, удариха по грижливо обмислената отбрана на лейтенант Петришчев. Зад селото започнаха да излизат от обкръжение поопределите дивизии на 57-а армия и дивизионът гвардейски минохвъргачки. А мрачният лейтенант Петришчев се сражаваше, за да осигури оттеглянето им. По-голямата част от ротата му бе унищожена, но изпълни заповедта и се оттегли едва на третата нощ, като изнесе ранените и взе със себе си двете оцелели оръдия. Лейтенант Петришчев също буташе оръдието, по-точно държеше се за лафета.

Той бе оглушал, главата му бе бинтована, но продължаваше да „ръководи боя“. Само че никой не го слушаше, защото бе в безсъзнание.

Но точно в тези боеве Николай Званцов не участвуващ и разбра за тях по разказите на приятелите. Заедно с Удубченко, стареца с бившата глухоняма и оцелелите десантчици веднага ги изпратиха в щаба на дивизията, в Специалния отдел на армията. Стана ясно, че „старецът“ е голям немски разузнавач диверсант, а лъжливата глухоняма — негова помощничка. Специално са ги оставили в тила на отстъпващите немски части, за да се опитат да отмъкнат новото ни оръжие — едната от „Катюшите“, чието значение и сила немското командване е разбирало още тогава.

Фашистският диверсант е открил батареята и по скритата в картофите радиостанция е извикал десанта на горската поляна. Но преди да се обади, той на няколко пъти е премислял цялата операция, по-точно непрекъснато е мислел за нея, представял си е как ще протече тя, как ще откара „Катюшата“ отвъд фронтовата линия, дори кога ще я откара в Германия и ще получи награда от Хитлер. Той мечтаел и си представял всичко това нощем, в мазето под ротния КП и всичките тези мечти и представи по някакъв непостижим начин са се предавали на Званцов и са възниквали в неговите сънища. И Званцов насьн е приказвал дори на немски и на полски, с което е предизвикал подозренията на Удубченко.

Възможно е този фашист да е мечтаел някак си много активно и страстно и да е предизвиквал около себе си някакво неизвестно електромагнитно попе. Но работата е по-скоро не в качеството на неговите мечти, а в онези особени способности, които внезапно е проявил Званцов. Та нали над този „старец“ бяха нощували много хора, но само Николай сънуващ такива сънища. Пък и преди това — онзи случай с многоъгълника.

В Специалния отдел на армията Званцов разказа и за първите си сънища, за камиона с бидони и за шофьора. И немецът поясни, че тези сънища се отнасят към спомените му за тридесет и девета година в Полша, когато през лятото са започнали да внасят тайно оръжие в немските имоти на територията на полската държава и да създават там фашистката „пета колона“. За една от тези истории, когато едва не ги издал шофьорът поляк, „старецът“ си е спомнял през онази нощ, а на

Званцов му се присънили паркът и гробницата, в която криели шмайзерите. (Малката къщичка без прозорци била гробница.)

В Специалния отдел на армията много се учудили на способността на Званцов да чувствува чуждите мисли и дори искали да го оставят в щаба, за да му се присънват мислите на онези пленени немски офицери, които били убедени фашисти и отказвали да дадат нужните сведения. Но Николай не сънуваше вече нищо, чувствуваше се неловко в щаба и взе да се моли да го върнат в батальона, както най-сетне сториха.

А Удубченко остана да служи в Специалния отдел. Предаде там пишещата машинка „Ундервуд“ и папката с делата. Назначиха го за ординарец на някакъв подполковник и той с голямо желание се зае със задълженията си.

Ето такава история е станала с Николай Званцов и той ни я разказваше през дългите нощи на февруари четиридесет и трета в Ленинград, на проспект „Загородний“ срещу Витебската гара. Някои му повярваха веднага, други изказваха предпазливи съмнения и твърдяха, че това трябва да се доизясни.

Наистина, тук не всичко е ясно. Но, от друга страна, ние не познаваме до край своя организъм. Ето, да вземем разказа на приятеля ми. По време на войната, когато е бил партизанин край Лвов, в гората частта им се натъкнала на един танкист. Той бил избягал от плен през четиридесет и първа, но не му провървяло и не успял да се присъедини към ничия група. Цяла година живял сам в гората, докато не срещнал нашите. Та за това време той придобил такова обоняние, че от пет километра усещал дима и по него можел да определи каква е пещта — в чифлик или в село. Усещал опасността от много голямо разстояние и както си лежал през нощта в мъха под някое дърво, се е будел, ако дори на километър от него мине човек. Освен това можел да върви през което и да е блато, без преди да го е виждал. С някакъв особен усет той уверено стъпвал под водата точно на онези буци, които не пропадали, и спокойно заобикалял опасните места. По-късно той станал разузнавач в партизанския отряд и веднъж извел хората през непроходимо тресавище, когато от три страни били обкръжени от немски полицаи.

Макар че може би това е друго нещо...

Изобщо по онова време, когато слушахме Николай, печатът не засягаше въпроса за предаване на мисли от разстояние. И дълги години по-късно също не говореха за това, дори за кибернетиката. Но в последно време положението се промени. Неотдавна в списание „Техника на младежкта“ бе публикувана цяла дискусия във връзка с това. Пак там бе напечатано, че когато Норберт Винер, прогресивният чуждестранен учен, автор на книгата „Кибернетика“, пристигнал в Москва, студентите го попитали способен ли е мозъкът да изльчва електровълни с такава мощност, че да бъдат приети. Той отговорил, че честотата на изльчванията на мозъка — поне онази, която е известна — е толкова ниска, че за предаването и приемането ѝ би била нужна антена, голяма колкото целия Съветски съюз. Но веднага добавил: не е изключено мозъкът да е способен и да изльчва ритми с по-висока честота.

А неотдавна в един вестник имаше статия, в която се казваше, че образите — не думите, а образите — могат да се предадат. Там се описва опитът на двама американски учени, единият от които седял в лабораторията и си представял разни фигурки, а другият в същото време далеч в подводна лодка и успял да приеме някои от тези фигурки.

Разбира се, хубаво щеше да е, ако Коля Званцов можеше да прочете тази статия. Щеше да му е приятно, че най-сетне науката се доближава до обяснението на онова, което се случи с него. Но за съжаление той не може да прочети този вестник, тъй като загина през 1945 година в края на войната.

Едно момче, служило по-късно с него, ми разказа, че тогава, след здравбатальона, Званцов участвал в освобождението на Луга, отново бил ранен, а след като излязъл от болницата, се озовал в състава на 4-и украински. И по една случайност, както често става на война, с група бойци от попълнението се представя пред лейтенант Петришчев, с когото край Брест заедно посрещнаха двадесет и втори юни четиридесет и първа година.

Заедно с Петришчев Званцов стигнал до Унгария, закачил дори част от Румъния, освободил Дебрецен, после тръгнал към Мишколц, пресякъл Карпатите и вече в Чехословакия се изкачил на Бескидските планини... Той старательно изпълняваше войнишките си задължения, гърдите му бяха окичени с ордени и медали и дори стана старши

сержант. Но през зеления месец май, докато подкрепяха танкистите на генерал Рибалко, в един от боевете бе ранен лейтенант Петришчев. Званцов сам изнесе от бойното поле мрачния лейтенант Петришчев, който всъщност беше вече капитан, а не лейтенант и не бе мрачен, а по-скоро весел и радостен, защото наближаваше краят на войната, семейството му бе освободено от войските на 2-и украински фронт, той дори получи от тях писмо, че жена му и двете му малки дъщерички са останали живи. Вярно, че момичетата му не бяха вече толкова малки — за четирите години война те бяха израснали и дори му бяха написали няколко реда, но с печатни букви. Званцов оставил капитан Петришчев в санитарната част, а капитанът му написа адреса си в далечна Русия и Званцов прибра листчето във външния джоб на гимнастърката си. После Званцов се запъти към своята част, но в това време бе настъпила промяна в обстановката. Батальонът се оказа отрязан от санитарната част и Званцов реши сам да си пробива път към Пршибрам. Той бодро закрачи, като вървеше през гората, за да заобиколи пътищата, по които се придвижваха отстъпващите фашистки дивизии. Вървя цял ден, през нощта си отспа на една поляна в гората, а на сутринта видя в далечината градчето, в което очакваше да намери своите. Но долу в долината се движеше отряд от „вафен СС“ — всичките бяха с черни ризи, на ръкавите и в петлиците имаха пречупен кръст, носеха автомати и кинжали. Когато Званцов погледна надясно, видя дима и пожарищата на подпалено село, а когато погледна наляво, там, накъдето се движеше отрядът, видя, че от съседното село бягат жени и деца, селяни изкарват добитъка от навесите, чу стонове и викове.

Само миг задържал поглед на тази картина, после претичал през храстите и слязъл по-близо до пътя. Там си изbral място за стрелба, премислил как ще претичва и как ще маневрира, после свалил автомата, легнал, почакал, докато онези с черните ризи се приближили толкова, че виждал цвета на очите им, сам си дал заповед и започнал да стреля.

Но есесовците също не били вчерашни. Все пак, воювали вече шеста година, знаели и разбирили всичко. Нямало дори секунда паника. Щом първите паднали от изстрелите на Званцов, останалите веднага залегнали, разсредоточили се, бързо разбрали, че е сам, и

започнали да се придвижват напред, притискайки го с огъня на автоматите си.

Званцов също стрелял, когато го ранили първия път в крака си помислил, че е добре, дето не е ръката, но после се сетил, че всъщност това няма значение, защото му остават да живее не часове, а минути. И малко се натъжил, задето черноризците от „вафен СС“ тръгнали точно по този път, и на него би му било приятно да се върне в Ленинград, да види жена си Нюта, някой пролетен ден да отидат с нея и със синчето в Лятната градина, той да е накичен с ордени, да постоят край езерцето с надпис „Не хранете лебедите“ и да погледа как по алеите играят слънчеви отблъсъци. Но нищо не можеше да се направи и той стреля дотогава, докато от планината не слезе чешки партизански отряд, който удари немците по фланговете. Тогава те отстъпиха, заминаха, като си проправяха път на запад, за да се предадат не на съветските, а на американските войски.

Чехите от отряда пристъпиха към Званцов и искаха много да му помогнат. Но вече нищо не можеха да сторят, защото той лежеше в локва кръв и умираше. Те му казаха нещо на чешки и той почти ги разбра, защото бе пресякъл цяла Европа и разбираше вече няколко чужди езика, а от чешкия знаеше думата „приятел“, която звучи почти като руската дума.

Небето се разцепи на две, невидими тръби запяха, потръпнаха земи и държави и Николай Званцов умря.

Чехите от партизанския отряд го вдигнаха, занесоха го на върха на високата планина и го сложиха на малка красива полянка там, където сред големите камъни, покрити с трева, под боровете извира силен ручей със студена, кристално чиста вода.

Званцов и досега лежи там.

Но вече от камък.

Случило се така, че в онова чешко селце имало един скулптор. Той издялал паметник на поляната от огромен блок. На гранитната плоча по гръб е паднал войник, главата му е отметната назад, а ръцете му са разперени. Водата се стича по гърдите му, ромоли и пада долу.

Званцов лежи сам. Над него се люлеят върховете на боровете, а той гледа към небето. Денем му свети слънцето, нощем — луната и винаги духа свеж планински вятър.

Той лежи сам. Но на тридесет, тридесет и пет метра надолу има по-голяма поляна, където си определят срещи чешките момичета и момчета. Те се смеят, закачат се и се плискат в ручея.

А водата все се лее от неговото безкрайно сърце.

Е, какво, приятели, вие май се замислихте и се натъжихте? Нека, който е наблизо, да напълни чашите, ще си поговорим още, ще си спомним другарите и това, което е било.

ЧОВЕКЪТ, КОЙТО НАПРАВИ БАЛТИЙСКО МОРЕ

На какво дължи човек своите успехи? Какви човешки усилия са вложени в изграждането на днешния живот? Какво — в човешки смисъл — зависи от хората, от нас и вас, от тях? От какво зависят хората?

Всичко!... И от всичко.

Но това трябва да се докаже.

Вятърът духаше жестоко от единия до другия край на безкрайната равнина, оградена само от запад с хълмове; двамата изглеждаха безнадеждно малки в тази полуундра-полугора, толкова еднообразна, че всяка крачка нито те приближава към нещо, нито те отдалечава отнякъде. Снегът, пробит от мокрите черни клони на ниските храсти, лежеше тук и там на островчета, на купчини, на парцали — ако погледнеш надалеч, тези острови се сливаха в едно по всички посоки. Снегът се топеше. Сред мъховете се бяха разлели езерца и локви, повечето съединени помежду си. По небето се носеха няколко слоя объркани облаци, черно-бели, и закриваха слънцето, огромната панорама на небето непрекъснато се менеше и само от време на време се мяркаше някъде синя пролука.

Неуютен, зъл свят. Няма никъде местенце да се стоплиш — само сняг и жвакаща, пропитата с ледена вода почва. Но двамата, приковани поради бавното си предвижване към този край, където са се родили, никога не са виждали друг, само са чували от по-възрастните, че преди е било по-добре. И студът не ги тревожи, те са по-скоро деца на студа, отколкото на топлината.

Преди десет хиляди години.

Северът на Европейския континент...

Хората се приближават и можем да ги разгледаме. Те са млади мъж и жена, около осемнадесетгодишни, но трудностите на борбата за живот са ги направили да изглеждат по-възрастни от нашите съвременници на техните години. Двамата са слаби, но добре сложени

и високи, особено мъжът — дългокрак, с развита гръд, плещест, еднакво способен както на търпеливо дълго бягане, така и на голямо мигновено усилие. И той, и тя са облечени с животински кожи, но обработени отдавна от други; вече пропити, изпокъсани, със защитни кръпки, изобщо такива, че едва задържат топлината на тялото, а само го предпазват от студа. Жената е облечена с риза от кожа на елен и с още нещо като елек от същата кожа — тя е в първите месеци на бременността и гледа да предпази от студа не само себе си. На гърба си носи сгъната голяма бизонска кожа, в ръка държи примитивно изплетена кошница, вече стара и потъмняла, получена в наследство от майка ѝ. На колана ѝ виси колчан с четири дебели стрели, малко чувалче с кремъчни длета, стъргалки и предмети за получаване на огън. Мъжът държи в едната си ръка груб неукрасен лък и копие, а в другата — каменна брадва с дълга кокалена дръжка, която повече ни прилича на чук.

Жената е с наведена глава, гледа в краката си — събира корени. Мъжът е ловец, той върви и оглежда далечината.

Не се вижда нищо, нито наблизо, нито надалеч. Жив, движещ се живот изглежда невъзможен тук, сред снега и водата. Трудно е да си представиш, че тази безплодна почва е способна да създава и изхранва същества с гореща кръв, със силна плът. Наистина под линията на хоризонта мъжът вижда няколко тъмни точки. Но това са вълци, те също ловуват. Големи, с широки муцуни, няколко дни вече те не изоставят, преследват двамата, чакат ги да загубят сили. А хората отдавна вече са без храна, движенията им са все по-неуверени, крачките — несигурни.

Ето ги вече съвсем наблизо. Жената с къса въздишка сваля вързопа от раменете си и сяда върху него. Мъжът кляка. Жената е гладна. Яде ѝ се нещо кисело — счува едно черно клонче от храст, опитва пенестия жълт, палещо горчив сок, изпуска го, откъсва перце синкав мъх, опитва и него. Тя цялата е тук и сега нейните мисли и чувства са по-конкретни и по-непосредствени от тези на мъжа. В тази минута за почивка той разглежда рисунката, грубо изрязана върху дръжката на брадвата, върти я насам-натам грижливо и внимателно, което изглежда дори странно за големите му мазолести ръце. Той повдига очи към редицата хълмове и далечния хоризонт, припомня си миналото, обмисля бъдещето.

Хора! Почти същите като нас, само че със сто века назад. Също като нас способни да се научат да четат и пишат, да разберат или поне за кратко време да запомнят формули по химия и математика, да се доближат до съвременното битие.

Наши роднини в най-прекия смисъл. Населението на Европа по онова време едва ли е наброявало десетина хиляди души, а това значи, че като отчитаме множеството пресекли се родове, всяка човешка двойка от онази епоха е дала частица от своята кръв на един или два милиона от нашите, съвременници.

От замисления мъж ни делят по-малко от петстотин поколения. Колко интересно би било да се нареди във времето редица от двадесетгодишни бащи (по численост колкото пехотен батальон), млади, с блясък в очите, пред който е целият живот!

Ето го първия, най-близкия до нас, с войнишка гимнастърка от Великата отечествена война. Той се е навел към другарите си в окопа, нервно, бързо допушва махоръчния фас, хвърля кипналото пращащо огънче върху влажната земя и по навик го разтрива с подметката на тежкия ботуш. Сега ще има атака. Разбира се, той ще остане жив — нали му предстои да се срещне с нашата бъдеща майка и в минута на нежност и страсть, на заглушаващо биещо сърце да ни зачене.

Зад е друг баща — пролетарий от началото на 20-те години: А вече поглежда и следващият от редицата. С незапасана рубашка от фабричен бархет, само пъхната под колана, с тъмни панталони, натъпкани в ботушите, с фуражка — работникът от 1900 година.

През един — замислен младеж с риза от грубо платно и цървули — скоро господарят му ще бъде принуден да го освободи от крепостничество. А по-нататък през един, войник от 1812 година премерва френска ризница — той е само осем поколения след нашето.

Редицата продължава. Все селяни, бащи и чертите на мнозина ни напомнят за онзи войник от окопа, поделил с другарите си цигарата от махорка. Какво са направили тези юноши за днешния ден, освен че са ни дали живот?

Онзи, когото докарали в Москва от Дон и Украйна?...

Онзи, който няколко поколения преди това е побягнал към Дон, за да се спаси от робство? (Той също е наш далечен баща, от него в характера ни е останал стремежът към волност и свобода.)

Онзи, съумял да се върне в къщи от проклетия турски плен?

Онзи, който без да се съпротивява, е вървял в редиците на татарските пленници с въже на шията? (От него ни е останала плахостта.)

Само четиридесет крачки, само четиридесет поколения и ето виждаме царски дручинник с желязна мрежеста ризница. На сто и тридесетата крачка ще изчезне металът, на двестотната домашната вълна ще се смени с добре обработени животински кожи. Но, както преди, на обветрените лица ще се чете все същата упорита надежда.

Наистина каква странна отговорност натежава върху плещите на всеки от нас само ако се замисли колко много бащи и майки са си разменили първия плах поглед, за да се появи в света нечие „аз“? Каква отговорност и величие във всеки — в академика лауреат, съхраняваш в паметта си огромния списък на сложните научни и стопански проблеми, и в скромния, пасивен пред хода на живота нещастник, излежаваш петнадесет дни за дребно хулиганство след среща с другари по чашка, в учителя и в ученика, в главния конструктор и в кондуктора. Тържествено величие на всеки...

Наоколо е все по-бездълбно и по-бездълбно. Няколкостотин крачки и зад гърба ни остава хилядолетие, после още едно и на края пред нас отново са двамата, захвърлени на голата равнина.

А ако продължим да крачим все по-нататък край редицата на поколенията, ако отминем една дивизия, втора? Тогава още в пределите на първата армия ще се върне изгубилата се, изчезнала в небитието върволица на ловците неандерталци, чиито последни огньове са угаснали в Европа преди тридесет и пет хиляди години. Още в пределите на първата армия челото ще започне видимо да се скъсява, челюстите ще стават все по-масивни, фигурата — все пониска и прегърбена. А от края на тази редица и нататък се изправят австралопитеките — космати, с дълги ръце.

С какво ли е зает един от големите полузворове сега, когато го гледаме? Наоколо е танзанийска степ. Сред обраслата с остролиста драцена и червеников сукулент дълбока канавка, изровена от последния дъжд, острият поглед на австралопитека е различил кафениково петно. А от другата страна към канавката се приближават самките-майки с децата си. Те са търсили храна и сега се връщат в леговището. Какъв момент! Ще извика, ще изръмжи предупредително? Но тогава веднага ще последва неминуем скок, ноктестата лапа ще се

стовари върху майката, жълтеникавите зъби ще се впият в детето. Силният полузвяр, нашият далечен праотец, се снишава и започва да се промъква към леопарда: за да отклони смъртта от майката с детето, ще пожертвува себе си. Сияе африканското слънце от преди два miliona години. И след хиляди години извършеното все пак ще достигне до нас, защото не е изключено в родовете на Пушкин, Шопен или Циолковски да се влече нещо от спасеното с онзи подвиг от дълбините на миналото.

Австралопитекът внимателно разгръща тревата, мускулите му са напрегнати, погледът му е прикован в хищника. От леопарда го делят само седем крачки... шест... пет... четири...

Три... две... едно... нула! Чувате ли грохота на ракетите над Байконур!? Чувате ли!?

Но да се върнем отново към двамата в центъра на огромното студено поле на Европейския север. Да можеха да погледнат напред, да предвидят дългата редица от потомци, пазена сега под сърцето на младата майка, ако можеха да знаят как ще се преобрази в бъдеще заобикалящата ги безплодна земя. Уви, това не им е дадено. Те са стигнали до последната граница на своето време, заобиколени са от самота, чака ги глождеща неизвестност.

Глождеща, защото мъжът и жената са съвременници на великото преселение. Само за няколко поколения светът бе станал друг. Предишните навици не съответствуваха на новите условия, всичко се изпълзваше от ръцете на хората, те губеха почвата под краката си, трябваше да направят нещо, за да не загинат.

Двамата са първите хора в тази част на земното кълбо. Тук ги е довела страшната катастрофа, която намали от три до пет пъти населението на материка, остави тук и там измиращи орди и докара човека в Европа на границата на изчезване. Слънцето не светеше, както преди, облачна мъгла бе забулила ясното небе, чистите снежни поля потъмняха, от юг напираха непроходимите гъсталаци на неизвестни растения.

Преди живееха от лова на елени, идващи на стада, от близките равнини. Обличаха се с кожите им, а месото запасяваха в пещери — за дългата зима. Мъжът си спомня последния колективен лов: бързия бяг, запенените муцуни на животните, удара с копие, тържествуващия вик, изтръгнал се от гърдите му. В паметта му са и разказите на старшите за

тежкия зубър и за онези, още по-големи, злобни космати зверове, които техните бащи примамвали в ями и убивали.

И мъжът вярва, че е имало такива зверове, защото огромните им кости и сега се търкалят на купчини край леговищата, а изображенията им украсяват дръжките на старите брадви.

Но стадата елени постепенно намаляваха, а една пролет изобщо не дойдоха. Черната стена от храсти и дървета, през която нито виждаш, нито можеш да преминеш, дойде съвсем близо до техните хълмове и ги погълна. От година на година ставаше все по-топло, големите животни съвсем изчезнаха, а други ордата не можеше да убива. Хранеха се с мърша и гъби, затова мнозина умираха.

Когато ордата намаля четворно, младият мъж реши да напусне стана, да намери онази земя, в която се простират широки снежни равнини, а елените реват, изправят рога и бягат от силния ловец.

Но дали е леко? Ще успееш ли, ако си на неговото място? Днес ни се струва, че проблемите, вълнуващи предците ни, не са били толкова тежки и наследни като тези, с които се сблъскваме ние. Животът не е бил толкова сложен нито в буйните рицарски, нито в храбрите мускетарски времена. Мяташ се на седлото и оставяш зад гърба си всяка надвиснала беда — чува се само тропотът на копитата и отскачат встризи смаяните лица на враговете. Или да вземем робовладелската епоха: трудно ли е да вдигнеш въстание, нали несправедливостта, даже глупостта на този живот е очебийна? Дори и да потушат въстанието, половината от земното кълбо все още не е заселена и е свободна за теб. Това е вярно, но само отчасти. Наистина действителността е била по-проста, затова пък и по-лесно са умирали. Хората винаги са живеели на групи, а групите са жестоки и без да се интересуват от нищо, са се отбранявали с ножове, стрели или тояги от скитащите самотни чужденци. През всички времена светът е бил свят на недостиг и оскъдица. Всяка вещ се е ценяла скъпо, стопанинът ѝ се е борил за нея до последен дъх. Умирайки, кралят е посочвал кому оставя панталона, кому — камизола и леглото. В богатия дом чашата е преминавала от прадядото на правнука, а в бедния брадвата и ралото от баща на син. „Мяташ се на седлото и...“ Но в епохата на турните и замъците седлата са били колкото рицарите и оръженосците им, а не колкото селяните, чийто брой е бил тридесет-петдесет пъти по-голям. На всичкото отгоре и неизвестността, заобикаляща онзи, който е

избягал от своите. И гладът. Достатъчно е да не хапнеш една седмица, за да не ти стигнат после силите да се сдобиеш с храна. Достатъчни са дори пет дена.

Ала все пак мъжът заедно със своята спътница са тръгнали на път. Те бягат от настъпващата гора с гръб към слънцето, станало твърде горещо за хората. След около половин месец ги лъхна студеният вятър, скоро той започна да духа непрестанно и двамата разбраха, че посоката е вярна. Но запасът от храна свърши, елени все нямаше, силите на мъжа и жената бяха на привършване. А после дойдоха и вълците, които бяха станали по-смели и злобни, останали без предишния улов, и ги преследваха неотстъпно.

Сега в цялата околност, докъдето ти поглед стига, са само двете групи — човешката двойка и хищниците. Безлюдието се простира на стотици километри назад, същото, дори още по-безнадеждно безлюдие лежи пред тях. Бавни са крачките по лишената от ориентири влажна равнина, в която няма с какво да се оградиш и къде да се скриеш.

Мъжът познава бездушната неизбежност на вълчия лов. Знае, че на края няма да може да се отбранява. Едно свирепо, неуязвимо, жълто око, неочекван, поразяващ скок изотзад и разкъсаното тяло ще се загърчи в агония. Но сега, в минутите на почивка, той си позволи да не мисли непрекъснато за застрашаващата ги реалност. Той обърна дръжката на брадвата, заразглежда изображеното животно с хобот и дълги бивни. Не можа да си представи истинските му размери, изглежда на не по-голямо от елен. Един силен удар и се сдобива с желаното месо.

Той стисна шлифованата кост.

Стисна и...

Жената изведнъж застине и издаде тих, сподавен гърлен звук. Толкова слаб, че само да докосне слуха на мъжа и да не отиде по-далеч. Мъжът обърна глава, проследи прикования й поглед, затаи дъх, пусна брадвата и бавно-бавно се протегна към лежащия до него лък.

На десетина крачки от него бе изскочил едър северен заек с червениковкафява козина и изпъкнали любопитни очи, седна и се вторачи в непознатите фигури. Подскочи по-наблизо и пак седна. После се изправи и започна да гризе пъпки от клоните на пълзящия върбалак — виждаше се как помръдва меката му горна устна.

Ето я единствената възможност за спасение.

Времето замря, светът притихна, двамата чуваха само ударите на собствените си сърца. Стрелата на мъжа е вече на тетивата, жената затаи дъх. Той опъна лъка, наведе се напред и стреля. Но неумело, лошо. Тежката стрела прелетя край целта. Заекът се изплаши, скочи и точно в този миг се натъкна с муцунката си на каменния ѝ връх.

Жената се хвърли като рис от мястото си и легна върху потрепващото тяло. После го хвана, поднесе го към устата си и му прегриза гърлото.

И ето, двамата вече пият топлата кръв, този концентрат на живота, който човек така трудно си набавя от растителния свят.

Да можеха да задържат в паметта си това, което се случи, изстрел, насочен не в самата цел, а с малко отклонение. Но къде ти! Това нещо трябва да се повтори още стотици, хиляди пъти. Да минат още няколко поколения, докато изхитрилите се ловци с по-леки и изящни лъкове започнат да улучват бягащи животни и птици в полет. Но двамата не разбраха случилото се, изтърваха момента. Запалиха огън, изпекоха месото и го изядоха. Енергията им се върна, движенията им станаха по-бодри.

По-нататък!

Тръгнаха, някъде прескачаха локвите, а на места ги прегазваха. Сега равнината се издигаше в северна посока и вятърът духаше в лицата им. Скоро мъжът видя на хоризонта верига от бели планини. Въздухът и земята ставаха все по-влажни. Навсякъде течаха ручейчета и се сливаха в поточета. Но тук-там започнаха да се срещат каменни и ледени блокове. Понякога те образуваха такива струпвания, че се налагаше да ги заобикалят. Ледът ставаше все повече, заемаше цели полета. На края почвата съвсем изчезна и отляво и отдясно се ширна безкрайна ледена равнина, полегато издигаща се нагоре.

Мъжът спря и се огледа. Всичко бе ново и тревожно. Той клекна, поразмисли и решително се изправи. Където има лед, там е студено, където е студено — има сняг, а значи и елени.

Зад тях до загасналия огън дотичаха отслабналите и проскубани вълци. Усетили кръвта, лакомо изгълтаха парчетата кожа, като с ръмжене ги изтръгваха един от друг. Повъртяха се, подушиха и с бавен вълчи тръс затичаха след хората. Нищо не бе в състояние да ги отклони от следата и от последния може би шанс за живот. Те се приближиха и стъпиха на леда.

Двамата се изкачена дълго, почиваха и отново тръгваха. Хоризонтът зад гърба им ставаше все по-висок, равнината постепенно се превръщаше в огромна сива чаша. Мъжът и жената навлязоха в пояса на мъглите и с удивление се взираха в странните кълба дим, висящи свободно и плуващи бавно в пространството. Двамата преминаха мъглата, слънцето ги освети, склоновете наоколо заблестяха и им се струваше, че до билото, зад което е богатият лов, остават няколко крачки. Тук бе съвсем тихо и топло, жената разтвори пристегнатия с еленова жила елек. На места ледът се бе стопил и образуваше пещери, склонове, лежеше като застинала река или се спускаше в стръмни клисури. Все по-трудно бе да се върви, пулсът на жената биеше в слепоочията ѝ, тя дишаше бързо и тежко. А билото все се отдалечаваше, всеки път с толкова, колкото двамата бяха изминали от една почивка до друга.

После ивицата ледени образования свърши и ледът отново се ширна като поле, издигащо се към небето. Мъжът спря поразен: ако знаеше предварително, че пътят е толкова труден, никога не би започнал изкачването.

Може би ще е по-добре да се върнат?

Отвисоко мъглата бе като облак, а в далечината приличаше на внезапно появили се плуващи преспи сняг. И бе странно да гледаш това в краката си, а не, както обикновено, на небето. Няколкото точки, мярнали се сред белезникавата мъгла, им напомниха, че вълците не са ги изоставили.

Напред!

Гребенът забележимо се приближаваше. Бе като стена с човешки бой, на места по-ниска, а зад нея се виждаше празно синкаво пространство. Десетина крачки, после още десет, мъжът също бе изтощен, дишаше тежко и дрезгаво. Слънцето бе прехвърлило зенита, надолу през облаците мъгла прозираше равнината, а далече на юг лежеше тъмна ивица — стената от настъпващите високи, враждебни растения.

Двамата стигнаха последния праг. Някъде там трябваше да започнат да се спускат — към елените и косматия звяр...

Мъжът се изкатери на върха и се изправи. Жената видя как той направи крачка напред и се вкамени. С мъка тя стигна до него и изведнъж седна, гледайки изплашено пред себе си.

Всичко наоколо бе покрито с лед, но той бе различен — синият оттенък се примесваше със зеленикав и жълт. Някъде ледът бе зърнест, другаде изглеждаше като напудрен със замръзнал сняг мъх, а на места се пречупваше в ясни кристални ръбове.

Вълната от преобърналия се леден блок достигна брега и уми стъпалата на мъжа. Той трепна и дойде на себе си. Наоколо играеха стотици слънчеви отблъсъци. Ледена стряха отделяше морето от полегатия склон. На места тя бе широка и стръмна като канара, а другаде — плоска и тясна към метър-два, както бихме я измерили днес.

Лицето на мъжа помръкна, той бавно съмъкна пояса и колчана, взе от жената двете навити кожи, които им служеха за подслон през нощта. Разгъна ги, хвърли ги до самата вода и се отпусна върху тях. Жената легна до него, сви се на топка и моментално заспа, защото бе сита и смъртно уморена. А мъжът не можеше и не искаше да заспи, трябваше да реши какво да правят по-нататък. Той сви крака, прегърна коленете си и стоя така замислен няколко минути. Струваше му се, че елените са някъде наблизо, но пътят към тях е преграден от огромната вода, която двамата и в мислите си не можеха да преминат.

С късо възклициане мъжът стана, направи няколко крачки напред-назад, после взе брадвата — чувствуващо се по-сигурен, когато пръстите му стискат кокалената дръжка.

Наблизо се чу шум — един леден израстък, започнал да се топи, се бе откъснал от отвесната скала.

На това място бреговата ивица бе съвсем тънка — от едната страна бе морето, а от другата — потъналите нейде долу очертания на полутундрата-полугората.

Мъжът се спря на тясното място. Брадвата излетя сама без мисъл, удари веднъж, после втори път.

Направеното улейче бързо се запълни и първите капки започнаха да се стичат по едната стена на гигантското блюдо.

Нямаше ги снежните полета, на които се надяваха.

Нямаше я гората, от която се страхуваха.

Нямаше го леда.

Двамата никога не бяха се изкачвали на такава страховта височина: въобще жителите на Европа едва ли бяха стигали толкова високо.

Тук, над облаците, под самото небе и сияещо слънце, започвайки от посинелите боси стъпала на мъжа, от замръзналите му вкочанени пръсти с изкривени и изпочупени нокти, се бе разляла равната безкрайна повърхност на студена тъмна вода.

Тя се простираше във всички посоки и се губеше в долината пред тях. Ниски, тежки вълни се носеха бавно към мъжа и се успокояваха в краката му.

Море, простряло се на милиони квадратни километри. Неизмерими маси безжизнена вода, в която няма риба, няма водорасли, няма дори бактерии.

Разбира се, двамата не знаеха всичко това. Не знаеха, че за да заобиколят и стигнат отсрещния бряг, не би им стигнал и половината живот. Смазани, те гледаха необятната водна равнина, сиваща се на хоризонта с небето. Образът на еленовото стадо, което пасе по заснежените поля, се разпръсваше и изчезваше.

Слънцето приличаше и бе съвсем тихо. Лек почти неосезаем ветрец набръчкаше морската повърхност в далечината — там черните пространства се смесваха със сини и сиви. Вляво от хората водата кой знае защо се изправяше — бели кълба бързо се издигаха и разсейваха във въздуха... Един леден блок, щръкнал над водата, плуваше безшумно. Той бе разяден от слънцето, горещите лъчи бяха изгладили назъбените му ръбове. Блокът бавно се наклони, а после рязко започна да се преобръща — горната му част с плясък се скри под водата, оттам изскочи другата му страна, бяла и гладка, сякаш шлифована.

В този на пръв поглед неподвижен свят нещо ставаше. Хилядолетия нещо се бе подготвяло и най-сетне бе назряло.

Отново удар и малката струйка се превръща в ручейче.

Изхвърянето на водата е привично занимание за мъжа. През пролетта се налагаше да го прави в пещерите, където не зимуваха, не палеха огньове, а само съхраняваха месото.

Още един удар, ручейчето набъбва. Все още безмълвно, то бяга между стъпалата на мъжа, застанал сега с лице към слънцето и равнината. Водната повърхност наоколо се раздвижва, а движещата се вода е нещо съвсем различно от неподвижната. Силата й е друга, молекулите ѝ се трият в молекулите на леда и ги откъсват. Хо-о-п, пада разклатило се ледено късче и безмълвието се сменя с едва чуто шумолене. Хо-о-п, отчупва се мъничък леден блок!

Ручейчето заговаря, зашуртява, става два пъти по-широко.

А мъжът — на кой бряг да остане?

Изборът е изключително важен, въпреки че човекът и не подозира за това. Ако остане на дясната страна, ще стане родоначалник на норманите, които ще населяват неприветливите фиорди на Скандинавия, ще гледат на хоризонта брезовите гори на Гренландия, ще стъпят в Америка. Ако застане от лявата — мъжът ще сложи началото на славянския корен, неговите далечни правнуци ще издигнат златоглавия Киев, столицата на древната Рус. Някои от тях в страшната за руския народ есен на 1240 година ще гледат как на ниския бряг на Днепър се събират подвижните широколики конници с дългополи кожуси и големи тривърхи шапки — това са отряди от неизчислимите пълчища на Батий. Но ще се скрият в горите, ще оживеят, а семето и страстта си ще предадат на оня, който в розовата утрин на Куликовско поле... Всичко това ще бъде, ако мине отляво. А вдясно — го чака бързоходен остронос дакар, непрестанно скърцане на весла, пенлива морска вълна, а после овце на планинска ливада, безумието на Едуард Мунк, къщичка край прозрачно езеро и музиката на Григ.

Удивителна алтернатива, а вариантите се определят само от една-единствена крачка.

Надясно или наляво?

Мъжът прекрачва вдясно и се приближава до своята другарка. Сънят ѝ е лек, тя се събужда веднага и става освежена, силна, готова за действие. Но наоколо просто няма какво да се прави и двамата застават край ручея. Наистина това вече не е ручейче, а ручей, който с всяка изминалата секунда се разширява и се превръща в стремителен поток. Струята, широка около метър и половина, прехвърля ледения настип и се разлива надолу по гигантската чаша. Скоро и там започва да се очертава руслото на течението.

Сега, дори и да поиска, мъжът не би могъл да спре, да прегради пътя на бягащата вода. Промениха се пътищата на течението в морето, разбудиха се сили и да се обуздаят бе невъзможно.

Мъжът прескача на другата страна, после обратно и отново оттатък. От ледения бряг се отчупва още едно парче и се мярва във водопада. Потокът става още по-широк, шуртенето се сменя с бучене.

Мъжът вика жената при себе си, тя пристъпва към струята, измерва я с поглед и клати глава. Водата си е направила път, стича се по тясна клисура, като всяка минута я разширява и задълбава. Потокът е разделил склона на две, расте и се подхранва не само отгоре, а залепен и набъбнал, топи и завлича леда по пътя си.

Ами вълците? Къде ли останаха те?

Ето я глутницата, само на стотина крачки по-надолу. Досега хищниците не бяха идвали толкова наблизо през деня.

Зверовете са отдясно и бавно отстъпват пред течащата вода. Значи, хората трябва да минат вляво.

Мъжът сграбчва хвърлените на брега кожи и прескача с тях потока. Посочва вълците на жената. По-бързо, по-бързо, иначе ще стане късно!

В това време от ледения насип се откъртва още едно парче. Потокът се разлива, напорът става все по-сilen.

Жената се колебае, преценява разстоянието, след това се отдръпва назад, за да се засили. Няколко бързи крачки, скок. Кракът ѝ стъпва на самия края на брега, ръцете махват във въздуха и жената пада във водата. За броени секунди водата я отнася на десетина метра. На широкото тя се задържа и става. Водата стига до коленете ѝ, тя не смее да пристъпи, наклонила се е напред. Студените струи неумолимо подкопават дъното под краката ѝ и тя едва се крепи.

Денят е все така светъл. Нищо не засенчва слънцето и то залива с ослепителна светлина целия склон, необхватната повърхност на реката и ледения блок, който се завърта царствено и се понася към устието на реката.

Мъжът захвърля копието и брадвата. С два дълги скока се спуска надолу, пада, скача отново, устремен към жената. Вече са заедно, вървят ръка за ръка. За щастие тук реката се разлива върху малко плато. Леденостудената вода стига до кръста. Минутка отдих и отново нататък, наляво. Дълбоко е. Жената изведнъж потъва цялата. Мъжът се опитва да я задържи и също изчезва под водата. Въртопът ги влачи по дълбоката вдълбнатина.

Реката става все по-пълноводна и по-бърза.

Колко е тънка нишката, на която висят бъдещите бащи ловци, бащи земеделци, княжеският дружинник, селяните, войникът.

Двамата изплуват, мъжът яростно се бори. Водата ги притиска към ледената скала. Устните на жената са здраво стиснати, от момента, в който падна, тя не е проронила нито дума, не е извикала. Мъжът я стиска здраво, но ръцете му отслабват, задъхва се, отчаяно се оглежда.

Но какво става? Напорът на водата рязко намалява, а самата тя спада до коленете им.

Леденият блок! Той бе стигнал до устието и бе преградил реката. Но горният слой на топлата нагрята през деня вода дълбае нови и нови проходи в страни, пробива си път, ромоли и разтърсва ледената запушалка.

Мъжът и жената излизат от потока разтреперани, дишачи тежко, целите са изранени и изтощени.

Но къде е брадвата? А лъкът и стрелите? Всичко остана от другата страна. А без оръжие, дрехи и инструменти ще се прекъсне връзката им с миналото, с човечеството. Веднага ще изпаднат в положението на голи, безпомощни животни, които не биха издържали и едно дененощие сред студената и безплодна тундра. Жената бе посиняла от студ и изтича към еленовите кожи. Мъжът се хвърли обратно във водата, без да се замисля. След минута се изкачва върху ледения блок. Брадвата, колчанът, торбичката със сечивата и стъргалките — всичко е в ръцете му. Засилва се и скача самоотвержено. Жената го подхваща и двамата бързо се отдалечават от пролома, от тесния ръб между морето и стръмнината.

Съвсем навреме! Леденият блок щръква, преобръща се и пада, като откъсва десетметрова част от брега. Дългото, сиво тяло на водната стена връхлити с рев и се устремява надолу. Плътните струи се преплитат, хвърчат блестящи пръски. Водният прах се издига над устието, появява се късче дъга, изчезва, отново засиява. Тежките водни маси се сгромоляват като ешелони, след тях неспирно напират други. Пращи пропукващият се лед, горе водата се е ширнала вече на петдесет метра, на сто, на половин километър.

Вълците ги няма — изчезнаха! Избягаха уплашени и понесоха на запад като бързи сенки. Близо до брега възникват нови течения, раждат се и изчезват фуниите на водовъртежи. Пенестите вълни се издигат стремително и подкопават високата скала на брега.

А три километра по-надолу водата стига равнината и се бълсва в нея. Веднага се образува езеро, то расте с шеметна бързина. Пръскат се

във всички посоки малките животни, които не умелят да намират нито ловците вълци, нито хората — ловци на едър дивеч. Хермелинът се пълзга като змия, бяга полярната лисица, от разрушеното си гнездо излита стърчиопашка. Никой не може да се спаси. Ниският върбалак е изцяло под водата, навсякъде се виждат водовъртещи, вълните се бълскат, изплуват ледени късове, поклащаат се каменните отломъци.

Разпенената вода реве и лъкатуши. Ту се разлива, ту се стеснява, от облачните висоти пада съвременният пролетен Днепър.

А горе водата е довлякла до устието айсберг. Бялата планина се издига, надвисна, откъсва огромно парче от брега и Волга, цялата Волга се сгромолясва в бездната. Въздухът трепери от разнасящия се на десетки километри канонаден грохот. Над стремителната река, стоварваща всеки миг стотици хиляди тонове вода, се появява пълна дъга.

Слънце, бели ледове, хоризонтът на морето, хоризонтът на сушата и двама души...

Какво всъщност става?

Ледниковият период в Европа свършва, ето какво! Създава се Балтийско море.

Преди около милион години планетата с ужасяваща бързина е била скована от студа. Там, където преди се ширели влажните савани и просторните топли гори, се простира мъртвата като лунна повърхност бяла и гладка пустиня. Областта с високо налягане около полюсите обърнала горещите екваториални ветрове и ги насочила не по меридианите, а по паралелите. Тропиците и субтропиците се превърнали в царство на дъжд, дъжд с капки колкото детска глава. Умерените и високи ширини били скованы от жесток мраз. Ледът, съbral в себе си невъобразими количества планетарна вода, изсушил моретата, понижил нивото на океаните, като по този начин ги разделил и прекъснал топлите морски течения, които разнасяли топлина по цялото земно кълбо. Жизненото пространство на сушата рязко се съкратило и човекът, тоук-що появил се в Европа, е трябвало да бяга. Поне четири пъти хората са били играчка във властта на климата, който приканвал вълните на човешкото нашествие на север в периодите на затопляне, а после изпържал първобитните ловци. Совалка с размах от хиляди километри и стотици хиляди години: от Африка и Азия към Европа и обратно към Азия и Африка. Само

неандерталецът съумял да издържи три ледникови периода в Европа, но тези хилядолетни зимувания му стрували скъпо. Студът и гладът задържали развитието на този клон, суровата борба за живот върнала неандерталците назад към полуживотинското съществуване. И когато пак се затоплило и пролетните поля се раззеленили, новите хора, върнали се от Африка през Тунис и Италия, не могли да познаят в ниските и космати пещерни обитатели своите роднини. Неандерталецът бил изтребен, но с поредното настъпване на студовете и за победителите дошли трудни времена. Отново взели да нарастват ледниците, тундрата изместила горите. Но човекът бил вече поизобретателен. Следвайки мамутите и елените, той разнесъл развитата култура на каменната епоха далече на север.

И ето сега нова катастрофа, климатът отново се променя — този път под влияние на отиващия си ледников период.

А какво управлява вледеняванията?

Процесите, извършващи се в Земята.

Може би промените в слънчевата активност.

А вероятно и периодичното (през 300 милиона години) изхвърляне на гигантски маси вещества от центъра на Галактиката.

Не е изключено и въздействието на други галактики и техните купове върху тази, в която се намираме ние, върху този звезден куп, в който се намира нашата родна Галактика.

Машабите са грандиозни, но нека това не ни плаши. Напротив, прекрасно е, че нашата историческа съдба е свързана и зависи от толкова много неща. Издигат се планини, изригват вулкани, гората зеленее, сияе слънцето, звездните хороводи се въртят по орбитите си и всичко това влияе върху човека. Значи, ние не сме отцепници, поели встриани сами за себе си, а сме жива част от онова безкрайно цяло, наричано от нас Вселена.

Ето ги двамата на самия край на задоблачното море. Това, което ги е довело тук, може би е започнало в далечния Космос, сред недостъпните звездни рояци.

А те, самите, те какво са направили?

Ледникът, покриващ северната част на Европа, се е топял цели хилядолетия. Пълната със снежна вода чаша е образувала огромен хладилник, определящ климата на материка. И ето — един удар с

брадва, струйката се превръща в ручей, в река, в огромен водопад. Той ще гърми като сто Ниагари седмици, месеци, десетилетия.

Чувате ли как в тънката на падащата вода се преплита зовът на дълги тръби? Това е Спартак, повел въстаналите роби от подножието на Везувий.

Различавате ли сред грохота на разпенените струи викове и конски тропот?... Виждате ли вдигнатата ръка на воеводата Боброк? Руските войски са притиснати към брега на Непрядва, окървавеният княз Дмитрий е паднал на тревата. Но Резервният полк е свеж, мечовете блясват на слънцето, стремително се издига хоругва, юздите са отпуснати, земята потреперва.

Вече всичко е тук... Падащите водни маси набелязват съвременната брегова линия на Балтийско море, те ще потекат към Атлантика, ще се смесят с нагретите от слънцето вълни и Северът ще се затопли. Екваториалните ветрове ще се освободят от натиска на вечния антициклон, ще завият към вътрешността на континента и ще занесат там океанската влага. Хилавата полутундра ще се смени с дъбрави, над цветята ще забръмчат пчели, стадата еди животни ще се придвижат на изток и в Европа принудително ще се извърши великата промяна — от лов човекът ще премине към земеделие... от събиране на храна към нейното производство.

Да можеха жената и мъжът да знаят това!

Но те не знаят нищо, горещото слънце и белите облаци — предвестници на новата епоха — по-скоро ги плашат. С намръщено лице мъжът завързва пояса с колчана и торбичката. На мускулестото му рамо има кървяща драскотина, белег косо пресича челото му.

Жената сгъва пиките и ги мята на гърба си. Тя кимва на мъжа — думите не биха се чули през оглушителния рев на водопада, и двамата тръгват по новия си път край брега на морето, нататък към хълмовете, които ограждат наводнената равнина. Те вървят надолу по склона. Мъжът спира и хвърля последен поглед към необхватната повърхност на ледения океан. Устните му са стиснати, веждите свъсции, за миг в очите му проблясва гордо и горчиво предизвикателство — все пак двамата стигнаха до края. Не са виновни, че по-нататък път няма.

И ето хората се отдалечават от нас. Много бавно, минава повече от час, докато се превърнат в петънце на фона на ледовете и снега. Петънцето става все по-малко и по-малко, накрая изчезва съвсем.

Двамата тръгнаха на юг, към бъдещата скитска степ, към славянските гори, към дълбините на времето и пространството.

Заминаха, но няма да загинат, ще се върнат. Тяхната кръв, просмукала се през хилядолетията, се е вляла във вените ни. Край брега на създаденото от тях море ще заплават кораби, ще се разположат дворците на Петербург. А после — Сенатският площад, щурмът на Зимния, тежките боеве на Ораниенбаумския плацдарм през 1941 година, крайцерите на Кронщатската крепост ще стрелят с най-големия калибър по фашистките танкови дивизии на Гот, на края над Нева ще излетят ракетите, отбелязващи пробива на блокадата.

Двамата направиха своето.

А ние?... Къде е нашето Балтийско море?

Ето го! Всяка секунда потича отнякъде първата струйка, само да умееш да виждаш. Дъх, жест, дума, постъпка дават началото на такива събития, чито последствия не може да измери никой.

Може да ни се струва, че първобитният ловец е успял да приближи края на ледниковия период само защото светът тогава сам е бил на границата на великата промяна.

Но светът непрекъснато се мени и ние винаги сме на последната, решаваща граница на своето време.

Като пясъчен часовник всеки от нас е на ръба между „неотдавна“ и „след това“ и песъчинките секунди текат напред към утрешния ден, украсен с нашите чувства и дела.

Милионите изминали години са ни осигурили възможност за действие, а сянката и отблъсъкът на извършеното от нас ще легне милиони години напред. Австралопитекът се хвърли върху леопарда, в единичната килия на средновековния затвор монахът Роджер пише своя „Велик труд“. Достоевски размишлява на моста над Мойка, най-после братята Райт успяват да регулират запалването на мотора, който ще вдигне във въздуха техния аероплан — всичко това е достигнало до нас, влязло в нас... Композиторът зад рояла, космонавтът, подготвящ своя апарат за скачане, зърното, което пада в браздата, гордият човек не станал подлец, друг някой излъгал — всичко това заема своето място в бъдещето и определя бъдните години. Всяка крачка е отговорна, „наляво“ или „надясно“ са също толкова значими, както тогава над ручея, превърнал се в река преди сто века.

Нека не се беспокоим — нищо от хубавото, което сме направили, няма да пропадне. Безпокоим се за лошото, защото, навлязло веднъж в света, то не може нито да се отмие, нито да се зачеркне. Човекът, който създаде Балтийско море — това сте вие, това съм аз. Хората крачат напред към звездите, зависят от всичко и влияят на всичко, на кръстопътя на минутното с вечното, на малкото с безкрайното. Необходимо е само да искаш и да действуваш.

И да вярваш!

Ние сме свикнали с мисълта, че разумът е по-силен от вярата. Но все пак, преди да започнем, да се решим, да открием, да направим нещо, ние трябва да сме уверени в успеха. Разумът е велик, но преди него винаги е вървяла вярата в себе си.

МЛЕЧНИЯТ ПЪТ

Студеният ден превалаше. Голямото оранжево слънце вече беше застанало до хотелите „Заря“, „Алтай“ „Восток“, до станцията на електрическия влак в Работническото селище, до покрайнините на Москва. Но булевардът още звънеше като опъната струна, течеше в двете направления като двоен проводник под напрежение — неподвижен и бягащ. На юг булевардът се устремяваше към магазин „Океан“, Рижката гара, салоните на „Всичко за младоженците“ и „Светлина“, към онези малки градски къщи, останали още по „Първа Мещанска“ и на север покрай просторното поле на Изложбата, алеята на космонавтите, обелиска, покрит с полиран титан, до който насърко построиха институт — дали оптически или астрономически (на покрива има купичка като купол на обсерватория), и покрай скулптурата на Мухина „Работник и колхозничка“. Продължаваше над рекичката Яуза, където строяха крайбрежна улица, където над старинния каменен акведукт се простира спортният комплекс, после по широкия мост над околовръстната железопътния линия към белите многоетажни сгради на Лос, по моста през околовръстното шосе, над което са се пръснали служителите на ГАИ с вертолети, и нататък нататък към Загорск, Ярославъл, горите — горите в глъбините на Русия.

Грайферните гуми на хиляди автомобили разбиха, размекнаха и отнесоха от платната на булеварда част от падналия през нощта сух февруарски сняг — на дълги ивици с неравни краища той остана само по осевата линия и по края на тротоарите. На Звездния булевард и улица „Кибалчич“ в часа на здрачаването след работния ден тълпите на минувачите се сгъстяваха и разреждаха и отново се сгъстяваха на пресечките; народът нямаше край, тролейбусите и автобусите се напълваха мигновено. До входа на метрото нахални гъльби зорко следяха от навесите на павилиончетата за цигари и галантерия кой ще се сети да ги почерпи с топли пирожки; учениците от музикалната школа, които се събираха тук, за да отидат заедно на занятия, смело

ядяха сладолед. „От притеснения, да... не съм обядвал“ — рече дебел гражданин и бодро се натика в трамвая, вече толкова препълнен, че и змия не би могла де се промъкне между плътно притиснатите едно към друго палта, жакети, шуби, кожуси. Наоколо се усмихнаха.

Само на четири километра оттук, в горската зона-резерват, на безмълвната просека под високоволтажната линия излезе млада лисичка, подуши, повъртя острата си муцунка в студения въздух, сякаш нарисува сложна рисунка. На сто и петдесет милиона километра оттук от гърлото на слънчевото петно избликна поток протони. С ням, тържествуващ рев в невероятната далнина се раждаше нова звезда. Тържествено плуваха галактики. От мрака и светлината, от онези пространства, където и посоки няма, от ония времена, за които не знаем дали са минало или бъдеще, пристигна още неприет сигнал, попадна върху върхарите на елите, върху острието на телевизионната кула в Останкино.

Заблестяха сините букви: Кинотеатър „Космос“.

По булеварда перфокартите на сградите запалваха все нови и нови дупчици-прозорци. Какви съди имаше там, в домовете? За какво бяха разговаряли тая сутрин на излизане и с какво ще се завърнат сега?

Понеси ни живот, позволи ни да чуем.

Телефонен звън, втори.

СТАРЕЦЪТ. Идвам!

Телефонът продължава да звъни.

Ало!... Ало!... все не сварвам. Вечната история. (*Поставя слушалката върху вилката.*) Ф-ф-фу, чак сърцето ми се разступа. (*въздъхва.*) На масата, кой знае защо, цветя рози. Навън — зима, сняг, а тук — рози. Ах, да, Таничка ги донесе сутринта! Някакъв ден било, каза, никаква дата... Забравих. Миналото се рони от паметта на късчета, като тухли. (*С внезапна ярост.*) Та спомни си де, спомни си какъв ден е днес! (*Успокоява се.*) Не, това не можеш надви. Всички ми казват: „Дядо не се чувствувай виновен, ако не помниш.“ А аз все пак се чувствувам. Но нищо, сега всичко това ще свърши. Снахите, зетъзовете, внучите, правнуците, всички излязоха... Къде ли ми е куфарът?... Аха, ето го.

Рязък телефонен звън.

По дяволите, навярно междуградски разговор!... Ало, на телефона!

Телефонът мълчи.

Ало, бъдете любезни, говорете по-силно!... Може би говорят, а аз не чувам. От младини имам лош слух.

В слушалката бръмчи.

ГЛАСЪТ. (*С метално звънтящ оттенък се дочува през шума.*)

Внимание, молим ви да не се отдръпвате от телефона! Молим в никакъв случай да не оставяте слушалката.

СТАРЕЦЪТ. Кого търсите?

ГЛАСЪТ. Вас. Ние говорим от бъдещето.

СТАРЕЦЪТ. От Будогощ?... Навярно грешно са ви свързали. От нашето семейство там няма никой. Кой номер търсите?

ГЛАСЪТ. Вашият, който и да е той. Не се обаждам от Будогощ. А от бъдещето! От утрешния ден, разбирайте ли? (*С повишено въодушевление.*) Ние водим разговор през времето, нашият глас лети през безброй векове. Работят две групи и ето че едната проникна до вашето съвремие. Постигнахме удивителен успех. Сложни прибори ще превеждат вашите думи и фрази на разбираем за нас език... Вече ги превеждат.

СТАРЕЦЪТ. Казвате — от бъдещето?

ГЛАСЪТ. Да, от бъдещето.

СТАРЕЦЪТ. Знаете ли какво, внучката ми скоро ще дойде. Аз съм стар. Не разбирам твърде. Позвънете по-късно.

ГЛАСЪТ. Не можем по-късно. За нашата връзка с вас са включени и се използват огромни мощности. Молим ви, проникнете се от величието на това, което става. Ето вие в момента сте все още човек от планетата Земя и ние сега — вече хора от галактическото човечество. Общуването ни става възможно... Нека започнем... И освен това именно вие ни трябвате.

СТАРЕЦЪТ. Аз ви трябвам?

ГЛАСЪТ. Да.

СТАРЕЦЪТ. Именно аз, Алексеев, Павел Иванович?

ГЛАСЪТ. Именно вие.

СТАРЕЦЪТ. Слушайте, това да не е никаква шега?

ГЛАСЪТ. Откъде ви хрумна? Самата мисъл е чудовищна!...

Впрочем натиснете вилката на апарата.

СТАРЕЦЪТ. Защо?

ГЛАСЪТ. Ще се изключите от централата. Но разговорът няма да прекъсне. Натиснете вилката, без да оставяте слушалката. Така ще проверите.

СТАРЕЦЪТ. Добре... Натиснах, е?

ГЛАСЪТ. Въпреки това ни чувате. И ние ви чуваме... Можете дори да прережете шнура, да откъснете слушалката. Опитайте.

СТАРЕЦЪТ. Сериозно? И какво ще стане? (*Пращене, чукане.*) Откъснах я.

ГЛАСЪТ. Ето.

СТАРЕЦЪТ. Дяволска работа!

ГЛАСЪТ. (заглушено) Впрочем слушалката е необходима само като преобразувател на друг вид вълни... Чувате ли? Ало! Къде сте?... Настоятелно ви молим да не прекъсвате разговора.

СТАРЕЦЪТ. Чак страх ме хваща!

ГЛАСЪТ. Говорете в слушалката!... Нищо не се чува. Павел Иванович, да не сте захвърлили слушалката? Бъдете така любезен да я вземете и да говорите в микрофона.

СТАРЕЦЪТ. Да я взема? А не е ли опасно?

ГЛАСЪТ. Кое?

СТАРЕЦЪТ. Това, че сте проникнали до нас.

ГЛАСЪТ. Разбира се, че не. Погледнете през прозореца нагоре. Там през цялото небе като дръзка парабола се е разстлал Млечният път. В известен смисъл ние говорим оттам. И освен това — през времето... Ако ви е неудобно да разговаряте така, можем да използваме приемник. Вероятно у вас в стаята имате радиоприемник?

Звук, наподобяващ дръпната струна.

Твърде силно, но вече без металически оттенък.

Струва ми се, успяхме.

Значително по-тихо, меко.

Така ще е по-добре, нали? По-удобно ли ви е да слушате така?

СТАРЕЦЪТ. Приемникът сам се включи... Ама че чудеса! Ще трябва да поседна.

ГЛАСЪТ. Сега вярвате ли, че не е шега? Питайте онова, което бихте искали да узнаете за бъдещето. И ние имаме куп въпроси към вас.

СТАРЕЦЪТ. Фантастично... Не мога да се съредоточа. Бъдещето. Най-важното, разбира се, е, че има бъдеще и всичко

продължава. Защото напоследък на Запад правят много тъжни пророчества. Говорят за пренаселеност, за водородни бомби, за тази... как беше, биосфера. Че била замърсена. Някои си въобразяват, че ние, хората, вече почти сме стигнали края.

ГЛАСЪТ. Не, не се тревожете. Човечеството успя да преодолее всичко тона.

СТАРЕЦЪТ. Ами с енергията какво става?... Аз тук чета вестници, списания. Пишат за енергийна криза.

ГЛАСЪТ. По принцип енергията е неизчерпаема. Вселената е пълна с енергия. Ако например времето се обърне в пространството, ако за милиардна частица от секундата се забави неговият грандиозен вселенски вал, то се освобождава...

Последните думи звучат глухо.

СТАРЕЦЪТ. Какво казвате — времето в пространството? Вижти какво измислили... Добре, нека оставим енергията. Ето какво ми кажете вие — защо точно аз съм ви притрябал? С какво съм забележителен, та да ме изберете? Най-обикновен човек, преживял незначително живота си, не съм отбелязан в историята... Ало!... Ало, слушате ли?... Ей, да не би при вас нещо да запъна?... Нали слушалката вече е откъсната. Какво да правя? Някаква дяволщина ми се присъни и аз откъснах слушалката. Е, добре, ще се стягам за път.

Пауза.

ГЛАСЪТ. Ало! Слушайте!

СТАРЕЦЪТ. Е, най после!

ГЛАСЪТ. Вероятно връзката се прекъсна при нас... Чувате ли ни? Говорете в слушалката!... Нали не сте си отишли?

СТАРЕЦЪТ. Никъде не съм отишъл!... Къде е тая слушалка?

ГЛАСЪТ. Неизправността беше при нас — прекъсна връзката... Къде сте? Сигналът ни стига ли до вас, или не?

СТАРЕЦЪТ. Стига, стига! Ето я слушалката, случайно съм я тикнал в куфара. Ало! Дявол да го вземе, изплаших се, помислих, че изобщо сте изключили! Кажете защо именно... Искам да зная... Кажете, моля ви... Забравих.

ГЛАСЪТ. Какво забравихте?

СТАРЕЦЪТ. Какво исках да питам. Излетя ми от ума... Господи, боже, каква мъка е тая памет! Слушайте, трябва да почакаме внучката. Всички изпозаминаха, сам съм в къщи. Искаха временно да настанят

при мене милосърдна сестра, но аз не се съгласих. А Таня идва всеки ден, по два пъти. Сутринта се отби и ще пристигне пак след четиридесет минути.

ГЛАСЪТ. Не, не. Извинете, но това е невъзможно. Не струва дори да се обсъжда вашият вариант с внучката. Питайте ни, а после ще започнем ние.

СТАРЕЦЪТ. Добре... Кажете, сега сте далеч, нали, на Млечния път? Но как разговаряме? Чел съм, че дори светлината пристига оттам за десет хиляди години или за сто. Между въпросите и отговорите трябва да има продължително прекъсване, докато пропътуват дотам и обратно. А от светлината няма нищо по-бързо — така твърди теорията.

ГЛАСЪТ. Коя? Теорията на относителността ли?

СТАРЕЦЪТ. Да.

ГЛАСЪТ. А природата?

СТАРЕЦЪТ. Какво природата?

ГЛАСЪТ. Природата още не си е казала думата по тоя повод?

СТАРЕЦЪТ. Какво казахте?... А-а, разбрах... Наистина не зная за какво да питам... Какво правите вие там, в бъдещето? Въобще как живеете?

ГЛАСЪТ. Забележително. Не е лесно да се разкаже това и за вас ще е трудно да си го представите. Промишлеността при нас е въведена в затворени цикли, тя почти не се отличава от природата, хармонизирала се е с нея и това въщност е нужно на хората; да се развива, без да нарушава прозрачността на синия въздух, чистотата на кристалните реки. Екологията на производството...

СТАРЕЦЪТ. Екология?!

ГЛАСЪТ: Да.

СТАРЕЦЪТ. Ето пак тая дума.

ГЛАСЪТ. Коя? „Екология“ ли?

СТАРЕЦЪТ. Не, аз само така. Продължавайте.

ГЛАСЪТ. Ние непрекъснато разширяваме нашия чувствен, емоционален и логически опит, изследваме материята в най-дребните й частици, стремим се да разберем цели светове, цели галактики. Но главният обект, към който насочваме силите си, е човекът, неговите възможности, социалният живот. При нас съществува необхватно разнообразие. В градове с милиардно население, пръснати по пояса на цивилизацията, напрегнато бие пулсът на страстите, поставят се смели

социални експерименти; и все пак, ако някому е нужно спокойствие, съсредоточаване, той може да си избере безлюден остров или континент под далечно слънце, където цари тишина и край дървесата ромоли ручей... В нашата епоха човекът е почти освободен от вещите, той притежава твърде малко вещи, но затова пък в речника му има милиони думи, защото ние възпитахме нови усещания, способности. При нас съществува безкрайно творчество, хиляди отсенки на радостта и красотата. Сега ние чувствуваме много по-дълбоко — понякога вик на мъка, на щастие или на надежда, изтръгнат от една личност, пронизва цели звездни системи.

СТАРЕЦЪТ. А старостта?

ГЛАСЪТ. Тя е най-прекрасното, увенчаващото време. Към силата и знанията се прибавя мъдростта на опита. Тук живеем дълго и умираме, когато пожелаем.

СТАРЕЦЪТ. А кога пожелавате?

ГЛАСЪТ. Ако човек е извършил онова, което е по силите му, ако е изпитал всичко, той стига до мисълта да се разтвори. Да се превърне в капка роса върху листо, в камък под слънчевите лъчи. Жivotът е развитие и когато преминеш всичките му фази, малцина са ония, които пожелават да повторят или да се задържат в някоя от тях.

СТАРЕЦЪТ. Да... Виж ти. Но самата смърт?

ГЛАСЪТ. Тя е страшна само в болка и разочарование. Ужасна е, ако зад тебе е останало незавършено делото, което никой освен тебе не би могъл да завърши. Но у нас това го няма. Въщност вашето поколение е едно от последните, които си отиват, страдайки. Там, в бъдещето, страхът от смъртта ще изчезне.

СТАРЕЦЪТ (*въздъхва*). Да-а... И всичко това става на звездите. А мене винаги ми се е струвало, че в Космоса е пусто, студено. Наоколо мрак.

ГЛАСЪТ. Не! Не, от небесата на планетите струи такава синева, от горите — такава зеленина, от скалите — такъв блясък. Ние сме във велик поход. Приближаваме се до самите граници на Вселената и скоро ще ги прекрачим. Всяка секунда е изпълнена със съществуване... А сега може ли да пристъпим към въпросите?

СТАРЕЦЪТ. Вече се изморих. Но добре, започвайте... Впрочем не! Ето какво искам да узная — останало ли е при вас нещо от нашето

време?... Е... както от египтяните? Пирамиди, никакви изкопани вещи?

ГЛАСЪТ. Останало е. Най-големите съоръжения от вашата епоха, стради... И вещи също. Обикновени, битови.

СТАРЕЦЪТ. Какви?

ГЛАСЪТ. Различни. Например тук, в музея, има един диван. Затворен в прозрачна херметична обвивка.

СТАРЕЦЪТ. Диван ли? Да не би да е кожен?

ГЛАСЪТ. Да, кожен е.

СТАРЕЦЪТ. Интересно. А няма ли по него дупки? Изгорено в десния ъгъл?

ГЛАСЪТ. В левия — ако седите на дивана.

СТАРЕЦЪТ. Правилно, в левия... Тъй, а ако... (*шепнешком*) ако го рязна още?... Къде ли ми е ножицата?

(Звук от раздиране на кожата.) Ало! Друг белег не се ли вижда?

ГЛАСЪТ. Порната е дясната облегалка. Вероятно с ножица. Порната и защита.

СТАРЕЦЪТ (*объркано*). Вече защита... Слушайте, но това е моят диван. И той сега е там, на звездите? Странно и... обидно. Вещите, слепи и бездушни, да преживеят бездната от години, да попаднат на милиони километри далеч. А ние самите? Обяснете ми, от нашите мисли, тревоги, нашата умора, радост, беди — останало ли е нещо от това? Поне нещичко, което да не е изчезнало?... Някога, да кажем, вярваха в бога, мислеха, че след смъртта си човек ще живее вечно в рая. А сега има материализъм — умираш и сякаш не си живял... Затова ми отговорете: нещо от мене преминало ли е при вас там, където има хиляди отсенки на щастието? Нещо от мене освен дивана, на който съм спал?

ГЛАСЪТ. Сега ще изясним... Кой сте вие сега, в сегашното време?

СТАРЕЦЪТ. Старец.

ГЛАСЪТ. А с какво се занимавате?

СТАРЕЦЪТ. С това се и занимавам. Седемдесет и пет годишен съм. Където и да попадна, наоколо все по-млади — други чувства, други интереси. Наистина тук, на булеварда, седят на пейките неколцина възрастни. За здравето разговарят. Тоест едни се хвалят с

болестите си, другите, напротив, се хвалят колко добре им работи сърцето, какъв здрав сън имат. Но е еднакво противно... И друга тема обсъждат: какво трябвало да ядат и да пият. Бял хляб не бива, захар — също. Когато запареният чай престои повече от десет минути, той вече бил токсичен. Това било вредно... Ало, на телефона ли сте?

ГЛАСЪТ. Да, слушаме.

СТАРЕЦЪТ. А защо мълчите?

ГЛАСЪТ. Навярно се чувствувате зле. Болен ли сте?

СТАРЕЦЪТ. Болен съм. Затова искаха да доведат милосърдна сестра. Но защо ми е сестра, когато аз просто съм стар? Всеки живот, ако не се прекъсне, води до старостта — там е бедата. Най-близките ми другари си отидоха млади.

ГЛАСЪТ. Бихме могли да ви помогнем. Имаме огромни възможности. Ако подробно ни опишете вашето състояние...

СТАРЕЦЪТ (*прекъсва го*). По-добре ме изслушайте, нека просто си поговорим. Че почти цялото време мълча. Заради паметта ми. Речеш да докажеш нещо, а после забелязващ, че си забравил с какво си започнал. И изобщо няма с кого да поговоря. Ето внучката ми Таня се занимава с тая екология. Племенникът — със структурен анализ. Но какво е това структурен анализ? Той започва да обяснява, всяка фраза поотделно е съвсем разбираема, а заедно не можа да ги свържа... Рядко ми се случва да поговоря, пък в къщи нямам какво да правя. Нито дърва да нацепя, нито вода да донеса — само включватели и бутони. Аз съм свикнал да работя, а тук всичко наготово. По цял ден седиш със скръстени ръце. Ето какво излиза: хората се трудят, в резултат на техния труд се изменя светът. Но колкото повече стареят, толкова по-малко има такава работа, която те да умеят. Остават им само спомените. Но и в тях хубавото е малко.

ГЛАСЪТ. Защо? Нима сте недоволен от изживения живот?

СТАРЕЦЪТ. Разбира се. Направих твърде малко. На младини, когато бях силен и здрав, мечтаех да извърша подвиг. А животът се изнiza безличен, сякаш не е бил. Огледам се, наоколо почти не останаха такива като мене. Да вземем например някой учен. Той я лекарство измислил, я закон извел, дето хората и досега го използват. Или някой художник. Него отдавна го няма, а картината му — в музея, отиват да я гледат. А пък аз... Работих, работих, ръцете ми вечно в мазоли, но всичко сякаш през пръстите изтече. Вие казахте: старостта

е знанията плюс мъдростта на опита. Че какви знания имам аз? Другият ми племенник, Игор, е специалист по бетона. Те там такава машина направиха, че да повишава плътността, по строежите я изпитват, пътуват. А по наше време как упълтнявахме бетона? Хванем се за раменете и тъпчим напред-назад. Мнозина ходеха още с цървули. Това е тя, моята мъдрост — вдигай повече, мъкни по-далече.

ГЛАСЪТ. Значи, ако би се върнала младостта ви, вие бихте живели другояче?

СТАРЕЦЪТ. Да, другояче. Бих се заловил с нещо, което няма да си отиде с годините, няма да изчезне.

ГЛАСЪТ. Но какъв сте били преди?

СТАРЕЦЪТ. Какъв бях ли?... Че обикновен човек. Не голям, известен или някой значителен. Редови, както всички. Наистина, повечето са такива — не първа ръка, не втора, дори не и трета. Просто работят в заводите, пресмятат в канторите. Но нали в живота няма второстепенни, незначителни роли. В собствената си биография всеки, който и да бил той, е главният герой. Та нима... Слушайте, аз пак се обърках. Моля ви, нека да свършим, стига вече.

ГЛАСЪТ. Самотен и ненужен ли се чувствуваш?

СТАРЕЦЪТ. Не, не зная... В къщи всички се грижат за мене. Дори прекалено — това ме и мъчи. Те въобще са добри — зетъзовете, снахите, внуките. И все са по командировки, експедиции. Имат много приятели, с които са се сприятелили на път. Жилището е голямо, постоянно идват нови хора. А близките ми често заминават и ме предават от ръка на ръка, да не оставам сам. Понякога сутрин влезна в трапезарията, а там съвсем непознати хора. „Здравейте, Пал Иванич, здравейте. Ние тук закуска ви пригответхме и тия таблетки непременно трябва да ги вземете.“ Но виждам: на масата техни книжа, в главите им техните си работи... С една дума, лутам се аз тук, само ги отклонявам. И реших да замина.

ГЛАСЪТ. Къде?

СТАРЕЦЪТ. Ще обиколя за последен път местата, където воювах. Където бях млад, а не старец като сега. Ще се отбия в родното ми село, може пък някаква най-обикновена работа да си намеря. Свикнал съм да работя за другите, а в къщи всички вършат всичко за мене и аз никому не съм нужен. Знаете ли колко ми е неловко, дето Таня, внучката ми, се отбива два пъти дневно? Тя има достатъчно

занимания в института, пък и млада е, нали трябва и да се поразходи. А тя при мене. Казвам ѝ: не бива толкова често, веднъж в седмицата стига. Но нима можеш да ги убедиш?

ГЛАСЪТ. Изглежда, са добри, истински хора.

СТАРЕЦЪТ. Роднините ли?... Добри са.

ГЛАСЪТ. Вероятно не без вашето участие са станали такива?

СТАРЕЦЪТ. Без мене. Аз не съм ги възпитавал. Те впрочем не са ми роднини. Само така се смятаме. Но извинете, вече е време. Тръгвам. Довиждане.

ГЛАСЪТ. Ало, ало! Как ще си тръгвате, когато трябва толкова много неща да узнаем? Почакайте! Нима не ви привлича възможността да разговаряте с бъдещето? Та това става за първи път в цялата история... И тъй, защо само ги смятате за роднини?

СТАРЕЦЪТ. Достатъчно, тръгвам. Вече се пригответих. Много ви благодаря за разговора. Научих, че вие съществувате, че човечеството продължава. И това ми стига... Да, ами Земята? Тя съществува ли още?... Вие самите сте на Млечния път, а с нашата планета какво стана? Зарязахте ли я?

ГЛАСЪТ. Не, откъде ви хрумна! И сега там хора живеят. Земята е столица на всички планети.

СТАРЕЦЪТ. Нещо като музей?

ГЛАСЪТ. Не, защо? Но онова, което трябваше да се запази, е запазено... Впрочем нашия разговор сега Земята също го слуша, както и многобройните други светове.

СТАРЕЦЪТ. Нещо май не разбирам... Значи, сега ни слушат други хора!

ГЛАСЪТ. Слушат ни.

СТАРЕЦЪТ. Сега, в момента? И това, което говорим?

ГЛАСЪТ. Милиарди, милиарди. Нали това е първото предаване.

СТАРЕЦЪТ. Ама че се наредих. Защо не ме предупредихте, накарахте ме да се изчервя. Протестирам, недоволен съм...

ГЛАСЪТ. Но вие не казахте нищо, за което бихте могли да се срамувате. Хайде да продължим, докато има време.

СТАРЕЦЪТ. Вие просто ме зашеметихте с това. Но сега окончателно тръгвам. Трябва да побързам, иначе внучката ще ме завари, ще започне да ме увещава. И цветя донесе за нещо... Впрочем

нямам особено желание да разговарям с бъдещето, всичко, което имам, е в миналото.

ГЛАСЪТ. Можем да ви свържем и с миналото! Павел Иванович, точно в този момент втора група се свързва с началото на двадесетте години от вашия век... Не, малко по-рано. Могат да ви свържат... Чувате ли ме? Ало!

СТАРЕЦЪТ (*отдалеч*). А?... Засега още ви чувам... Къде ли ми е палтото?... В гардероба?

ГЛАСЪТ. Краят на десетте години — времето на вашата младост. Там на телефона е един юноша. Той тъкмо иска да говори с бъдещето — и с вас, и с нас. Много му е интересно, той е удивен и цял пламти... Вземете слушалката. На телефона е юношата. Поговорете с него, за нас това също е информация.

Резки телефонни иззвънения.

Павел Иванович! Павел Иванович, внимание!... Краят на десетте години.

СТАРЕЦЪТ. Какви десет още?... Добре, слушам... Ало, на телефона!

ЮНОШАТА. Альо, альо, госпожице^[1]!... Каква ти госпожица сега!

СТАРЕЦЪТ. Хайде казвай, казвай, слушам те.

ЮНОШАТА (*твърде припряно*). Кой е на телефона, альо?! Слушай, вярно ли е, че бъдещето ще е съвсем различно?... Нима е възможно? Гласът ти е като нашенски, а онзи — сякаш от бронз... Альо, чуваш ли? Защо не отговаряш... Нашите отидоха на позицията, мене командирът ми заповядда да ида в щаба да събера имуществото и изведенъж телефонът — звън...

СТАРЕЦЪТ. Почакай, не припирай толкова! Питаши ме, а не ме оставяш да ти отговоря.

ЮНОШАТА. Така де! Нали ти казвам. Нашите излязоха на позицията и не щеш ли — звъни се. А той е повреден — телефонът. Падна мина. И жица няма. Вземам слушалката, чува глас. Значи, наистина е от бъдещето, а?

Чува се далечна канонада.

СТАРЕЦЪТ. Вярно е. Отначало и аз не повярвах. Но виждам, че е тъй... А ти къде си сега? Коя година сте?

ЮНОШАТА. Ами ти? На небето ли, или къде? Тия, дето преди говореха, казаха, че на небето живеят, на звездите... А ти от коя година си?

СТАРЕЦЪТ. Седемдесет и четвърта... хиляда и деветстотин. Ти сега на фронта ли си?

ЮНОШАТА. Ох, половин век, че и повече!... На фронта съм. (*Снишава глас.*) Слушай, а тука положението е тежко. Германецът настъпва, армията на кайзер Вилхелм. Тяхната работническа класа също е потискана. От Рига идват. Вече завзеха Двинск. И тук настъпват. Искат да излязат от Гатчина, оттам до Петроград има прав път. Нашата власт е от четири месеца, а те искат да задушат свободата. Старите царски полкове се придвижват стихийно, откриха фронт. Чуваш ли канонадата? Германските топове.

СТАРЕЦЪТ. Почакай! Вие къде се намирате?

ЮНОШАТА. Положението е отчаяно. (*С нарастващ ентузиазъм*). Но те не знаят, те не знаят, че пред тях сега не са сиви овчици, а революционни отряди! Каквите още не са виждали. Ще умрем като един, но няма да ги пуснем... Втора седмица как сме тук. Вчера заловиха двама провокатори. Разстреляха един покварен, който крадеше. Вечерта имаше митинг, взехме решение — да няма страхливци. И днес, щом германецът почне, сами ще преминем в атака. Да знаеш какво настроение цари... Всеки в отряда може реч да държи, да ти изложи цялата пропаганда — за световната революция, за всемирната справедливост... Альо, на телефона ли си! Защо мълчиш?

СТАРЕЦЪТ. Тук съм, тук! Кажи...

ЮНОШАТА. Хайде разказвай бързо как е при вас. Ние съвсем осиромашахме. По селата ни сол има, ни желязо, в Петроград хранителните припаси ще стигнат само за три дни. Но все едно, народът гори против капитала... Ти коя година си раждан, гласът ти е никак старешки.

СТАРЕЦЪТ. През деветдесет и девета. А вие къде се намирате?

ЮНОШАТА. Че и аз съм през деветдесет и девета! Какво съвпадение... Откъде говориш, от Питер ли?

СТАРЕЦЪТ. От Москва.

ЮНОШАТА. И аз съм московчанин... Ти сега къде си, на коя улица?

СТАРЕЦЪТ: На Булеварда на мира... всъщност на старата „Мещчанска“. Дори по-далеч. Над ВДНХ.

ЮНОШАТА. Къде, къде?

СТАРЕЦЪТ. Над Изложбата за постиженията на народното стопанство.

ЮНОШАТА. Че вече и постижения ли има? Бога ми, ще кажа на момчетата — ще се зарадват... В Москва трамваите движат ли се?

СТАРЕЦЪТ. Трамваите са малко...

ЮНОШАТА. И сега не се движат. Ние тръгнахме за Питер — и от Конния площад до Николаевската гара пешком вървяхме. Кажи, а газ има ли, дърва?

СТАРЕЦЪТ. Не, защото...

ЮНОШАТА. При нас също. Събаряме старите бараки, за да се спасим от студа. При вас събаряте ли бараките?

СТАРЕЦЪТ. Събарят последните. Но не за това...

ЮНОШАТА. Пък казваш — постижения. Почакай да погледна зад стената — тук сме се настанили в една изгоряла къща. Може би вече е време.

Грохот на оръдия.

... Не, засега стрелят, готвят се. Но скоро ще дойде германецът. Ама те не знаят, че и ние имаме топове. Докараха ги вчера от Путиловския. Два тридюймови. Вече ги поставиха на позицията, окоп за снарядите, направиха всичко. Те ще дойдат, а ние като ги притиснем. А после ще налети конницата ни. Васка Гриднев, кавалеристът, събра конете от мъжците.

СТАРЕЦЪТ (*много развълнуван*). Почакай!... Гриднев... Василий?

ЮНОШАТА. Седла няма — отчували направихме, сплетохме стремена от лико. Цяла седмица учи момчетата да влизат в атака — секат храстите със сабите. Кончетата са малки, набитички. Но нищо. Днес ще ударят противника във фланг.

СТАРЕЦЪТ. Почакай де! Вася Гриднев... Аз го познавах, заедно воювахме... Слушай, ти в Москва къде живееше? Как се казваш?

ЮНОШАТА. Аз ли?... Алексеев... Кръстен съм Павел. У Гавриловна живеех, у аптекаршата. Къщата е на Серпуховска улица, дървена. Бях ученик в завода на Михелсон.

СТАРЕЦЪТ. Стига, престани!... Аз съм Алексеев! Павел Иванович... Аз живеех у Гавриловна. На първия етаж, вляво от стълбата. Шестима от нашия завод се бяхме настанили у нея. Леглото ми беше до вратата. Шареното одеяло си донесох от село. А лете спях в бараката за дърва.

ЮНОШАТА (*недоверчиво*). Ами!...

СТАРЕЦЪТ. Баща ми беше Иван Василиевич... От Калужката губерния, Думиническия уезд, село Виселки.

ЮНОШАТА (*тревожно*). Така ли?... И татко също.

СТАРЕЦЪТ. И под Питер бях — в групата от михелсоновци. Щабът беше в изгорялата баронска къща... Когато пристигнахме, още димеше. Едно черно куче тичаше, виеше.

ЮНОШАТА. То е навън! Дадох му хляб... И дим има.

СТАРЕЦЪТ. Помня, тогава имах австрийски ботуши. Ръката ме болеше — в Петроград направихме ревизия на частните сейфове в банката, един буржоа ми прищипна дланта с желязната вратичка. От злоба.

ЮНОШАТА. Той и моята прищипна. Сега съм я превързал с парцалче.

СТАРЕЦЪТ (*тихо*). Знаеш ли, аз — това си ти.

ЮНОШАТА. Ти — това съм аз? Как така?

СТАРЕЦЪТ. Ами така. Само че през времето.

ЮНОШАТА. Почакай! Ти нали си старец, дядо. На колко години си? Осмата десетица навярно?

СТАРЕЦЪТ. Започнах седемдесет и шестата. Разбираш ли, те са ни свързали — онези, които са от бъдещето. Сега ти си ти. А после ще станеш аз.

ЮНОШАТА. А аз самият къде ще се дяна?

СТАРЕЦЪТ. Никъде! Ще останееш. Тоест най-напред ще възмъжееш, възрастен ще станеш, а после ще останеши и ще станеш като мене... Виж как съвпадна, какво излезе. (*Дълбоко въздъхва*.) Чак сърцето ми се разтупа. Къде ли ми е корвалолът?

ЮНОШАТА. Излиза, че и на мене ще ми чукнат седемдесет и пет, а?... Не вярвам.

СТАРЕЦЪТ. И още как! На двадесет години е невъзможно да го допуснеш. И аз самият не вярвах. Колко дълги са първите години? От детството до младостта. Всеки час чувствуваш, че живееш. А после се

прокрадва тя, старостта. Отделният ден се влачи дълго, а годините се изтъркуват бързо, незабелязано... Слушай, щом така стоят нещата, аз мога да те предупредя. За да избегнеш моите грешки.

ЮНОШАТА. Значи, този, дето разговаряш сега с мен, съм аз?

СТАРЕЦЪТ. Ти.

ЮНОШАТА. Та това е чудесно!... Е, кажи ми, отец, как е там при тебе? Тоест при мене? Какво ще стане? Ние с момчетата тук обмисляме — кой ще стане министър, кой армия ще командува. Предишните, царските, сега изхвърчаха. Властта ще бъде наша. Обясни ми, какъв ще стана? Командир на фронта ли, а?

СТАРЕЦЪТ. На фронта?... Не, няма да бъдеш.

ЮНОШАТА. Е, поне полк ще командувам ли?

СТАРЕЦЪТ. Не. Ще воюваш като редник.

ЮНОШАТА. Но защо?

СТАРЕЦЪТ. Така ще стане.

ЮНОШАТА. А после? Когато защитим революцията, тогава какъв?... При нас идва един лектор, за звездите разказва, за Луната, за Слънцето. Всички, казва, трябва да бъдат учени.

СТАРЕЦЪТ. И учен няма да станеш. Работник.

ЮНОШАТА. Пак работник ли?

СТАРЕЦЪТ. Да.

ЮНОШАТА. В Михелсон?... И ще живея у Гавриловна, в къщата?

СТАРЕЦЪТ. Каква ти Гавриловна! На нея ще ѝ вземат къщата. И завода на Михелсон също. Всичко ще стане наше. Но ти ще си работник.

ЮНОШАТА. А в песента се пее: „Който е бил нищо, той ще стане всичко.“ А ти какво, не си ли залягал, не си ли искал да извършиш подвиг или нещо такова?

СТАРЕЦЪТ. И още как! Щом започна революцията, все си мислех, че ще стана герой, че всички ще ме знаят.

ЮНОШАТА. Че и аз си мечтая. Ние тук всички все за подвизи мислим.

СТАРЕЦЪТ. Точно така. Мечтите, които имаш сега, са моите младежки мисли. Но нищо не излезе.

ЮНОШАТА. А защо? Разкажи ми как си живял.

СТАРЕЦЪТ. Семейство... Как преживях? Семейство, деца — трима синове. Само че те загинаха, моите трима синове. (*Плаче.*)

ЮНОШАТА. Какво ти е, отец?

СТАРЕЦЪТ. Толкова кратко време им се радвах. И почти нищо не успях да сторя за тях. След Гражданската война Таня следваше, стана медик, лекар. Като се изучи, трябваше да замине за Средна Азия да лекува трахомата. Тогава мнозина боледуваха от очи. Ослепяваха. По градовете, по улиците от бедни слепци не можеш да се разминеш. После — против едрата шарка в Поволжието — епидемиите се ширеха една след друга, цели села лежаха. И с холерата също се бориха. Тогава от холера измираха хиляди.

ЮНОШАТА. И сега мрат.

СТАРЕЦЪТ. Точно за това е думата. В Белорусия също беше — там пък блатната треска косеше народа.

ЮНОШАТА. А ти?

СТАРЕЦЪТ. Аз останах тук, в Москва. У дома. Един за всичко. На смяна в завода ходех, на опашки се редях. Връщам се, погаля малчуганите по главичките — единия, другия... И дърва да нацепя, печката да запаля, ядене да приготвя, да изпера. Че и в милиционерската бригада бях — борех се с хулиганите, на милицията помагах. И в събота и неделя — на трудов ден. Синовете растяха сами. После дойде четиридесет и първа година, войната. Гледаме ги с Танюша — те вече в шинели. Пръв замина Павел — такъв хубав, строен, каквито са младите момци. И един след друг: „Довиждане, тате, довиждане, мамо.“ Само че не се видяхме повече.

ЮНОШАТА. А после какво стана?... Самотен ли остана?

СТАРЕЦЪТ. После ли... После през четиридесет и четвърта се позвъни на стълбището. На вратата девойка в рубашка, със суров поглед. „Вие ли сте Павел Иванович?“ „Да, аз съм.“ „Ние с Павлуша заедно служехме в частта...“ Влезна и внезапно се разплака. Да я убиеш, дума не може да изрече. И мене ми се плаче, но започвам да я утешавам. Наплака се. „Е, хайде, ще си вървя...“ „Къде ще вървиш, остани, жилището е голямо...“ „Аз, казва, никога няма да се омъжа“ „Зашо, казвам, да не се омъжиш? Нима фашистите така се наиздевателствуваха над нас, че в Русия вече няма да има деца?“ И в четиридесет и пета пак се позвъни. Момък. Този път за Коля разказа, за най-малкия. Снимки донесе, орден. Той бил от Ленинград, всичките

му близки загинали през блокадата. „Остани, място има достатъчно...“ „Добре, казва, ще остана.“ Сега е заместник-министр. Кръсти дъщеря си Танюша — в чест на нашата Таня. За средния, Гриша, също дойдоха. Отново се напълни къщата, зазвъняха детски гласчета. Но синовете ми ги няма.

ЮНОШАТА. А жена ти?

СТАРЕЦЪТ. Таня ли?... Тя беше лекарка на фронта. Попадна в обкръжение с ранените. И фашистите я убиха.

ЮНОШАТА. Слушай! Към нас, към отряда, се присъединиха питерски, от Нарвската застава. Там има две девойки. Едната се казва Татяна — със замечтани очи. Аз все за нея мисля. Това тя ли е?

СТАРЕЦЪТ. Тя.

ЮНОШАТА: (*пламенно*). И ние ще се оженим?... Кажи, ще се оженим ли? Ще ме вземе ли тя?

СТАРЕЦЪТ. Ще се ожените. Само че, казвам ти, фашистите ще я убият. В четиридесет и първа.

ЮНОШАТА. А с кого ще воюваме пак? В четиридесет и първа година? Кой ще ни нападне?

СТАРЕЦЪТ. Фашизмът.

ЮНОШАТА. Какво е това — световната буржоазия ли?

СТАРЕЦЪТ. Да.

ЮНОШАТА. Ние тук очакваме съвсем скоро световната революция да избухне във всички страни... Кажи, а ти воюва ли през четиридесет и първа... тоест аз ще воювам ли?

СТАРЕЦЪТ. Не ме пуснаха.

ЮНОШАТА. Не те пуснаха ли? Как така?

СТАРЕЦЪТ. Не ме пуснаха, оставиха ме в завода да леят стоманата. Знаеш ли колко метал беше нужен за фронта. Всяка битка — кръв и метал, кръв и метал. Всяка победа най-напред в цеха трябваше да се извоюва. Не мисли, че в тила беше сладко — техниката на цяла Европа връхлетя върху ни. Работехме, до струговете падахме. В леяната — страшна жега, а прозорците — плътно затворени заради затъмнението. Заловиш се да стъкнеш задната стена на пещта — прагът висок, лопатата тежка, а и брикетите по десет кила, повече от половин пуд. Не ги ли хвърлиш точно, всичко се разпилява. Пред отворената вратичка не можеш да спреш — ще изгориш. Трябва бързо да приближиш, да замахнеш, да хвърлиш и веднага да се дръпнеш.

Нарушиш ли ритъма, нищо не излиза... И топенето ставаше бавно — не като сега. Добереш се до мартеновата, краката едва те държат, чакаш, докато стане готово. Случвало се е, когато имаше авария, цели седмици да не излизаме от завода. Две смени работиш, три часа се свиеш в червения кът и отново... А сили откъде? Дажбата военна, осъдна, а и нея не изяждаш, защото децата...

ЮНОШАТА. Какви деца: нали синовете ти са били на фронта?

СТАРЕЦЪТ (*крещи*). А чуждите деца!? Отсреща, на стълбището млада войнишка вдовица живееше — Верочка, работеше в някаква кантора. Двочки — ей такива дребосъчета — бледнички като свещици. Как да изтърпиш и да не спестиш за тях къшай хляб, да им занесеш поне веднъж в седмицата?... Ex! (*Плаче.*)

Зазвучава мощен акорд.

Какво става? Виждам звезди!... Или ми се струва, че звездите пламтят през стените, през тавана?... Ей, къде сте вие, дето сте от бъдещето?

ГЛАСЪТ. Ние сме тук и внимателно слушаме.

СТАРЕЦЪТ. Оставете ни още поне десет минути... Слушай, момче, юноша, трябва да те предупредя. Жivotът ми изобщо не се подреди добре. Може би трябваше повече да постигна, да извърша. Залових се с много неща, а от всичко малко нещо остана. Може би трябваше да се заловя с нещо вечно, а аз всяко само ден за ден работех. В най-добрния случай за месец или година. Каквото в момента беше нужно, него правех. Но всички тия моменти отминаха. Отдавна.

ЮНОШАТА. Нищо не разбирам. Повтори пак.

СТАРЕЦЪТ. Слушай внимателно. Сега ще се биете. За селото. Ще преминете в контраатака, германецът ще отстъпи, огънят ще го притисне, ще го повали в снега. Смирнов, командирът, ще скочи и ти ще се хвърлиш след него. Ето какво искам да ти кажа: хвърли се, но не веднага. Изчакай секунда и тогава куршумът ще те отмине.

ЮНОШАТА. Какъв куршум?

СТАРЕЦЪТ. Този, който не ме отмина.

ЮНОШАТА. Рани ли те?

СТАРЕЦЪТ. Засегна слуховия ми нерв. Затова после не се върнах в Рабфака — не чувах лектора. Така и не успях да се изучава като другите, те инженери станаха, професори... Стомана топях, по-горе от помощник-пещар не се издигнах. Изобщо нищо голямо не успях да

извърша. Такова, дето навеки... Разбра ли какво ти казвам?... Ще го направиши ли?

ЮНОШАТА. Не зная.

СТАРЕЦЪТ. Защо?

ЮНОШАТА. Не зная. Не обещавам.

СТАРЕЦЪТ. Ето ти вечната история — старостта предупреждава, младостта не слуша. Но нали ти си аз. Сега вече е ясно каква роля изигра тая секунда. Поне за мене е ясно.

ЮНОШАТА. А самият ти защо веднага се хвърли? Не изчака, нали?

СТАРЕЦЪТ. Мене нещо изведнъж ме вдигна след него... Пък и как да помисля? А на тебе аз ти го казвам.

ЮНОШАТА. Ех, отец, ако можеше да почувствуваш какво е сега тук... Утро... И днес революционната армия ще премине в настъпление. Ние се заклехме на митинга. Това е велик поход, както каза лекторът. Свърши се с предишното, започва съвсем друг живот. А ти разправяш — почакай.

СТАРЕЦЪТ. Само една секунда. Не ти говоря за страх и измяна. Една частица от секундата само.

ЮНОШАТА. У нас тук кипят толкова нови чувства! Мислим за държавата, за целия свят, за всички трудещи се и угнетени... Или, да речем, за дружбата. Сега ние всички сме заедно. Аз за Смирнов живота си ще дам, няма да го пожаля. Или за Вася Гриденев.

СТАРЕЦЪТ. Няма да дадеш живота си за него ти? В двадесета година Вася ще го заколят махновци бандити в Украйна. Ще извика: „За властта на Съветите!“ — и ще падне. А ти ще бъдеш на друго място... Най-добрите ми другари си отидоха млади.

ЮНОШАТА. Нима през двадесета още ще воюваме?

СТАРЕЦЪТ. А ти как мислиш? Че господ ще ти поднесе Русия даром ли? Безброй генерали ще ни нападнат, капитализмът от цялата планета. Гражданската война едва започва. Ох-ох, ще се наседиш върху седлото, ще се нагазиш по снегове и стени. Четири пъти ще се разделяте с Таня, ще попадате на различни фронтове.

ЮНОШАТА (*въздъхва*). Пък ние мислеме, че ей сега ще се справим с германците... Е, добре, щом е така.

СТАРЕЦЪТ. Ти ме послушай. Не се залавяй за много работи, разбра ли? Аз дори английски започнах да уча в лазарета — с момъка,

който лежеше на съседната койка, той имаше книжка. Мислехме, че ще ни послужи, когато стане световната революция. Но беше напразно... В Рабфака не опитвай, само времето си ще изгубиш. И не оставяй Таня да се учи за лекарка, нека следва нещо друго... Или да вземем завода в Иваново-Орловск. Ние го възстановихме веднага след Гражданската война. Знаеш ли как го иззидахме? С ръчна количка пръстта товарехме — едва я помръднеш, че и по дъската бягаш. Не го възстановихме, а направо нов изградихме. Но в четиридесет и втора този завод изгоря и сега малцина помнят, че го е имало. Изобщо не си късай жилите на този строеж.

ЮНОШАТА. Разбирам... Значи, ти остана съвсем сам?

СТАРЕЦЪТ. Не, има толкова хора тук, казах ти. Само че не са ми родници.

ЮНОШАТА (след пауза). Гладуваш ли?

СТАРЕЦЪТ. Какво?

ЮНОШАТА. Гладуваш ли, казвам.

СТАРЕЦЪТ. Кой?... Аз?

ЮНОШАТА. Ти.

СТАРЕЦЪТ. Аз дали гладувам?... Това ли питаш?

ЮНОШАТА. Да де.

СТАРЕЦЪТ. Нали ти казах! Тук всички се чудят как да ми угодят, с какво да ме нагостят. Портокали — само да ги ядях. Найдобрите лекари викат да се грижат за здравето ми. Чак ми е съвестно. Нищо не правя — там е бедата. Аз не разбирам тия... екология, структурен анализ.

ЮНОШАТА. Какво, какво?

СТАРЕЦЪТ. Науки.

ЮНОШАТА. Какви науки?

СТАРЕЦЪТ. Ами те са учени. Говорят, пък аз не разбирам — когато говорят за работата си.

ЮНОШАТА. Значи, тези, с които живееш, са учени? Че как си попаднал при тях? Вратар ли си?

СТАРЕЦЪТ. Какъв ти вратар, как го изтърси! Нали ти разказах. От фронта дойдоха и останаха. После се изучиха, децата им се изучиха. Аз самият имам пенсия — повече от достатъчна. Само че не ми е необходима. За какво да я харча?

ЮНОШАТА. Виж ти как било — тия самите, дето са били на война? У нас, значи, и войници се учат, работниците? Не само господата?

СТАРЕЦЪТ. Господата ли?... Господа отдавна няма. Всички са трудещи се.

ЮНОШАТА. Всички ли?... А трамваите и досега не сте ремонтирали, дърва не сте докарали в Москва — бараките събаряте.

СТАРЕЦЪТ. Какви ти дърва?... Ти не ме оставяш да говоря. Кажи, познаваш ли Москва?

ЮНОШАТА. Познавам я.

СТАРЕЦЪТ. Така. Онази Москва сега я няма. Нито онази Русия. Въобще всичко е друго. В Москва има малко трамваи, защото има метро. Под земята хвърчат вагони. Седнеш на меката седалка и за десет минути стигаш от Конния до трите гари.

ЮНОШАТА. За десет ли? Лъжеш!

СТАРЕЦЪТ. Помълчи малко. Нито дърва, нито газ ни трябват — имаме електрическо осветление, газово отопление. Огромни бели сгради се издигат на десет етажа и на повече. В жилищата свири музика — радио. Има телевизори — кутия, а в нея нещо като кино, кинематограф, говорещ. Включиш го и виждаш какво става в друг град, в друга страна. Дори на дъното на морето или зад облаците.

ЮНОШАТА. На дъното? Как така?

СТАРЕЦЪТ. Дявол ги знае как! Измислиха го... В заводите работят по осем часа, има два почивни дни седмично. Вечер по улиците хиляди светлинни, магазини, театри, кина, стадиони — такива места, където хората си почиват, упражняват се, за да станат покрасиви, по-здрави. А улиците не са скапани като старите, с окаляните стъклена, ами асфалтирани булеварди. Широки площици с цветя, дървета, въздушни пътища по които летят автомобили... тоест мотори. В дворовете има спортни площици за дечурлигата. И колко цветя! Жасмин посадили, люляк, всякакви други. Ето такава е сега Москва!

ЮНОШАТА. А хляб има ли?

СТАРЕЦЪТ. Хляб?... Разбира се. Никой не гладува за хляб.

ЮНОШАТА. И бял хляб?... Нима и бял хляб има?

СТАРЕЦЪТ. Бял хляб, пшеничен. Колкото искаш. Колкото искаш, си вземи — струва копейки. По цяла Русия няма нито един гладен. Децата вече и за шоколадени бонбони много-много не се

лакомят. Бедняци няма. Младите и не знаят какви са били бедняците. Старите болести ги ликвидираха. Нито трахома, нито холера, нито шарка... Сипаничав няма да срещнеш — само ако е от много старите... По селата машинни орат, сеят, жънат...

ЮНОШАТА. Сами?... Както в приказките?

СТАРЕЦЪТ. Защо сами? Хора седят на тях, управляват ги... Нашата младеж е най-сръчната в света, най-силната, най-смелата... Какво да говорим! Лицата на хората са съвсем други. Ти не би ги познал — спокойни, уверени. Девойките до една са красавици.

ЮНОШАТА. Не ме ли лъжеш?

СТАРЕЦЪТ. Ех и ти! Че нали всичко това е край мене. Погледна през прозореца — бяла сграда. Долу на пързалката дечурлигата хокей играят. Малко момиченце се разхожда с кученце, детето облечено така, както изобщо не си виждал.

ЮНОШАТА. А всички ли са грамотни? И девойките също?... Нима женорията книжки четат, а?

СТАРЕЦЪТ. Думата „женория“ дори я няма. Всички се учат десет години. Задължително, в цялата страна. Който иска още пет — в института. Ако ти покажа училищата — светли, чисти... на други страни помагаме в науката, в техниката. Разбираш ли, и световната революция настъпва, вече почти по половината земно кълбо има работническа власт. Въобще събудна се онова за което мечтаехме. А сега младите имат нови мечти. Искат цялата природа наоколо да е хубава, да изкоренят болестите, които още са останали. На други планети искат да отлетят...

ЮНОШАТА. И аз ще видя всичко това, щом аз ще бъда ти? Улиците със светлини. Тази кутия, дето показва страните отвъд океана?... Кажи ми, а кой направи всичко това?

СТАРЕЦЪТ. Кой го направи ли? Ами... че ние!

ЮНОШАТА. Вие?

СТАРЕЦЪТ: Ние. И ти ще го правиш заедно с всички.

ЮНОШАТА. А болестите — дето сега ги няма? Това Таня ли направи?

СТАРЕЦЪТ. И Таня също.

ЮНОШАТА. Слушай, време е да тръгвам вече... Кажи ми бързо, как успяхте да сторите всичко това?

СТАРЕЦЪТ. Работехме. Не се жалехме.

ЮНОШАТА. И ти ли не се жалеше?

СТАРЕЦЪТ. А какво, да скръстя ръце ли? След войната при нас в леянрната сводът два пъти се срутва в метала. Пещите износени, а все искат да направят още едно, последно топене. На бригадата спуснаха план, а ние — насрещен.

ЮНОШАТА. Че какво ми разправяш тогава?... Почакай!... Отец, артилерийската подготовка свърши. Германецът ни напада.

Чува се висок звук на тръба.

Чуваш ли?... Вася Гриднев извежда своите на позиция. Нашата конница. Сега ще препуснат в атака.

Дочува се и кънти конски тропот.

Ех, как летят! Как летят!... Ето вече са на билото... ще тичам. Да не закъснея за битката.

Недалеч изгърмява самотен изстрел.

Нашата артилерия — топовете, които момчетата от утиловския...

Зазвучава музика и с нея мощн, всичко заглушаващ залп.

Какво е това? (*Тревожно.*) Какво е това, отец?... Никога не сме чували такова нещо.

СТАРЕЦЪТ. И тук зад прозореца небето цялото е осветено.

ЮНОШАТА. Не, тук гърмят топове. (*Тревожно.*) Но ние нямаме такива сили! Какво е това?

СТАРЕЦЪТ. Стой! Почакай! Коя дата е днес при вас?

ЮНОШАТА. Датата ли?... Не зная. Ние тук объркахме датите... Отговаряне или първата седмица на постите... Краят на февруари.

СТАРЕЦЪТ. Февруари, осемнадесета година. На Петроградския фронт под Нарва?

ЮНОШАТА. Е и какво?

СТАРЕЦЪТ. А датата?... Слушай, струва ми се разбрах защо са цветята — цветята, дето ги донесе внучката ми... Коя дата е при вас, да не е двадесет и трети?

ЮНОШАТА. Нещо такова.

Един след друг на интервали се чуват залпове.

СТАРЕЦЪТ (*въодушевено*). Това са нашите оръдия!

ЮНОШАТА. Не. Ние имаме само два топа.

СТАРЕЦЪТ. Това са вашите оръдия. Вие преминавате в настъпление и изстрелите на вашите топове ще отекнат, ще гърмят

през вековете. Това е история, момче. Денят на Червената армия. Денят на Съветската армия. Салют.

ЮНОШАТА. Но такава огромна сила?... Не може да бъде наша. Само два топа имаме, тридюймови.

СТАРЕЦЪТ. Момче, млади момко, забрави какво ти приказвах. Живей с пълен размах! Сега в атаката се втурни веднага. Не размисляй! Ще те ранят и до тебе ще се промъкне девойката със замечтаните очи. Не я пускай, не се разделяйте! Ще бъдете много щастливи. И непременно имайте деца. Така прекрасно е, когато се раждат, когато растат. Влезеш в стаята, а там, на масата, децата си играят с железца, камъчета, които сами са си донесли. По-късно дневник ще пишат, пъrvите си стихове... Ох, защо сърцето ми така се сви!

ЮНОШАТА. Говори, говори!

СТАРЕЦЪТ. В Орловск ще възстановявате завода — не се надявай на чужди плещи, своите подлагай. Учи английски — световната революция ще настъпи. Все пак постыпи в Рабфака. Това, че когато останеши, няма да разбираш от структурен анализ, не е важно. Нали си вложил своя труд, за да могат сега младите да се занимават с наука. Ти ще бъдеш работническа класа. Старай се, включвай се и тогава ще извършиш своя подвиг. Тогава всичко ще е тво: първият трактор на село, който тегли плуга, а косматите музици се чешат по тила и хапят устни, твои ще са каналите в пустинята, новите градове. Твоето ще бъде червеното знаме на Победата в четиридесет и пета година и твой ще е корабът, който ще се издигне от Земята в Космоса... Да, синовете ти ще загинат — тежка мъка непоносима. Но близки ще ти станат други, свои ще ти бъдат техните внуци и правнуци...

ЮНОШАТА. Тръгвам, отец! Време е. Прощавай! (*Отдалеч.*) А какво е това Космос?

Прозвучава далечно многогласно „Ур-р-ра-а!“ и се разтваря в звуците на музиката. Залповете на салюта бавно заглъхват.

ГЛАСЪТ (*тихо*). Павел Иванович...

СТАРЕЦЪТ. Да. Кой говори?

ГЛАСЪТ. Бъдещето. Искаме да ви съобщим, че след хиляда години по цялата Галактика, по всички обитаеми светове ще се

чествува година на вашето име. Подготовката вече започна и този днешен разговор е безценен за нас.

СТАРЕЦЪТ. Как ме стегна сърцето, притъмня ми... Къде е телефонната слушалка?... Почакайте там, в бъдещето. Аз не разбрах. Година на моето име? Но защо? Аз живях просто, незабележимо. Както всички.

ГЛАСЪТ. Няма незабележим, нито незначителен живот. Всеки човек е ценен — с него идва, от него започва нещо. Нима не знаете какви огромни последствия в бъдеще може да даде една или друга постъпка, дори най-дребната на пръв поглед. Един човешки живот не стига, за да се видят тези последици, които нарастват от поколение на поколение и образуват нови последици. Нищо не изчезва без следа.

Чува се продължителен звън.

СТАРЕЦЪТ. Телефонът... Не, телефонът е изключен... Как казахте — нищо не пропада?

ГЛАСЪТ. Нито тихата дума, нито скромното дело. Отначало те са изворчета, но после стават реки, които пълнят океана на грядущето. Затова всички ние сме тръгнали от вас и всичко, което сте извършили, преживели, е дошло тук, вляло се е и ще се продължи от нас още подалеч. Знаменитите и обикновените са равни пред лицето на вечността. Последствията от малкото, но мъжествено дело се развиват във вековете и могат да затъмнят и най-значителните решения на кралете. Когато във вашата съвременност сутрин във вагоните на метрото се тълпят пътниците, когато нетърпеливите тълпи изчакват светофара, всеки е значим. През всекиго преминава нишка от миналото към бъдещето. Всеки човек е ценен за историята и по своему я създава. В този смисъл всички хора са хора велики, от всекиго започва утрото, всеки тъче платното на бъдещето. Тук, сред звездите, в просторите на Вселената, ние тържествено отбелязваме година на всеки човек на Земята, който е съществувал, живял, трудил се е и е изпълнявал своя дълг. Няма рай и ад, но в това което е извършил, в това, как е изминал своя път, човек живееечно.

Отново се чува продължителен звън.

СТАРЕЦЪТ. Почакайте!... Значи, и жена ми Таня, и големия син Павел, и по-младите момчета? И Вася Гриднев, и нашия пещар Дмитрич, и другите от бригадата?... Че как така? Ако чувствувате почти всички, откъде ще вземете време? Откъде тия години, толкова години?

ГЛАСЪТ (*твърде силен, а после рязко се снижава*). Но вечността е пред нас, пред човечеството... Павел Иванович, сеансът свърши, ние изключваме апаратите. Сбогом, благодарим ви дълбоко. Сбогом.

ДЕВОЙКАТА. Ти защо не отваряш, дядо?... Вече се изплаших. Как ти е сърцето днес?

СТАРЕЦЪТ. Кой е? Таня, ти ли си?

ДЕВОЙКАТА. Сега ще пристигнат мама, татко, Игор. От Николай има телеграма. Самолетът вече е на Внуковското летище, дойде цялото семейство. Василий позвъни, те вече са тръгнали. Сега срещнах Вера Михайловна на стълбите, тя се приготвя. Ще има много, много хора... Днес е празник, нали не си забавил? Слушай, какво е това безредие тук?

СТАРЕЦЪТ. Николай?... По-малкият син?

ДЕВОЙКАТА. Колко си странен, деденце... Днес в института имахме такъв бурен катедрен съвет, няколко пъти се измъкнах да ти телефонирам, но все беше заето... Слушай, какво е това? Защо телефонната слушалка е откъсната... Деденце, как е сърцето ти? Защо не ми отговаряш? Да не си имал пристъп?... Откъде си измъкнал това прастаро палто? Дори не знаех, че си го запазил... Дай да ти пипна ръцете... Не, нищо ти няма, топли са.

СТАРЕЦЪТ. Таня, моя жена!

ДЕВОЙКАТА. Не, деденце. Това съм аз, Таня, внучката ти.

СТАРЕЦЪТ. Какво е това? Звезди! Разноцветни звезди се пръскат в небето.

ДЕВОЙКАТА. Това е салют... Я виж колко писма измъкнах от пощенската кутия! Цяла планина. Тя беше натъпкана догоре, пощаджията дори беше оставил вестниците на прозореца... Ама какво ти е лицето днес, деденце! Съвсем, съвсем младо.

СТАРЕЦЪТ. Мисля, че сърцето ме отпусна... Да, съвсем ме отпусна. Но ми се струва, че се издигам все по-високо и по-високо... Слушай, тия звезди... Таня, покажи ми... покажи ми... покажи ми къде е Млечният път.

---

[1] Телефонните номера в началото на века не се избират автоматично, а се искат от телефонистка, както е сега във ведомствените централи, когато искаме вътрешен номер. ↑

Издание:

Север Гансовски. Млечният път

Разкази и повести

Книгоиздателство „Георги Бакалов“, Варна, 1984

Библиотека „Галактика“, №54

Редакционна колегия: Любен Дилов, Светозар Златаров, Елка Константинова,

Агоп Мелконян, Димитър Пеев, Огнян Сапарев, Светослав Славчев

Съставител: д-р Димитър Пеев

Преводачи: Валентина Димитрова, Александра Каназирска, Александър Кючуков

Редактор: Каталина Събева

Оформление: Богдан Мавродинов, Жеко Алексиев

Рисунка на корицата: Текла Алексиева

Художествен редактор: Иван Кенаров

Технически редактор: Пламен Антонов

Коректор: Жулиета Койчева

Руска — съветска, I издание

Дадена за набор на 25.I.1984 г. Подписана за печат на 14.V.1984 г.

Излязла от печат месец май 1984 г. Печ. коли 21. Изд. коли 13,59

УИК 13,25. Формат 32/70×100 Изд. №1745. Цена 2,00 лв.

Страници: 336. ЕКП 95363/21431 5617–140–84

08 Книгоиздателство „Георги Бакалов“ — Варна

Държавна печатница „Балкан“ — София

C — 32

© Александра Каназирска, Александър Кючуков, Валентина Димитрова, преводачи, 1984

© Богдан Мавродинов и Жеко Алексиев, библиотечно оформление, 1979

© Текла Алексиева, рисунка на корицата, 1984

c/o Jusautor, Sofia

Север Гансовски

„Шест гениев“ © Изд. „Знание“, Москва, 1965

„Идет человек“ © Изд. „Молодая гвардия“, Москва, 1971

„Человек, который сделал Балтийское море“ © Изд. „М. гвардия“,
Москва, 1981

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на **Моята библиотека** и нейните всеотдайни помощници.

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.